

BETEKINTŐ

2016/4. szám

TARTALOMJEGYZÉK

Kosztjó Gyula: Az ungvári zsidóság a végkorszakban
Gettósítás, deportálás és a zsidó vagyon sorsa 1944-ben

Simon István: Kor-társak
Néhány mozzanat egy irodalmi folyóirat hatvanas évekbeli tevékenységéhez

Pál István: Kirándulás a Negev sivatagban
Magyar kísérlet az Izrael elleni tudományos-technikai hírszerzés
dinamizálására 1965–1967

Cserényi-Zsitnyányi Ildikó: Adósságokkal terhelt titok
Az amerika Ralston Purina cég vesztegetési ügye Magyarországon

Nagy Péter: Egy nyugatnémet kereskedelmi tanácsos kapcsolatai Magyarországon az
állambiztonság szemével

Tabajdi Gábor: A megkerült elemzés
Kovrig Béla: A nemzeti kommunizmus és Magyarország. Budapest, Gondolat
Kiadó – Barankovics István Alapítvány, 2016.

Papp István: Nagyesszé a forradalomról
Rainer M. János: Az 1956-os magyar forradalom. Osiris, Bp. 2016. 187. l.

Köbel Szilvia: A jogállam szellemi konstrukciója

Az ungvári zsidóság a vészkorszakban Gettósítás, deportálás és a zsidó vagyon sorsa 1944-ben

Bevezetés¹

Ungvár 1944-ben az Északkeleti Hadműveleti Terület központjaként funkcionált. Itt volt a központja a Kárpátaljai Kormányzói Biztosságnak, az Ungi Közigazgatási Kirendeltségnek, a Magyar Királyi Kárpáti Katonai és Gazdasági Parancsnokságnak, a számtalan társadalmi intézményről, egyesületről nem is beszélve. A város 1944-re Kárpátalja életének meghatározó stratégiai, logisztikai, politikai és kulturális központjává vált.²

Ungvár hordozta a Kelet-Európára jellemző nemzetiségi és vallási sokszínűséget. A lakosság 1/3-a római katolikus, 29%-a görög katolikus, 27%-a izraelita vallású volt 1941-ben.³ Az itt élők 77%-a a magyart, 11,5%-a a rutént, 5,1%-a a hébert tekintette anyanyelvének.⁴ A városban az idegenforgalomtól kezdve a közigazgatás vezetéséig jelentős szerep jutott a zsidó közösségnek. Ungváron a működő szállodák mindegyike zsidó tulajdonban volt,⁵ több száz zsidó család élt kereskedelemről,⁶ a városvezetés legbefolyásosabb tagjainak zsidó ügyvédek⁷ adtak jogi tanácsokat, számtalan zsidó kulturális és vallási egyesület, karitatív szervezet működött. Az 1944-es deportálások után a zsidóság teljesen eltűnt Ungvárról, ami 9576 főt jelentett, miközben a várost súlyos gazdasági nehézségek sújtották. A tanulmány ennek az időszaknak a történetét tárja fel, elsőként az eddig feltáratlan források alapján.

Historiográfia

A kárpátaljai zsidóság 1944-es tragédiája a meglehetősen jól feltárt történelemtudományi témák közé tartozik, mind magyarországi, mind pedig külföldi tekintetben.⁸ Ezek a tudományos munkák főként a túlélők elmondásaira,⁹ magyarországi levéltári forrásokra¹⁰ alapoznak.

Számos tanulmány, kötet jelent meg az utóbbi években, amelyek tematikus fejezetekben tárták fel a holokauszt magyarországi¹¹ vagy egyes kisebb földrajzi régiókban,¹² városokban¹³ lezajlott eseményeit. Ugyanakkor Kárpátaljáról hiányoznak ezek az esettanulmányok, amelyek jól behatárolható közigazgatási egységekben mutatják be a holokauszt helyi eseményeit, összefüggéseit. Erre teszek kísérletet Ungvár példáján eddig ismeretlen levéltári iratok felhasználásával. A munkám a Kárpátaljai Területi Állami Levéltárban (KTÁL) található közel félezer levéltári dosszié (gyelo) átnézése után készült el, amelyeket Ungvár polgármesterének fondjából válogattam össze.¹⁴ Eddig a kutatók nem használták fel a KTÁL beregszászi részlegében őrzött bőséges levéltári forrásokat.

Mind a magyarországi, mind pedig a kárpátaljai zsidóság 1944-es traumájának feltárásában fontos mérföldkőnek számít Randolph L. Brahm munkája.¹⁵ Azonban ez a monográfia elsősorban magyarországi forrásokat használ fel, amikor az ungvári eseményeket taglalja. Nagy előrelépés az addigi szakirodalomhoz képest, hogy külön kitér minden Kárpátalján létrehozott gettó működésére, így röviden az ungvári bemutatására is sor került.¹⁶ A szerző hatalmas mennyiségű ismeretet közölt, ezért is fordulhat elő, hogy közléseire sokan hivatkoztak később is. Brahmhoz hasonlóan Karsai László is részletesen mutatja be az eseményeket. Új perspektívákból világítja meg a holokauszt eseményeit Kárpátalján (is). Forrásanyaga azonban az ő esetében is a MNL OL belügyi irataira korlátozódott.¹⁷

Ugyancsak korszakalkotó munkának tekinthető Frojimovics Kinga alkotása Ung vármegyéről és az Ungi Közigazgatási Kirendeltségről a Randolph L. Braham által szerkesztett *A magyarországi holokauszt földrajzi enciklopédiája* című műben. Frojimovics alapos ismerője többek között a kárpátaljai holokausztnak is. Az említett fejezetben nagyon alaposan, óriási információs bázist mozgatva vázolja az ungvári zsidóság összegyűjtését és deportálását, életét a gettóban, ecseteli a létrehozott Zsidó Tanács működését, összetételét, a gettóban uralkodó egészségügyi és közellátási viszonyokat.¹⁸ Azonban el kell mondani, hogy a munkában nincsenek lábjegyzetek, ami miatt nem lehet tudni, melyik információ honnan származik. Az jól látható, hogy a beregszászi levéltárban őrzött iratokat szintén nem használta fel, amelyekkel talán még jobban sikerült volna értelmezni az eseményeket. Ettől eltekintve a legjobb munka, ami Ungvár város zsidóságának 44-es meghurcoltatásáról mind ez idáig megjelent. Ennek rövidebb, szerkesztett változata olvasható a *Zsidók Kárpátalján* c. kötetben,¹⁹ bár hivatkozások nélkül. A magyarországi kutatók között fontos megemlíteni, hogy Fedinec Csilla is foglalkozott nemrég megjelent munkájában azokkal az eseményekkel, amelyen a kárpátaljai zsidóság 1944-ben keresztülment. A munka nem lép túl a meglévő ismeretek közlésén.²⁰

A témát kutató ukrán történészek munkái általában általános közléseket tartalmaznak az ungvári eseményekről a holokauszt vonatkozásában. Jellemző az információk ismétlése, a leíró eseménytaglalás. Ugyan megemlítik a kárpátaljai zsidóság 1944-es tragédiáját,²¹ azonban ezek legtöbbször általánosak, semmiféle elemző okfejtéseket nem tartalmaznak, s feltűnő, hogy az ungvári eseményeket nem is említik. Helyi levéltári forrásokat alapvetően nem használnak, magyar nyelvismeret hiányában.

A Kárpátalján élő magyar történészek közül Dupka György jó ismerője a második világháborúban tomboló totalitárius diktatúrák terrorjának. Bár az ő szakterülete az 1944-es szovjet berendezkedést követő terror és elhurcolás Kárpátalján, behatóbban foglalkozott az 1944-es, zsidókat ért népiirtással is. Randolph L. Brahamhez hasonló tematikus felépítést választott munkájához, és külön alfejezetben taglalja az ungvári eseményeket.²² Forrásként főként Braham professzor munkáját,²³ valamint a magyarországi levéltári iratokat²⁴ használta fel az ungvári események taglalásánál. Dupka e munkája inkább összegzése a már meglévő ismereteinknek az ungvári események vonatkozásában, mintsem új információk bemutatása. A Beregszászban hozzáférhető iratokat például ő sem használta fel. Említés szintjén foglalkozott a kárpátaljai zsidóság 1944-es deportálásával Brenzovics László is. Munkájában röviden említi, leíró jelleggel, az 1944-es eseményeket, forrás megnevezése nélkül.²⁵

Több olyan tanulmány is megjelenhetett fiatal kárpátaljai kutatók tollából az utóbbi években, amelyek az 1944-es kárpátaljai holokauszttal foglalkoznak. Ezek hasonló hiányokkal bírnak. A lábjegyzetek, a forráskritika hiánya, a már feltárt tudás ismétlésén túl az önálló ténymegállapítás mellőzése ismeretterjesztő jellegűvé redukálja ezeket a munkákat. Nem fogalmaznak meg alapkérdéseket, nem tárnak fel ok-okozati összefüggéseket, viszonyrendszer bemutatására nem is törekszenek, ráadásul alapvető fogalomzavarban szenvednek, sok esetben pedig csak eseményleírást tartalmaznak pusztán kronológiai sorrendben. Nyilván ezek a hiányosságok egy hozzáértő lektor alkalmazásával kiküszöbölhetőek lettek volna.²⁶

Végül fontos tudnia mindenkinek arról a tanulmányról, amely nagy segítségére lehet a KTÁL-ba érkező magyarországi kutatóknak: Miszjuk Mihajlo a KTÁL igazgatója készített egy összefoglaló munkát, amely a KTÁL-ban őrzött zsidó vonatkozású iratokról ad alapos jellemzést, iratleírást. A munka számos fordítási hibát tartalmaz, ennek ellenére kitűnő összefoglalása a beregszászi levéltárban található, zsidósággal foglalkozó iratoknak.²⁷

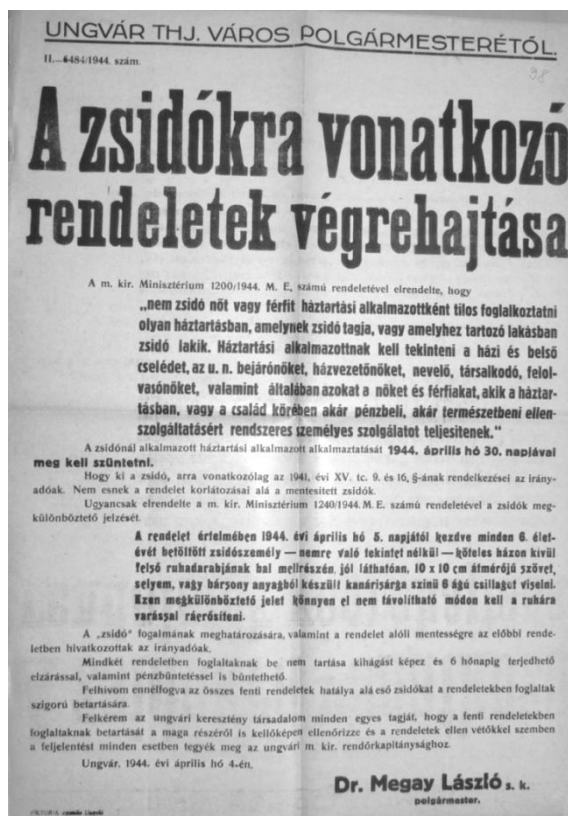
Célom e tanulmánnyal az, hogy Randolph L. Braham és Frojimovics Kinga eddigi kutatásait tovább bővítsem azzal, hogy árnyalom az ungvári zsidóság tragédiáját helyi levéltári források felhasználásával.

A német megszállástól az összegyűjtésig

Magyarország német megszállásakor Ungváron is német katonák jelentek meg. Az 1944. március 22-én²⁸ bevonuló és beszállásolt német katonák hamar felborították a város nyugalalmát: „*mikor a németek bejöttek, óriási lárma volt a városban*”, emlékszik vissza egy helyi lakos.²⁹ Országszerte előfordult, hogy a helyi zsidó hitközségeket a megérkező SS- és Gestapo-szervek túszszedésekkel, sarcolásokkal sújtották. Ungváron is volt rá példa, hogy a megjelenő németek a városban azonnal túszokat szedtek, akiknek a szabadon bocsátását több mint egymillió pengő hat órán belüli előteremtésétől tették függővé.³⁰ Az önkényeskedés sem volt ritka: „*Még húsvét előtt, éppen az ünnep előtti napon jöttek be a mi lakásunkba a németek. Minden zsidó lakást felkerestek, és amit csak értek, összeraboltak.*”³¹ A németek részéről elkövetett atrocitásokat a helyi rendőrkapitányságok bejelentették a Belügyminisztériumnak, onnan várva tájékoztatást. A minisztérium válasza azonban jelentősen késett, csak 1944. április 19-én érkezett meg. Ez a magyar hatóságok, a német biztonsági szolgálat (SD) és a német fegyveres erők közötti kapcsolatot úgy szabályozta, hogy a helyi magyar közigazgatást egyszerűen alárendelte a német igényeknek és kívánalmaknak.³²

Ungváron a helyi magyar közigazgatás és a németek kapcsolatáról a zsidók deportálásában sajnos csak töredezett levéltári forrásokkal, információkkal rendelkezünk.³³ A fennmaradt magyarországi és kárpátaljai iratokból jól látható, hogy Ungváron a magyar–német kapcsolatban a zsidók összegyűjtése és deportálása során nem voltak súlyos nézeteltérések. Ebben nagy szerepe lehetett annak, hogy a város polgármestere gondolkodás nélkül végrehajtotta, sőt olykor kezdeményezte a zsidók elleni diszkriminatív intézkedések bevezetését. Megay László³⁴ polgármester magatartása alapvetően kedvezett a német igények érvényesítésének, ebben közrejátszhatott az is, hogy állandóan jelen volt a zsidók összegyűjtését és deportálását érintő német–magyar tanácskozásokon. Természetesen nem szabad elfelejtenünk, hogy a magyar közigazgatás magatartását nagymértékben befolyásolta, hogy Baky államtitkár a németekkel szemben feltétlen engedelmességet követelt meg tőlük, hasonlóan a Sonderkommando városokban³⁵ létrehozott speciális végrehajtó bizottságainak kiszolgálásában is.³⁶

Március utolsó napjaiban a német elvárásoknak megfelelően a Sztójay-kormány több, a zsidó lakosság jogait korlátozó rendelkezést fogadott el. Szigorúan megtiltották többek között a zsidó háztartásokban nem zsidók alkalmazását, a zsidók közszerelési alkalmazását és közmegbízását, továbbá ügyvédi működésüket, a sajtókamarai, színművészeti és filmművészeti kamarai tagságukat, előírták a zsidók megkülönböztető jelzésének viselését, valamint szabad mozgásuk korlátozását.³⁷ Ungváron ezeket a rendeleteket plakátok hirdették a forgalmas csomópontokon. A hirdetést jegyző Megay László polgármester a megkülönböztető sárga csillag használatát, illetve a zsidó lakosoknál alkalmazott nem zsidók munkavállalásának tilalmát emelte ki.³⁸ A városban április 5-től tették kötelezővé a sárga csillag viselését ugyancsak az említett plakátokon. A tiltó rendelkezések részét képezte továbbá a zsidók szabad mozgásának korlátozása, mivel reggel hét és délután öt óra között engedélyezték csak számukra az utcán való közlekedést. A városban a diszkrimináló rendeletek sorra jelentek meg, április első napjaiban minden zsidó tulajdonban lévő üzlet kirakatát „Zsidó üzlet” felirattal kellett ellátni.³⁹

1. ábra. A zsidókra vonatkozó rendeletek végrehajtására szólító plakát Ungvár hirdetőoszlopairól⁴⁰

Miközben újabb és újabb, a zsidókat hátrányosan megkülönböztető rendelkezések léptek életbe, Ungvárra érkezett és itt rendezkedett be 1944. április 5-én az Államvédelmi Központ ügyész-nyomozó vezetője, Meggyesy Lajos ügyész.⁴¹ Erre a hivatalos indoklás szerint azért volt szükség, hogy „a zsidókérdés megoldásánál később esetleg felmerülő vádaskodásoknak és esetleges visszaéléseknek elejét vételessék, ellenőrzésre az ÁVK ügyész nyomozó osztály vezetőjét összes közegeivel együtt a helyszínre kirendelem”.⁴² A helyszínre érkező ügyészi nyomozó osztály feladatát Baký abban határozta meg, „hogy a zsidók ellen folyamatba tett rendészeti intézkedések végrehajtását személyesen az ügyészi nyomozó osztály tagjainak felhasználásával ellenőrizze. Az észlelt jelenségekről a helyszínről tegyen nekem jelentést.”⁴³ Valójában ez az ügyészi nyomozó csoport képviselte Baký akaratát az összegyűjtési és deportálási munkálatoknál.

1944. április 1-jén a Kassán berendezkedő Einsatzkommando és az SD-parancsnokság egyik SS-őrnagya (neve nem ismert) levélben közölte követeléseit Kökény Oszkár csendőr alezredessel, a kassai VIII. csendőrkerületi törzs segédtisztjével. Követelésében az állt, hogy Kárpáti Ukrajna sajtóságos helyzete miatt, a rendőrség és a csendőrség a falvakban élő zsidó lakosságot gyűjtse össze Munkács, Ungvár és Beregszász városokba. Szükség esetén Huszt városát is igénybe lehet venni – szólt a német levél.⁴⁴ A német kezdeményezésről másnap, április 2-án délelőtt 11 órakor Tölgyesy Győző csendőr ezredes, a kassai VIII. csendőrkerület parancsnoka megbeszélést tartott. Ezen részt vett az Északkeleti Hadműveleti Terület kormányzó biztosa mellett működő belügyi tanácsos, Halász Géza, megjelent Álgya-Pap Zoltán, Kárpátalja közbiztonsági parancsnoka, Volant vezérkari őrnagy, Pálffy Sándor csendőr alezredes, Záhonyi csendőr százados. Tölgyesy közölte, hogy a német óhaj szerint a zsidók áttelepítését azonnal meg kell kezdeni és legkésőbb 1944. április 6-ig be kell fejezni. Halász Géza belügyi tanácsos, aki teljesen tisztában volt a Kárpátalján uralkodó közigazgatási állapotokkal, azért, hogy meggyőződjön a hallottak valóságtartalmáról, nyomban kikérte telefonon a belügyminisztérium VII. (közbiztonsági) osztályát vezető Király Gyula csendőrezredes

véleményét. A 12 órakor adott válasz szerint Jaross Andor belügyminiszter jóváhagyta a német kívánság teljesítését a zsidók összegyűjtésére vonatkozólag.⁴⁵

A belügyminiszteri visszajelzés után Halász Géza az esetleges átszállításokhoz vasúti vagonok felől érdeklődött Álgya-Pap Zoltán vezérőrnagy, közbiztonsági parancsnoknál. Annak érdekében, hogy a zsidók elszállításához szükséges vagonigényléseket összehangolja a honvédség igényeivel, Álgya-Pap megkereste az 1. honvéd hadsereg parancsnokságot. Még aznap, április 2-án délután 16 órakor megérkezett a hadsereg-parancsnokság válasza, amelyben egyértelműsítették, hogy a zsidók kitelepítése lehetetlen, mivel súlyosan megzavarná az 1. honvéd hadsereg épp folyamatban lévő, már így is szaggatott felvonulását a határ menti járásokban.⁴⁶ Ráadásul olyan városokban, mint Munkács, a honvédség nagyfokú beszállásolásokat végzett, ami szintén akadályokat görgethetett a zsidó lakosság összegyűjtése elé.⁴⁷ Így az 1. honvéd hadsereg-parancsnokság a hadi megfontolások miatt nem támogatta a zsidók összegyűjtését.⁴⁸ Álgya-Pap Zoltán vezérőrnagy miután közölte Tölgyesy Győző csendőrezredessel a hadsereg-parancsnokság válaszát, javasolta, hogy a kassai SS-őrnagy az 1. honvéd hadsereg-parancsnokság mellé beosztott német vezérkari összekötő tiszttel tartsa a kapcsolatot a zsidók összegyűjtésével kapcsolatban. A kérdésben néhány napig nem történt semmi változás. Két nap múlva, április 4-én Király Gyula közbiztonsági osztályvezető csendőr ezredes a belügyminisztériumból telefonon értesítette Halász Géza belügyi tanácsost, és közölte vele, hogy a budapesti német illetékesek szerint Kárpátalja vármegyéből és kirendeltségeiből a zsidó lakosokat csak a hadsereg-parancsnokság egyetértésével telepíthetik ki, míg Kárpátalja egész területén való összegyűjtésükhöz csak a budapesti német központi parancsnokság hozzájárulására volt szükség.⁴⁹ Így a zsidók összegyűjtése közel két héttel kitolódott, ami példa arra, hogy a németeknek is ellent lehetett mondani. Itt elhangzott az is, hogy a zsidók kitelepítése érdekében a városokban így Ungváron is, a Sonderkommando speciális, ún. *végrehajtó bizottságot* fog létrehozni, amelytől Baký megkövetelte a németekkel való súrlódásmentes együttműködést.⁵⁰

Miután Ungváron a napilapokban egyre gyakrabban és nyíltabban jelentek meg zsidóellenes írások, és egyre gyakrabban fordult elő a zsidók fizikai bántalmazása, az izraelita lakosság a város polgármesteréhez, Megay Lászlóhoz fordult tanácsért. Ő azonban ezt nem vette jó néven, és a helyi sajtóban kijelentette, hogy zsidókat nem fogad, mert mindennemű ügyintézésre kimondottan az időközben létrehozott Zsidó Tanács volt kijelölve.⁵¹ Ungváron a Zsidó Tanács létrehozását a német parancsnokság kezdeményezte. A korabeli feliratokon *Alttestenrat der Juden*ként elnevezett tanács tényleges megszervezését a város Autonóm Ortodox Izraelita Hitközségének kellett kiviteleznie. A hivatalos német indoklás szerint a Zsidó Tanácsra azért volt szükség, „*hogy az annak ügykörébe utalt óriási méretű feladatok – bejelentő hivatal, menekültügyi, élelmezési, népjóléti, tanácsirodai, hivatalos lap kiadási, valamint menekült ellenőrző orvosi ellenőrző szolgálati, továbbá a szervezés alatt álló kórházbizottsági – ügyosztályok legtöbbszőr azonnali egy-két órai határidőn belül – végrehajtása képezi a feladatát*”.⁵² Az ungvári Zsidó Tanács elnöke László Gyula, elnökhelyettese Sternberger Illés, tanácsstagjai Halmos Zsigmond, Rotman Jenő voltak. A tanács hét ügyosztállyal rendelkezett: I. élelmezési (Keleti Béla), II. népjóléti (Wollner Artur), III. tanács iroda (Kiszauer Tibor), IV. bejelentő hivatal (Miklós Zoltán), V. hivatalos lap- és panaszfelvétel (Salamon Kálmán), VI. menekültügyi osztály (Rotman Adolf, Danziger Mór). Ezek közül az ügyosztályok közül a III., a tanács iroda még két alosztályra (III. a. pénztár osztály, III. b. beszerzési osztály), míg a VI. menekültügyi ügyosztály is újabb két alosztályra (VI. a. menekült-ellenőrző orvosi szolgálat, VI. b. kórházi bizottság) tagolódott. A tanács összesen 65 főt foglalt magába. Ungváron a Zsidó Tanács 1944. április 8-án jött létre.⁵³

Ugyanekkor érkezett meg az ungvári kormányzói palotába Baký László 6163/1944. res. rendelete Tomcsányi Vilmos Pál kormánybiztoshoz.⁵⁴ A kormánybiztos, még mielőtt megküldte volna a helyi közigazgatásnak a belügyi utasítást, április 11-én tanácskozást

tartott Ungváron. Itt a zsidók összegyűjtését Álgya-Pap Zoltán vezérőrnaggyal, Kárpátalja közbiztonsági parancsnokával, Meskó Arisztid és Thurzó György rendőrtanácsosokkal, illetve Pálffy Sándor csendőr alezredessel és Záhonyi Arzén csendőr századossal vitatták meg. Egyértelművé tették, hogy a zsidók összegyűjtését és gyűjtőtáborokba szállítását a csendőrség fogja végrehajtani.⁵⁵ A tanácskozást követően Tomcsányi kormánybiztos április 12-én megküldte alárendeltjeinek a belügyi utasítást. Ekkor szembesültek a járások főszolgabírói és a városok polgármesterei az április 7-én megtartott belügyi tanácskozáson felsorolt célokkal, vagyis azzal, hogy minden zsidó – nemre és korra való tekintet nélkül – gyűjtőtáborokba szállítandó.

1944. április 9-én a húsvéti ünnepekkel párhuzamosan az ungvári Zsidó Tanács az egyik helyi napilapban tudatta a város zsidó lakosságával, hogy minden családfő, nemtől függetlenül összeírás végett köteles megjelenni a Zsidó Tanács Rákóczi utcai épületében. Az érintetteknek április 12–16. között kellett megjelenniük nevük kezdőbetűje szerint a meghatározott napon.⁵⁶

A szervezési munkálatok következő állomása Munkács volt, ahol 1944. április 12-én az időközben megérkező Ferenczy László csendőr alezredes és Meggyesy Lajos ügyész tartott tájékoztatást. Ezen közölték Meskó Arisztiddal és Halász Gézával, a kormányzói biztosság belügyi tanácsosával, hogy az 1944. április 16-tól számított egy héten belül Kárpátalján az összes zsidót össze kell gyűjteni. Az ungi közigazgatási kirendeltség zsidó lakosságát Ungvárra, a beregiét Munkácsra és Beregszászba, míg a máramarosi közigazgatási kirendeltségben élőket Husztra és Mátészalkára kell összegyűjteni.⁵⁷ A munkácsi megbeszélésen szóba kerültek az összegyűjtést kísérő lakás- és vagyonleltározási munka szabályai is, amelyeket Bakó 6163/1944. res. számú rendeletében⁵⁸ megküldött.

Miközben a gettók kialakítása Ungváron javában zajlott, amihez környékbeli zsidó férfiakat vett igénybe a helyi közigazgatás,⁵⁹ fontos értekezletre került sor a városban 1944. április 15-én. A város rendőrkapitányságán tartott tanácskozáson a magyar közigazgatás részéről jelen volt Meggyesy Lajos ügyész, Gyurits Gyula, az ungi közigazgatási kirendeltség vezetője, Pálffy Sándor csendőr alezredes, Ághy Zoltán csendőr alezredes, Thurzó György ungvári rendőrkapitány, míg a német félt a városban tartózkodó és a zsidók gettósítását és deportálását testközelből felügyelő Dieter Wisliceny SS-Hauptsturmführer képviselte. Ezen a tanácskozáson, amely az utolsó volt a gettósítás megkezdése előtt, a magyar és német szervek megállapodtak abban, hogy a zsidók összegyűjtését Ung vármegyéből és az ungi közigazgatási kirendeltség területéről másnap megkezdik.⁶⁰

A zsidók összegyűjtése, gettósítása Ungváron

Ungvár városa a VIII. kassai csendőrkerület részeként az I. műveleti zónába került, ahol a gettósítást és deportálást először kezdték meg és hajtották végre az országban.⁶¹ 1944. április 16-án a terveknek megfelelően megkezdődött a zsidó lakosság összegyűjtése, elsőként az ungi közigazgatási kirendeltség területéről Ungvárra. A zsidó lakosokat a városban található Glüch-fatelepből átalakított gyűjtőtáborban helyezték el. Az összegyűjtést a hegyvidéken a csendőrség végezte, míg a technikai tanácsokkal Theodor Dannecker SS-Hauptsturmführer, a körzet zsidóügyekben illetékes német tanácsadója szolgált,⁶² aki Ungváron Oesterricher Manó zsidó nagykereskedő villájában alakította ki a főhadiszállását.⁶³ Két nap alatt 6152 zsidót szállítottak Ungvárra,⁶⁴ április 20-ig számuk 8308-ra növekedett.⁶⁵ Az ungvári gyűjtőtábor vezetője, Ószényi Károly táborparancsnok az ungvári rendőrségnek küldött beszámoló jelentésében megírta, hogy a 12 fős őrszemélyzet nem tudja egyben tartani a 40 ezer négyzetméteren összegyűjtött zsidókat, és ezzel kapcsolatban utasítást kért. Továbbá közölte, hogy az összegyűjtött zsidók hangulata megnyugtató, a beszállítások zavartalanul, minden rendzavarás nélkül folytak le.⁶⁶

A vidéki beszállításokkal egy időben készült el április 18-án a második gettó Ungváron, a Felszabadulás utcában lévő téglagyárban. Még ezen a napon szemrevételezte a tábor a város tiszti főorvosa, Birringer Károly, és az állapotokat kiábrándítónak találta, amit azonnal szóvá is tett Megay László polgármesternek.⁶⁷

Április 20-án reggel 9 órakor Ungváron is megkezdődött immár a város területén élő zsidó lakosság összegyűjtése. Megay László polgármester hirdetménye szerint reggel 8 órakor minden zsidó lakosnak a lakásán kellett tartózkodnia,⁶⁸ és várnia kellett, amíg beköltöztetik a gettóba.⁶⁹ De párhuzamosan plakátokon ismertette utcák szerint azoknak a névsorát, akiknek be kellett költözniük a gettóba.⁷⁰ Az összegyűjtés az első napon a város külső részeit felölelő I. és VI. közellátási körzet⁷¹ területén kezdődött el. Az összegyűjtést a rendőrség részéről 21 kirendelt bizottság hajtotta végre, amely egyúttal az értéktárgyak leltározását és a lakások lepecsételését is elvégezte.⁷² Nem ismert, hogy a bizottságokba ki jelölte ki a rendőröket. Az összegyűjtés során a bizottságok munkáját, főként a házkutatásoknál a határvidéki rendőrkapitányságokról Ungvárra delegált öt detektívvel együtt, immár kilenc detektív ellenőrizte. Mivel a rendőrkapitányság a tábor körüli őrizetet is ellátta, a zsidók összegyűjtését csak a II., V. és VI. közellátási körzetben végezte, míg a csendőrség az I., III. és IV. közellátási körzetben. A VIII. közellátási körzetet a rendőrség és csendőrség megosztotta egymás között. A csendőrség részéről az összegyűjtést főként próbacsendőrök⁷³ végezték. A 21 bizottság az első nap Ungváron az I. és VI. közellátási körzetből 484 személyt szállított be a zsidó táborba, amelynek létszáma a vidékről beszállítottakkal együtt április 20-án este nyolc órakor 8405 fő volt.⁷⁴ A város zsidó lakosságának összegyűjtésekor *„egyres családokért rendőrök jöttek, felvettek jegyzőkönyvet, az aranyeműt, értékeket, pénzt be kellett szolgáltatni. A gettóba vitelnél nem volt házkutatás, csak amikor a gettóba voltunk kutattak át mindent, csupán két váltás fehérmű ruhaféle ágymű és élelem maradhatott velünk. A poggyászt szekereken hozták utánunk.”*⁷⁵ Ugyancsak előfordult az ungvári zsidók összegyűjtésekor, hogy *„plakátok jelentek meg és utcák szerint kellett bevonulni a gettóba. Csendőrök, rendőrök és polgári ruhás hatósági közegek működtek közre ennél. Bejöttek a lakásokba, körülnéztek, ami megtetszett nekik, azt rögtön elvitték.”*⁷⁶ A város zsidó lakosainak gettóba gyűjtése során a rendőrök és csendőrök hozzáállásán sok múlott. Ezt a túlélők is megerősítették: *„Mindig a rendőr megértésén múlt, mennyit és mit vihettünk magunkkal.”*⁷⁷ Mivel mindenkinek lehetősége volt két váltás fehérmű, ruhaféle és egy ágymű, valamint 14 napra elegendő élelmiszer becsomagolására, gondoskodni kellett a poggyász gettóba való beszállításáról. Ezeket szekereken szállították a zsidók után a gyűjtőtáborba.⁷⁸ Ungvár polgármestere a város zsidóságának összegyűjtésével és lakásaik lezárásával egy időben intézkedett a zsidó értékek megóvásáról. Hirdetményben figyelmeztetett arra, hogy a hatóság által lepecsételt zsidó lakások kirablóit elfogásuk esetén halálbüntetéssel sújtják. Külön felhívta a lakosság figyelmét arra, hogy a csendőrségnek és rendőrségnek szabad fegyverhasználati jogot biztosítottak azokkal szemben, akik a rendészeti szervek felszólítására nem hallgatnak. Közben adódtak olyan közigazgatási tisztségviselők, akik az összegyűjtés alóli mentességet ígértek némi pénzért a zsidóknak. *„A hatóságok több ízben pénzt kértek tőlünk, ígérve, hogy segítenek rajtunk, mi a kért összeget megadtuk, persze nem segítettek semmit.”*⁷⁹

A megkezdődő összegyűjtéseknél egyeseket a zsidók közül a rendőrségre szállítottak különleges vizsgálatra, ami a nőket sem kímélte. *„Ott meztelenre vetkőztettek mindenkit, átkutattak, akinél találtak valami értékes tárgyat, vagy pénzt, mind elvették és ráadásul meg is verték az illetőt.”*⁸⁰ Ugyancsak Ungváron *„minket nőket is úgy bántalmaztak és kutattak, hogy képtelen vagyok elmesélni”.*⁸¹ *„Kihelyezés után megkezdődött a személyes motozás, kíméletlen módon, még szülésznőket is alkalmaztak. Főleg aranyat, ékszert és pénzt kutattak.”*⁸² A nők megszegyenítése az összegyűjtés fázisában az ungi közigazgatási kirendeltség területén is előfordult: *„Mielőtt a gettóba vittek, szülésznővel megvizsgáltak, elvették mindenemet és egy szál ruhában maradtam.”*⁸³ Általánossá vált a kétségbeesés és a tehetetlenség érzése a zsidók körében.⁸⁴

1. táblázat Az ungvári gettókba gyűjtött zsidók száma⁸⁵

1944. április 18.	6152
1944. április 21.	9159
1944. április 23.	13 733
1944. április 25.	16 697 / 17 560

Az összegyűjtést végző próbacsendőrök részéről már az első napokban történtek túlkapások, főként lopás, amely büntetőeljárást vont maga után. Ezeket a próbacsendőröket a kassai honvéd törvényszék ítélte börtönbüntetésre. Tóth Imrét, az ungvári m. kir. csendőrosztály állományába tartozó próbacsendőrt 1944. május 26-án állították a m. kir. kassai honvéd törvényszék elé. Hivatali sikkasztás miatt ítélte el a törvényszék, mivel 1944. április 20-án a zsidók összegyűjtésekor Braunfeld Mór ungvári lakos ruhájának átkutatása alkalmával a férfi tárcájában lévő egy darab 100 pengőst nem szolgáltatotta be az értékeket átvevő bizottságnak, hanem azt a zsebébe rejtette, ami sikkasztásnak minősült. Ezért a m. kir. kassai honvéd törvényszék három hónapi, hetenként egynapos börtönnel, börtönapokon kemény fekhellyel súlyosított fogházra mint főbüntetésre, továbbá háromévi hivatalvesztésre és politikai jogai gyakorlásának felfüggesztésére mint mellékbüntetésre ítélte.⁸⁶ Még ezen a napon 1944. április 20-án, közbiztonsági elővigyázatosságból, Ungváron megszigorították a szórakozóhelyek záróját, és korlátozott időben engedélyezték a szeszfogyasztást.⁸⁷

Április 21-én Ungvár zsidó lakosságának gettóba költöztetése tovább folytatódott. Délelőtt kilenc óráig Ung vármegyéből, az ungi közigazgatási kirendeltség, illetve Ungvár város területéről már összesen 9159 főt gyűjtöttek össze.⁸⁸ Ezen a napon a város belső részein, a Kispiac környékét képező II. és III. közellátási kerületekben végezték el az áttelepítést a gettóba. Ezt 21 bizottság végezte, amely csoportonként 2-2 rendőrből és 2-2 városi alkalmazottból állt. Ezen a napon is, csakúgy, mint előzőleg, a rendőrségnek többször is intézkednie kellett zsidók vagyonelejtésének ügyében.⁸⁹ Ebbe a kategóriába többségében ruhafélék, textíliák, kisebb bútortárgyak tartoztak.

Volt olyan zsidó személy, aki Magyarország más régiójából érkezett haza a családjához a húsvéti ünnepek idejére, és az összegyűjtés kellős közepébe csöppent, őt is beszállították a gettóba.⁹⁰

A következő napokban is folytatódott a gettósítás Ungváron, és április 23-ig a Felszabadulás utcai gyűjtőtáborba 13 733 zsidót gyűjtöttek össze. Ebből 8713 főt vidékről, 5020 főt Ungvár város területéről.⁹¹ A zsidók összegyűjtését a rendőrség emberei egyre nehezebben tudták összehangolni a gettó külső őrzésével, így az őrzés meggyengült. Ezért az éjszakai őrszolgálatot az ungvári honvéd állomásparancsnokság bevonásával oldották meg. A honvéd állomásparancsnokság intézkedésére a repülőtéren parancsnokság egy altisztet és 30 honvédet vezényelt ki őrszolgálatra.⁹² A honvédek az esti szürkülettől a hajnali szürkületig teljesítették szolgálatot.

1944. április 24-re 14 500 fővel megtelt a Felszabadulás utcai téglagyár. Ezen a napon Megay László a táborban összegyűjtött zsidók elszállítását kérte Jaross Andor belügyminisztertől. Ezt a polgármester Birringer Károly, a város tiszti főorvosa által készített katasztrófális egészségügyi állapotokat rögzítő jelentésével indokolta. A polgármester a rossz körülmények miatt elégtelen ivóvíz, az ürülék elszállításának hiánya, a fertőtlenítéshez elengedhetetlen mész, valamint a tetvetlenítő kamrák, védőoltások hiánya miatt kérte az összegyűjtött zsidók elszállítását.⁹³ Eközben már április 23-án a kitelepítetteket a Glüch fatelepre szállították be. A fatelepre április 23-ig 318 ungvári zsidót telepítettek. Másnap 24-én tovább folyt Ungvár zsidóságának összegyűjtése főként a VII. közellátási körzetből. Április 25-én 13 órára a Felszabadulás utcai és a Glüch-féle gettóban összesen 16 697 főt gyűjtöttek össze.⁹⁴

Közben a táborparancsnoktól a város keresztény üzletvezetői egyre gyakrabban kértek látogatási engedélyt a gettóba zárt zsidókhoz. Ezek főként üzleti, kereskedelmi jellegű megbeszélések voltak a volt zsidó üzlettulajdonos és a sok esetben a boltot, üzletet, vállalkozást „megöröklött” új keresztény tulajdonos között.

A tábor növekedése miatt engedélyezték a zsidók számára, hogy tűzhelyeket szállítsanak be a táborba, ezzel tették lehetővé a saját maguk számára való főzést. Erre nagy szükség volt, mivel a Zsidó Tanács naponta csak 11 ezer főnek tudta az ebédet biztosítani.⁹⁵

Április 26-án befejeződött Ungvár zsidó lakosságának összegyűjtése. A további tennivalók megvitatására Megay polgármester értekezletet hívott össze. Ezen a városi és vármegyei közigazgatási hivatalnokok, német katonai és magyar rendőrségi személyek vettek részt. Egyebek mellett megvitták, hogy megkezdik az állambiztonsági szempontból gyanús személyek felülvizsgálatát, amit egy bizottság fog vezetni.⁹⁶ A megbeszéléseken szóba került a gettóban tapasztalható élelmiszerhiány. Annak érdekében, hogy ezt enyhítsék, elhatározták a zsidók lakásaiban maradt élelmiszerek azonnali összegyűjtését és beszállítását a gettóban működő zsidó népkonyhára. Az élelmiszert az ungi közigazgatási kirendeltség területéről kezdték meg először begyűjteni. Az ungi kirendeltség területéről a visszamaradt élelmiszer közvetlenül Ungvárra, a Jókai parton lévő zsidó népkonyhára érkezett meg,⁹⁷ míg az ungvideki járásból Szerednyére gyűjtötték össze, és onnan szállították be Ungvárra.⁹⁸

Még április 26-án Megay kezdeményezésére kezdetét vette a nyilvános közkönyvtárak, iskolák, egyesületek, könyvkereskedők a zsidó szerzőktől származó könyveinek összegyűjtése a városi könyvtárba. A polgármester ehhez a város lakosságát így igyekezett megnyerni: *„Felkérem Ungvár város hazafias közönségét, hogy a hatóságot ebben a törekvésében minden erejével támogassa. Súlyos létért folyó közdelemben hazafias kötelességünk, hogy a magyar lélektől távol álló, mételyező zsidó és tengelyellenes irodalmi termékek a forgalomból mielőbb kivonassanak.”*⁹⁹ A könyvek összegyűjtésére a polgármester nyolc napot adott.

UNGVÁR THJ. VÁROS POLGÁRMESTERÉTŐL.

II.—7.652/1944. szám.

**Zsidó és
tengelyellenes írók könyveinek
a forgalomból való kizárása**

Felhívom Ungvár város területén levő összes könyvkereskedőket, nyilvános közkönyvtárakat (iskolák, egyesületek stb. könyvtárait is), hogy **zsidó, valamint tengelyellenes íróktól származó könyveket**

**a forgalomból 8 napon belül
vonják ki és azt jegyzék ellenében
a városi közkönyvtárba szolgál-
tassák be.**

Felkérem Ungvár város hazafias közönségét, hogy a hatóságot ebben a törekvésében minden erejével támogassa. Súlyos létérti küzdelmünkben hazafias kötelességünk, hogy a magyar lélektől távolálló, méltatlanság zsidó és tengelyellenes irodalmi termékek a forgalomból mielőbb kivonassanak.

Ungvár, 1944. évi április hó 26-án.

Dr. Megay László sk.
polgármester.

VICTORIA nyomda Ujváros

2. ábra. Zsidó és tengelyellenes írók könyveinek forgalomból való kizárását elrendelő plakát Ungváron¹⁰⁰

Az Ungvárra összegyűjtött zsidók pontos számáról eltérő adatokkal rendelkezünk. 1941-ben az ungi közigazgatási kirendeltség területén 8341, Ung vármegyében 12 562, Ungvár városában 9576 zsidó vallású személyt írtak össze.¹⁰¹ 1944-ig ezt a zsidó közösséget – bár máig nem tudjuk milyen mértékben, de – megtizedelte az 1941. augusztusi kiutasítási akció is. 1944-ben a gettóba gyűjtött zsidók száma Thurzó György ungvári rendőrkapitány összesítő jelentésében, amelyet Tomcsányi Vilmos Pál hadműveleti kormánybiztosnak küldött meg, 16 697 fő volt.¹⁰² Ezzel szemben Megay László Ungvár polgármestere 1944. augusztus végén előadott, 1944 első felében végzett munkájáról szóló beszámolójában 17 560 zsidó összegyűjtéséről számolt be a törvényhatósági jogú város közigazgatási bizottsága előtt.¹⁰³

Április 27-én a város Zsidó Tanácsának sorsa is megpecsételődött, ugyanis a kíséretű személyzetként alkalmazott 21 főt is beköltöztették a gettóba.¹⁰⁴ A deportálások megindulása előtt május 15-én Megay polgármester utasítást adott ki, amelyben felszólított minden mentesített¹⁰⁵ zsidó lakost a városban, hogy 48 órán belül jelentkezzen a Városháza II. emeletén lévő 93. szobában, a mentesítési okiratokkal együtt.¹⁰⁶

A város területén tartózkodó zsidók jelentkezése.

Tudomásomra jutott, hogy a zsidók kitelepítése után még különböző címeken sok zsidó tartózkodik a város területén.

Elrendelem, hogy bármilyen jogcímen (mentés, hadiüzemi munkás, orvosok, gyógyszerészek stb.) a táboron kívül tartózkodó **minden zsidó** jelen hirdményem kifüggesztése napjától számított

48 óra alatt a birtokában levő személyi

iratokkal együtt a Városháza II. emelet

93. sz. ajtó irodában jelentkezzék.

A jelentkezés naponta délután 5 órától kezdődik.

Zsidó fogalmának meghatározása az 1941. évi XV. tc. 9. §-ában foglaltak alapján történik.

Ungvár, 1944. évi május hó 15-én.

Dr. MEGAY LÁSZLÓ sk.
polgármester.

Hírsvák-könyvtár, Ungvár.

3. ábra. A mentesített zsidók jelentkezésére szólító plakát Ungváron **107**

1944. május 2-án fontos megbeszélésre került sor az ungvári polgármesteri hivatalban. Egy hete éltek a zsidók a város két gettójában, amikor a városvezetés számára számos közellátási és pénzügyi probléma merült fel. A megbeszélésnek, amelynek sajnos csak a vita fő tárgypontjait tartalmazó dokumentuma maradt fenn, **108** a következő gondokra és problémákra kellett megoldást találnia:

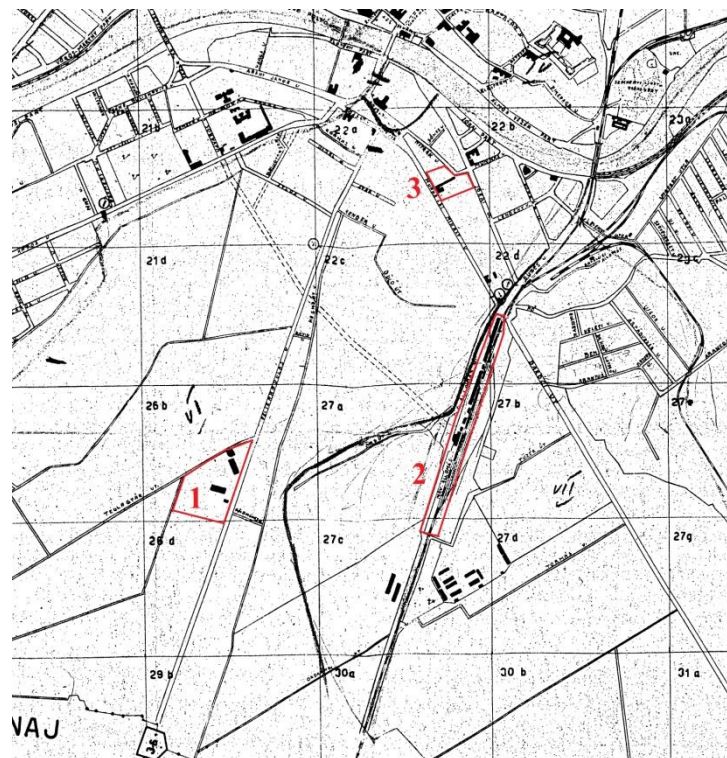
1. Zsidó tábor közellátása: közösen kellene városnak, vármegyének és a kirendeltségnek megbeszélnie.
2. Lepecsételt zsidó lakások leltározása, felértékelése, benne talált ingóságok szétválasztása, raktározása vagy elárverezése.
3. A zsidó házakhoz gondnokok kirendelése. Házanként? Vagy utcánként?
4. A zsidó tulajdonú házak keresztény bérlői lakbért hová fizessék? Városi pénztár? Vagy gondnoknak? Esetleg letéti számlára.
5. Villanyhátraléka a lepecsételt lakásoknak.
6. Adóhátralék ügye, legalább első félévét rendezni.
7. Ideiglenesen gondozásba adott élő állatok ügye, lovak, szarvasmarhák, disznók járlatlevelei, szekerek.
8. Begyűjtött textilneműk felett rendelkezés. (Bajtársi Szolgálat? Hadi kórház? Új textilfélék esetleges kijelölt keresztény kereskedőknek hatósági áron készpénz ellenében való átadása).
9. Szőnyegek.
10. Zsidó táborok villany és vízdíját ki fogja fizetni?
11. Bejelentett értékek ügye. (Keresztényeknél zsidók által elhelyezett és szabályszerűen bejelentett értékek ügye). Iktatva vannak.
12. Hadikórházak részére használható dolgok. (Nemcsak textilnemű, hanem például edények, élelmiszerek, zsír, lekvár, befőtt stb.).

13. Orémus László városi tanácsnok szerint ágy neműk, szőnyegek stb. hiányoznak a lakásokból. Kihallgatni a lakástulajdonost.”¹⁰⁹

Ezekből a pontokból több fontos tényre is fény derül. A legfontosabb, hogy a helyi közigazgatás nem tudta, hogy a zsidókat deportálni fogják, ami abból is látszik, hogy hosszú távon szeretne volna megoldani a gettók áram- és vízellátásának finanszírozását. Nem tudhatta azért sem, mert nem készült fel a helyi adminisztráció már a zsidók összegyűjtésére sem, az ellátás megszervezésében nem voltak tisztázva a különböző közigazgatási szintek között a funkciók, nem volt terv az ingó- és ingatlan vagyon felhasználására.¹¹⁰ Tanácstalanok voltak a gettók működésének finanszírozását illetően, de a zsidók összegyűjtésével adóbefizetéseik kiesése,¹¹¹ nem törlesztett kommunális tartozásaik is aggasztották a városvezetést. Szóba került az ideiglenesen bérbé adott állatok sorsa csakúgy, mint a lakásokból ellopott szőnyegek kérdése is.

Élet a gettóban

Ungvár városában a zsidók elhelyezésére – mint már említettük – két gettó került felállításra. Mindkettő a város VI. közzelátási körzetében (kerületében). A Felszabadulás utcában lévő téglagyári épület az egyik részén körül volt véve deszkakerítéssel, míg a másik részén a gettó határvonala piros zászlókkal volt kijelölve.¹¹² Ez a része a gettónak a mezőre nézett. Aki a zászlók által kijelölt vonalon túlmerészkedett, azt lelőtték. Ennek a visszaemlékezések szerint egy halálos áldozata és egy sérültje volt. „Egyszer egy idős, süket nő nem hallotta a figyelmeztetést, a határvonalat át akarta lépni, mire agyonlőtték.”¹¹³ Egy másik alkalommal április 20-án, délelőtt 10 órakor a figyelmeztetés ellenére az egyik táborlakó, Freidmann Farkas átlépte a tábort körülvevő biztonsági zónát, mire egy rendőr használta a fegyverét. A bal lábán megsérült személyt súlyos, de nem életveszélyes állapotban szállították a városi zsidó kórházba.¹¹⁴ Általában a gettók bejáratánál is piros zászlókat helyeztek el, ami a bejáratot jelölte.

4. ábra. Az Ungváron kialakított gettók: Felszabadulás utcai téglagyár (1), a Glück-fatelep (3). A vasútállomás (2) elhelyezkedése¹¹⁵

Mind a téglagyári, mind pedig a fatelepi gettóban barakkokban szállásolták el az embereket,¹¹⁶ amelyeket jórészt saját maguknak kellett elkészíteniük.¹¹⁷ Kezdetben a barakkok állandóan beáztak.¹¹⁸ Nem voltak bennük ágyak, pusztán a föld jelentette az egyedüli fekvőhelyet,¹¹⁹ amelyre még szalmazsákokat sem lehetett letenni.¹²⁰ Visszaemlékezések szerint „itt 35 cm-nyi hely jutott egy embernek”.¹²¹ Az ungvári táborokban is, csakúgy, mint Beregszászban és Munkácson, voltak büntető barakkok. Az ungvári téglagyári gettóban ezt 7-es barakkoknak nevezték. Ebben azokat a személyeket helyezték el, vallatták, ütlegelték, akik a hivatalos indoklás szerint kétes politikai múlttal rendelkeztek, vagy akiket kommunistagyanús személynek tekintettek. De nagyon gyakran ide helyezték a szökéssel eredménytelenül kísérletezőket. A módosabb zsidó személyek, földbirtokosok kínzását is ezekben a barakkokban végezték,¹²² mint történt ez Grünwald földbirtokossal,¹²³ akit „annyira összeverték, hogy már alig volt benne élet”.¹²⁴ Az ide bekerült személyeket elzárták, velük szinte egyáltalán nem lehetett érintkezni senkinek.¹²⁵ Szintén ide zárták be azokat is, akik idegen államokkal rokonszenveztek és ezt a meggyőződésüket nyíltan is hangoztatták: „engemet a gettóban bezártak egy sötétzárkába, a bűnöm az volt, hogy a cseheket pártoltam mindig”.¹²⁶ Az Ungvárról kigördülő első deportáló vasúti szerelvényekbe a büntető barakkok elzártjai kerültek.

A gettó rendjének fenntartásáról zsidó rendőrség gondoskodott.¹²⁷ A gettók bejáratánál rendőrök és csendőrök teljesítettek szolgálatot.¹²⁸

Az élelmezés nagyon gyenge volt a gettóban. A Zsidó Tanács népkonyhát állított fel, ami törekedett élelmezni a táborba zártakat, azonban ehhez nem rendelkezett megfelelő készletekkel. A városi zsidó lakásokból az ott hagyott élelmiszert behordták a táborba. Erre azt követően került sor, hogy Megay László polgármester április 26-án egy megbeszélésen elrendelte a zsidók lakásaikban maradt élelem beszállítását a Zsidó Tanács népkonyhájára.¹²⁹ Még ezen a napon az ungi közigazgatási kirendeltséget vezető Gyurits Gyula is hasonló rendelkezést adott ki. Mindez azonban nem enyhítette a fokozódó éhséget.

Reggel egy kis kávé, délben leves: ennyi volt a napi „menü”. Ehhez olykor egy kevés kenyér is jutott.¹³⁰ Ez abszolút hiánycikknek számított, és nem is volt elég mindenkinek. Napi 0,2–0,5 kg-ot kaptak azok, akik a népkonyhától hozzájutottak.¹³¹ A levest általában csak üres levesnek nevezték maguk között a gettóbeliek, a leggyakrabban babból, káposztából készült.¹³² A „szerencsésebbeknek” voltak támogatóik a gettó falain kívül, akik megpróbáltak valamilyen módon ételt bejuttatni. „Nagyon éhezünk itt, bátyám élelmezett bennünket kintről, aki a frontról szökött haza és városban tartózkodott.”¹³³ A leggyakrabban tejet, kenyeret jutattak be titokban a keresztények a gettóba.¹³⁴ Azonban a támogatók, az élelmiszert becsempésző keresztények is sokat kockáztattak: akiket közülük a rendőrök elfogtak, azt azonnal letartóztatták. Néhány gettóba kényszerített zsidónak az alapos motozások ellenére sikerült pénzt becsempésznie, és így sikerült viszonylag jobb minőségű és nagyobb mennyiségű élelmiszert szert tenniük.¹³⁵ A leggyakrabban a városba munkára kiválogatott férfiak tudtak becsempészni némi ételmet.¹³⁶ Lehetőség volt a rendőrök megvesztegetésével kijutni a városba, vásárlás céljából, csillagviselés nélkül.¹³⁷ Más mód az élelem beszerzésére nem adódott. Olykor azonban szigorúan átkutatták a gettóba visszatérő munkásokat; ilyenkor minden élelmiszert elkoboztak a rendőrök. Még a kisgyermekeknek szerzett tejet, vaját sem tűrték meg a rendőrhatalóságok.¹³⁸ A gyér ellátás miatt még inkább felértékelődtek az otthonról hozott élelmiszerkészletek. Mivel a népkonyha csak napi 11 ezer ember ellátást tudta biztosítani, több ezer embernek saját magának kellett főznie.¹³⁹ Ehhez olykor kaptak alapanyagokat a tábori népkonyhától is.

Nagy volt a zsúfoltság a barakkokban és a téglagyár szárítóhelységeiben. Ezt a kellemetlenséget a vízhiány csak tovább növelte. Mivel kutakat csak a deportálás előtti héten kezdtek el fúrni, az ivóvíz-probléma érdemben nem is oldódott meg.¹⁴⁰ Tisztálkodásra semmilyen lehetőség nem volt.¹⁴¹ A zsúfoltság kedvezett a fertőző

betegségek gyors terjedésének. Csak idő kérdése volt, hogy kitörjön egy (kiütéses) tífusz- vagy vérhasjárvány, hisz a tetvesedés már a tábor működésének első napjától elkezdődött.¹⁴² Kárpátalján ezek a betegségek, különösen a kiütéses tífusz, állandóan jelen voltak főként a három közigazgatási kirendeltség hegyvidéki, távoli határterületein, ahol azt a közegészségügynek egyáltalán nem sikerült teljesen felszámolnia. A zsidók összegyűjtésével a kiütéses tífusz a vármegyékben, városokban is megjelent.¹⁴³ Annak érdekében, hogy a gettók ne legyenek a rettegett betegség gócpontjai, összegyűjtötték az ungvári táborban élő zsidók közül a fodrászokat, és utasították őket – állítólag a németek –, hogy 12 éves korig minden gyerek fejét kopaszra, a nők haját pedig rövidre kell nyírni.¹⁴⁴ Tudniillik a kiütéses tífusz-baktériumot a ruha- és fejtetű terjesztette. Gőzfertőtlenítő kamra nem volt a gettóban, érdemben a tífusz ellen csak azzal lehetett volna védekezni.

Mind a gettókon belül, mind pedig azokon kívül a zsidókat munkára fogták. A gettó falain kívül az ún. munkás-transzportok leggyakrabban az SS-nek dolgoztak, illetve közmunka céljával foglalkoztatták őket. Az SS benzintartályokat ürítettet velük,¹⁴⁵ a férfiak olykor csatornázási munkákat is végeztek,¹⁴⁶ vagy pedig szenet és más árut rakodtak ki az állomáson,¹⁴⁷ máskor aktuális kerti munkálatoknál segédkeztek,¹⁴⁸ az utóbbiakat csakis szigorú katonai felügyelet mellett. Nők is jártak ki a gettóból dolgozni, ők „*az elhagyott zsidó lakásokban szortírozták a bútorokat és ruhaféléket, különböző nagyobb lakásokba hordták össze, és ott kiválasztották*”.¹⁴⁹ Volt példa arra, hogy a ruhaválogatásra kivezényelt ungvári zsidó nőknek a saját lakásukban a saját ruhájukat kellett rendszerezni.¹⁵⁰ Az ungvári Gestapo tábori nőket vett igénybe takarításra is.¹⁵¹ A deportálások megkezdése előtt két héttel a munkákat beszüntették.¹⁵² A gettóban főként saját barakkjaik „élhetőbbé” alakításával, ezenkívül téglahordással foglalkoztatták az oda összegyűjtötteket.¹⁵³

Volt példa arra, hogy gazdagabb személyek megkísérelték a bujkálást. Ez azonban komoly próbatétel volt, a rejtőzködők számára, hisz a detektívek kutatták a hiányzókat, ráadásul a keresztény lakosság is gyakran jelentett be bujkáló zsidókat a rendőrhatalóságoknál. Az így elfogott zsidókat gyakran alapos veréssel büntették.¹⁵⁴

A keresztény lakosság a zsidók összegyűjtését vegyes érzelmekkel fogadta. A nagy többség elégedett volt, és lelkesen fogadta állampolgártársainak gettósítását. „*Az ungvári kereszténység alig bírt magával örömeiben, hogy minket deportáltak*”.¹⁵⁵ Azonban akadtak, ha kisebb százalékban is, a keresztények között szimpátiát, együttérzést tanúsítók, akik vállalva a letartóztatás kockázatát is, segítették a gettóba zártakat. Voltak, akik a gettón kívülről törekedtek élelmezni bezárt rokonaikat, ismerőseiket, barátaikat. „*...szükséget nem szenvedtünk, egyrészt a keresztény lakosság támogató rokonszenve folytán...*”¹⁵⁶ „*...voltak olyan keresztények, akik csomagot küldtek a gettóba.*”¹⁵⁷

A zsidók a gettóban zúgolódás nélkül várták, hogyan alakul jövőjük. Az általános hangulat apatikus volt, amit a kiábrándultság és a reménytelenség érzése táplált. A táborban azonban terjedtek híresztelések, szóbeszéddek, amelyek olykor-olykor, ha rövid időre is, reményre, bizakodásra adtak okot. A gettóba zártak főként a frontvonal közeledésétől és a szovjet felszabadítóktól remélték a segítséget.¹⁵⁸ Tömegesen fordultak kérvényeikkel Megay László polgármesterhez, abban bízva, hogy a magyar államért hozott áldozataikra hivatkozva elérhetik szabadon bocsátásukat. Egykori magyar állami tisztviselők, pedagógusok, orvosok, rabbik, első világháborús hadirokkantak szakmai érdemeikre hivatkozva kérték szabadon bocsátásukat. Olykor Ungvártól távol lévő zsidó munkaszolgálatos férfiak fordultak kétségbeesett levéllel Megayhoz, hogy házastársuk és gyermekeik szabadon bocsátását kérvényezzék – teljesen eredménytelenül. Beszédes eset volt Grünwald Adolf ungvári lakos, munkaszolgálatos példája, aki 1944. április 22-én fordult kérvénnyel Megay László polgármesterhez. Szerette volna elérni felesége, Schönberger Etel és három gyermeke szabadon bocsátását az ungvári gettóból. A távol lévő és kétségbeesett családapa a következő

érvekkkel próbálta meg elérni szerettei szabadon engedését: egy éve végzett munkaszolgálatot a m. kir. 555. számú hadikórháznál, nem volt politikai párt tagja, napszámos keresetéből tartotta el korábban családját, csatolta a hadikórház parancsnokának igazolását arról, hogy a személye ellen kifogás nem merült fel a munkaszolgálat alatt. A város polgármesteri hivatala nem teljesítette a kérést. A családot deportálták.¹⁵⁹ Deportálásra kerültek olyan zsidó személyek is, akik a helyi magyar tudományos és kulturális élet fontos szervezői, megbecsült tagjai voltak a két világháború közötti időszakban. Ilyen személy volt Dr. Rozenfeld Izrael, aki az ungvári gimnázium tanáraként az ungvári gettóból fordult kérvénnyel a város polgármesteréhez, hogy a gyűjtőtáborból ne szállítsák el. Kérését nagy valószínűség szerint nem teljesítették, pedig a rabbi figyelemre méltó magyar érzülettel rendelkezett. Rozenfeld Izrael radvánci rabbiként 1944. május 18-án fordult kérvényével Megay Lászlóhoz. Az első világháborúban a m. kir. 66. gyalogezred rajparancsnokaként frontszolgálatot teljesített, a háborút 33%-os rokkantsággal fejezte be. Front- és katonai szolgálatáért a piros-fehér-zöld színű, karddal és sisakkal díszített „Háborús emlékérem” viselésének jogát is megkapta. A csehszlovák időszak alatt a lévai szlovák gimnázium növendékeit magyarul oktatta, amivel kitette magát a cseh hatóságok támadásainak. Nyíltan szembeszállt a csehszlovákkal azzal, hogy magyar tannyelvű könyvek kiadásában vett részt.¹⁶⁰

Deportálás

Ungvár zsidó lakossága az összegyűjtés pillanatában nem tudott semmit arról, hogy deportálásra kerülnek.¹⁶¹ Nem hallottak sem Auschwitzról, sem más haláltáborról. Így viszonylag nyugodtan, reménykedve a szovjet felszabadítóknak, várták a fejleményeket. A magyar közigazgatás sem volt egyértelműen biztos abban, hogy az összegyűjtött zsidó lakosság elszállításra kerül, egészen 1944. május 11-ig, amikor is megérkezett Munkácsra az a német és magyar különítmény, amelyet a deportálás levezénylésére hoztak létre.

A zsidók gettóba gyűjtését követően két-három hét múlva szárnyra kaptak olyan híresztelések, hogy a zsidókat el fogják szállítani. Erre okot adhatott az, hogy Megay már 1944. április 24-én Jaross Andor belügyminisztertől kérte az összegyűjtött zsidók deportálását a nagy zsúfoltságra hivatkozva.¹⁶² Ez volt az első olyan alkalom, amikor a helyi közigazgatás önként felvetette – német nyomás nélkül – a zsidók deportálását Kárpátalján. A gettóban a legtöbben azt gyanították a zsidók közül, hogy munkára viszik őket az Alföldre, gyárakban dolgozni.¹⁶³ De terjedt az a szóbeszéd is, hogy magyarországi grófi tanyára kerülnek majd mezőgazdasági munkára.¹⁶⁴

A deportálás napjának reggelén hangosbemondón sorolták azoknak a családfőknek és családtagoknak a nevét, akiknek az összecsomagolást követően készen kellett állniuk az indulásra.¹⁶⁵ Őket még a gettóban alaposan megmotozták. A megőrzött arany és ezüst értéktárgyakért végzett motozások gyakran erőszakba csaptak át.¹⁶⁶ Még a táborban a transzportra kijelölt személyeknek élelmiszert osztottak ki, ami némi szárított gyümölcsöt (körtét, almát) és egy kiló kenyeret jelentett az útra.¹⁶⁷ Ezt követően gyalog rendőr, csendőr és SS felügyelet mellett útba indították a csoportot a vasútállomás irányába. A felszabadulás utcai gettótól a vasútállomás légvonalban közel egy kilométerre volt. Azonban a vasútállomás 2,4–2,6 kilométeres kerülővel volt csak elérhető. A Munkácsy utcában lévő Glück-fatelep sokkal közelebb volt a vasútállomáshoz, 500-600 méterre.¹⁶⁸ A gyalogmenet a poggyásszal főként az öregebbeknek még így is komoly erőpróbát jelentett. „A csomagok nagy részét eldobáltuk, mert súlyuk és a csendőrök hajszolása miatt nem bírtuk vinni.”¹⁶⁹

Az állomásra megérkezve mindenkit vagonokba tereltek. Egy-egy vagonba olykor 70-80¹⁷⁰ embert zártak, de előfordult az is, hogy 90–120¹⁷¹ embert zsúfoltak egy-egy teherkocsiba. A bevagonírozás után a vagonokban újabb motozást tartottak a rendőrök

és csendőrök. *„Mielőtt elindultak, kutatást tartottak és elvették a pénzt meg az értékeket, azzal fenyegetőztek, hogy akinél Kassán pénzt találnak vagy ékszer, azt lelövik.”*¹⁷² *„A vagonban újabb vizsgálat volt, amelyet egy csendőrőrmester végzett a legnagyobb kegyetlenséggel.”*¹⁷³ *„Mielőtt bevagoníroztak bennünket, a csendőrök újból megmotoztak és a nőket a legbrutálisabban vizsgálták meg.”*¹⁷⁴ A motozás után, de még az indulás előtt egy kevés vizet kaptak a marhavagonokba zsúfolt szerencsétlenek, ami egyáltalán nem fedezte a szükségletüket. Általános volt a szomjúság és a hőség. A szükségletek elvégzésére vödörket adtak be a marhavagonokba, igaz, ez sem történt meg minden útba indított transzport esetében.

A vagonokat Kassáig a csendőrség, onnan pedig a németek őrizték. Az ungvári gettóba összegyűjtött zsidókat 1944. május 17. és május 31. között öt transzporttal deportálták¹⁷⁵ Auschwitz-Birkenaubá, onnan pedig többeket átszállítottak Dora, Mauthausen és Buchenwald táboraiba.

A zsidók összegyűjtése és elszállítása a városból azonnal érezhető következményekkel járt az élet szinte minden területén. Sajnos az iratok hiányossága miatt pontos arányokkal nem rendelkezünk. Azonban a fennmaradt dokumentumok alapján jól érezhető, hogy a lakosság adásvételi ügyletei a zsidó ügyvédek elszállítása miatt leálltak.¹⁷⁶ Egyre jobban éreztették hatásukat a hiányzó szakmák. A hivatalosan közzétett jelentés szerint csak Ungváron 215 ipari üzem (ez alatt iparüzési engedéllyel rendelkező személyek működését kell érteni) és 152 kereskedés szűnt meg a zsidók deportálásának következtében.¹⁷⁷ Főként a cipészekben, fuvarosokban, fodrászokban, órajavítóknak, kalapkészítőkben, szabókban volt hiány az iparosok között, míg a fűszer-, cipő-, textil-, illetve a divatáru-eladással foglalkozó üzletek bezárása éreztette legjobban hatását a városban.¹⁷⁸ A közel 10 ezer fős zsidó közösség eltűnése azonban a leggyorsabban a város visszaeső bevételeiben éreztette hatását. 1944 áprilisában a városban befolyt adó 60%-kal volt kevesebb, mint 1943 áprilisában.¹⁷⁹ Az óriási és hirtelen jelentkező hiány miatt a város 1944 áprilisától állandó államsegéllyel tudott csak működni. Ungvár adóhivatalának főnöke már április 27-én jelentette Megay polgármesternek, hogy e hatalmas bevételkiesésre ő két megoldási lehetőséget lát: 1. a zsidó lakásokban élő keresztény bérlők ne a zsidók számlájára fizessék a lakbéreket, hanem a városi pénztárba; 2. a város tulajdonában lévő bérházakban élt zsidók esedékes lakbéreinek kifizetése, a lakásban maradt ingóságok eladása útján.

Ezeket a költségvetéspótló módszereket a polgármester elvetette. A kedvezőtlen pénzügyi helyzetet csak kezelni lehetett, megoldani nem, hisz a minisztériumok újabb és újabb finanszírozandó feladatokat rendeltek el a városi költségvetés terhére (óvóhelyépítés finanszírozása, légtalmi kiadások, katonai beszállások, közutak állapotának megőrzése stb.) Megay László a belügyminisztériumtól államsegélyt (1944-re 900 ezer pengő) kérő leveleiben így érzékeltette a probléma igazi okát: *„Köztudomású dolog, hogy a zsidó lakosok jó anyagi körülmények között éltek, így a város közterheihez lélekszámuknál nagyobb mértékben járultak hozzá. A különböző városi illetékek, járulékok, fogyasztási adó, helypénz, vigadalmi adó, az általános kereseti adó és bizonyos mértékben az alkalmazottak kereseti adója is, igen nagymérvű csökkenést mutat. De az üresen maradt lakások miatt, az együttesen kezelt közadókból való részesedés, valamint az útdó bevétel és a városi vízdíj bevételek is igen súlyos csökkenést mutatnak. Ez a csökkenés idővel még fokozódik az által, hogy a környék vásárlóképesége is az ottani zsidók gyűjtőtáborban való elhelyezésével legalább is átmenetileg csökkent.”*¹⁸⁰ A zsidó lakosság összegyűjtése és deportálása,¹⁸¹ valamint a kedvezőtlen pénzügyi hatások Ungvár város költségvetésének 900 ezer pengő pluszkiadást jelentett 1944-ben.¹⁸² A Belügyminisztérium a kért államsegély folyósítását elutasította,¹⁸³ így Megay még augusztusban is leveleivel bombázta a belügyet legalább 250 ezer pengő gyors folyósítása érdekében, valamint a Honvédelmi Minisztériumnak jelezte, hogy az újabb és újabb honvédelmi követeléseikkel megfojtják a város költségvetését. Nem történt kiutalás. Végül a Kereskedelmi és Közlekedésügyi Minisztériumot kereste meg a polgármester, hogy hasson oda a belügyminiszterhez, és

tájékoztassa a közutak romló állapotáról, a karbantartáshoz elengedhetetlen pénzüsszeg kiutalásáról.¹⁸⁴

A zsidó vagyon sorsa

Az ungvári zsidók vagyonának szétoztásával foglalkozó fejezetben elsősorban a lakások és kereskedések felhasználását szeretném áttekinteni. Egyrészt azért, mert a levéltári iratok ebben a témában kevésbé töredezettek,¹⁸⁵ a város polgármesterének iratai között (KTÁL, Fond 94) több száz oldalnyi irat maradt fenn. Másrészt pedig azért, mert a lakáskérdést, pontosabban a lakáshiányt a zsidó lakások bérbeadásával sikerült teljesen felszámolni. Ezen belül a kiutalás folyamatát érdemes alaposabban is megvizsgálni. Tudnunk kell továbbá, hogy a fokozódó katonai jelenlét, a beszállásolások is felértékelték a szabad lakások jelentőségét.

Az ungvári zsidók vagyonának sorsa már a gettósítás előtt megpecsételődött. 1944. április 4-én – a kárpátaljai helységek között a leghamarabb – Ungváron vette kezdetét a zsidó kereskedések bezárása.¹⁸⁶ Erről számolt be Megay László polgármester is, aki megjegyzi, hogy a „*Hidvégi¹⁸⁷ osztálytanácsossal történt telefonbeszélgetés folytán a nem élelmiszerárúsító zsidó üzleteket bezárattam, lepecsételtem azért mert a zsidók az árukat az üzletekből kisibolták [a. m. kicsempészték] további rendeleteket kérek*”.¹⁸⁸ Április 20-án a Kereskedelmi és Közlekedésügyi Miniszter valamennyi első- és másodfokú iparhatóságnak a zsidó kereskedők üzleteiben lévő árukészletek és üzleti berendezések zár alá vételét rendelete el.¹⁸⁹ Öt nap múlva április 25-én Megay László polgármester beszámolt a rendelet végrehajtásáról. Mivel a zsidó üzletek lezárását, leltározását a polgármester már jóval a miniszteri rendelkezés előtt elkezdte, azzal indokolva, hogy „*mivel komolyan tartani lehetett attól, hogy a zsidó kereskedők, érezve a közelgő eseményeket, az árukészletet elrejtik. Ezen kívül előfordultak esetek, hogy az átvonuló német katonaság a zsidó kereskedőt megfélemlítve az árut kifizetés nélkül vitték el az üzletekből*”.¹⁹⁰ A polgármester a zsidó üzletek lezárási, leltározási munkálataival párhuzamosan kijelölte főként a fűszer-, csemege- és élelmiszer-kereskedések élére a hatósági gondnokokat.¹⁹¹

Miközben a zsidók összegyűjtését megelőző szervezési munkálatok zajlottak, egy sor megbeszélésen szabályozták a zsidók hátrahagyott vagyonának kezelését. 1944. április 11-én, Ungváron Tomcsányi hadművelleti kormánybiztos ismertette Bakó László belügyi államtitkár 6163/1944. számú rendeletét a zsidók összegyűjtéséről. Kiemelte, hogy a zsidók vagyonának megóvása érdekében – a belügyi államtitkár rendelete alapján – intézkedéseket fog eljuttatni a helyi közigazgatáshoz. Másnap erre sor került, amelyben a zsidó lakások szoros zár alá helyezésének módjáról tájékoztatta a közigazgatást.¹⁹² Néhány nap múlva, április 15-én egy újabb értekezletre került sor az ungvári rendőrkapitányságon. Itt egyebek mellett Meggyesy Lajos ügyész ismertette, hogy a zsidóktól elkobzott különféle értékeket (pénz, értékpapír, ékszer) nem a Magyar Nemzeti Bankba kell szállítani, mint ahogy azt Tomcsányi április 12-én megküldött rendeltében leszögezte, hanem az általa felügyelt/megalakított átvételi bizottsághoz.¹⁹³ Ezzel párhuzamosan a város polgármesteri hivatala minden felsőbb utasítás vagy rendelkezés nélkül keresztény kereskedőket nevezett ki a zsidó üzletek hatósági gondnokainak. A hét hatósági gondnokot „*az ipari és kereskedelmi termelés folytonosságának biztosítása*” miatt rendelték ki.¹⁹⁴ Ez az eset egyedinek számított hisz máshol csak 1944 nyarán kezdődtek meg ezek a kinevezések.¹⁹⁵

Április 16-án megkezdődött a zsidó lakosság összegyűjtése a kijelölt gettókba a négy vármegye és a három közigazgatási kirendeltség területén. Az összegyűjtéssel párhuzamosan a kiköltöztetett zsidók lakásaiban maradt ingó értékek leltározási munkálatai is beindultak, ezek végeztével pedig a lakásokat hatóságilag lezárták. Ungváron ez a folyamat 1944. április 27-én kezdődött el.¹⁹⁶ A lakásleltározásokat Skultéthy László, a város közellátásügyi osztályvezetője, tanácsosa vezette. A házról

háza történő leltározások során az értékes szőnyeget, festményeket a Kereskedelmi Iskola tantermeibe szállították. Mivel a leltározási munkálatok óriási munkát jelentettek, a polgármester utasítására a városban élő tanítók és tanárok is kénytelenek voltak segédkezni.¹⁹⁷ Ezek a munkálatok 1944 nyaráig elhúzódtak. Szintén a helyi közigazgatás önállóságát mutatja, hogy Ungváron már 1944 áprilisától történtek lakásbérbeadások. Igaz e korai bérbeadásokat később (augusztusban) felülbírálták, ez alapján feltételezhetjük, hogy már ebben a korai szakaszban is történtek visszaélések a zsidó ingatlanok megszerzésében.

A gettóba került zsidók üzleteit, kereskedéseit bezárták, s csak töredéküket nyitották meg újból a hatósági gondnokok. A jelentkező áruhiány miatt a város kereskedelmi grémiumát¹⁹⁸ újjáalakították. Az április utolsó napjaiban tartott újjáalakuló ülésen Harajda László új elnök az első és legégetőbb feladatnak jelölte meg ezeknek az üzleteknek az újraindítását, ezzel is élénkítve az egyre jobban pangó kereskedelmet. Azonban a tanácskozás már első ülésén sem tudott konkrétumokban megállapodni, nem fogadtak el érdemleges határozatot.¹⁹⁹ A későbbiekben sem tett érdembeli intézkedést a grémium ebben az irányban, pusztán az üzletek nyitvatartási idejéről intézkedett.

A zsidók hátrahagyott lakásait lezárták, a bennük található használati tárgyakat pedig leltározták. Ezekre érdemben nem volt hatással az 1944. május 15-én kiadott két pénzügyminiszteri rendelet, amely minden ingó és ingatlan volt zsidó vagyont a Pénzügyminisztérium felügyelete alá vont.²⁰⁰ Ezzel megakadályozott számos olyan intézkedést, amit Ungvár város képviselőtestülete kezdeményezett. Így például nem lehetett szétosztani a város szegényei, rászorulóit, mezőgazdasági munkásai között a zsidók lakásaiban maradt fehérneműket, ruhaféléket, amiről a város képviselőtestülete már határozatot is elfogadott.²⁰¹

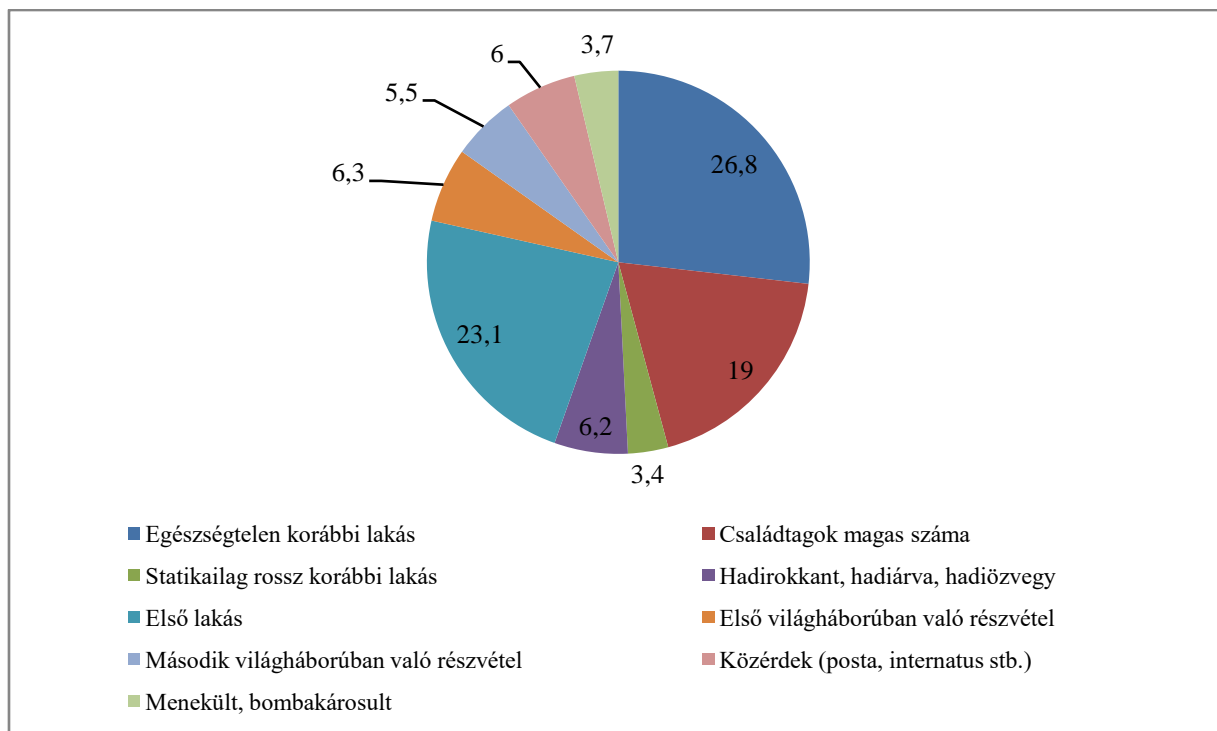
Annak ellenére, hogy a zsidó ingó- és ingatlan vagyon feletti egyedüli felügyeleti jog teljes mértékben a Pénzügyminisztérium fennhatósága alá került, május közepétől szünet nélkül érkeztek Kárpátalja minden szegletéből a magán- és állami vonatkozású lakáskérvényezések az ungvári Kormányzói Palotába is. Ezek olyan mértékben halmozódtak fel, hogy Vincze András hadműveleti kormánybiztos kénytelen volt 1944. június 6-án rendeletben utasítani a fő- és alispánokat, a főtisztviselőket és a községi vezetőket, hogy ne terjesszék fel hozzá a lakáskérvényeket, mert ő, mint a hadműveleti kormánybiztos nem illetékes ebben. Megismételte, hogy erre egyedül a pénzügyminiszter jogosult.²⁰² Ungváron május végén közel félszáz lakáskérvény várt elintézésre. Hogy kik voltak a kérvényezők? Légvédelmi tüzérek, kórházi lelkészek, „rongyos gárdisták”, tűzharcosok, ügyvédek, kereskedők, frontszolgálaton lévők családtagjai és csendőrök. A lakáskiutalást kérők indokaiban a leggyakrabban olyan okok szerepeltek, mint az Ungvárra kirendelt légvédelmi tisztek és családjaik elhelyezése, a lerombolásra ítélt lakóházakból kiköltöztetettek elhelyezése, a frontszolgálatra vagy sérülésre való hivatkozás, a csehszlovák időszakban elszenvedett magyarellenes sérelmek, hogy fiatal házasok, vagy háromnál több gyereket nevelnek.²⁰³ Olyanok is zsidó lakás kiutalását kérvényezték, akiknek a lakását a német katonaság számára utalták ki, és azt kénytelenek voltak elhagyni. Maky László ungvári tanár kérvényét – több száz másik kérvénnyel együtt – a Magyar Megújulás Pártja ungvári alapszervezete is támogatta, ám feltételül szabta ennek fejében a párttagságot.²⁰⁴ Ezeket a májusban beadott kérvényeket érdemben csak július végén bírálta el a polgármester az ungvári pénzügyigazgatósággal egyeztetve.

1944. június 12-én a Kereskedelmi és Közlekedésügyi Minisztérium körrendeletben tudatta valamennyi első- és másodfokú iparhatósággal, hogy a lezárt zsidó üzletekben levő, romlásnak indult árukészleteket forgalomba kell hozni.²⁰⁵ Ennek hatására július első hetén megérkeztek az első kérvények az I. fokú közigazgatási hatóságokhoz, amelyek támogató levelet írtak a pénzügyigazgatóságnak a keresztény kérvényező érdekében.²⁰⁶

Már a zsidók összegyűjtésével egy időben megszorodtak és állandó gondot jelentettek a zsidó lakások feltörésének és kifosztásának esetei. A rendőrség sokszor szabályos harcot folytatott a csoportosan elkövetett lakásfosztogatókkal. A zár alá vett zsidó lakások környékén járőröző rendőrök és a fosztogatók között sokszor tűzharcra is sor került. Az egyik ilyen lövöldözés során a rendőrség sikeresen megghiúsított egy folyamatban lévő rablást, és elfogta a banda tagjait. A nyomozás eredményeként kiderült, hogy csak ez a társaság másfél hónap leforgása alatt rendszeresen tört fel már lezárt zsidó házakat. Ez alatt az idő alatt a 14 fős csoport összesen 50 ezer pengő²⁰⁷ értékű tárgyat rabolt össze, főként a légmentesítés ideje alatt. Többségük hat hónapos börtönbüntetést kapott.²⁰⁸ A rendőrség fellépése azonban érdemben nem változtatott a helyzeten.

A zsidó ingó és ingatlan vagyonok felhasználását tekintve három fontos értekezletre került sor az Északkeleti Hadművelési Területen. 1944. június 15-én a beregszászi pénzügyi igazgatóság épületében a polgári és katonai közigazgatás, belügyminisztériumi és honvédelmi minisztériumi küldöttek jelenlétében, megállapodott a volt zsidó ingóságok összegyűjtéséről és felhasználásáról. Rendezték a katonai érdekérvényesítés módját,²⁰⁹ amit a városi állomásparancsnokok kérvényéhez kötöttek. Az ingóságokat csak és kimondottan az illetékes pénzügyigazgatóságok adhatták át a katonai egységeknek.²¹⁰ Az 1944. június 19-i értekezleten a zsidó lakások kiutalásának módját határozták meg. A tanácskozás Vincze András hadművelési kormánybiztos és Kádár Levente belügyi megbízott között zajlott le.²¹¹ A megbeszélés tárgyát egyebek mellett a lakások minél gyorsabb hasznosítása tette ki, aminek következtében 1944. június 22-én Vincze András hadművelési kormánybiztos újságcikkben tájékoztatta Ungvár lakosságát a lakáskiutalásokról és -bérbeadásokról.²¹² Kijelentette, hogy valamennyi zsidó lakáskiutalást felülvizsgálja, csakúgy, mint a még el nem bíralt kérvényeket. E felülvizsgálati munkálatok elvégzése érdekében ötfős bizottságot alakított. A lakáskérelmeket egy központi ún. *kérdőív lakásigényléshez* formanyomtatványon kellett kitölteni a városházán személyesen, amelyen a vagyoni, családi állapotáról kellett beszámolni.²¹³ A harmadik tanácskozásra 1944. június 23-án ismét Ungváron került sor Vincze és Himfy Jenő²¹⁴ belügyminiszteri titkár között, ahol elhangzott az a pénzügyminiszteri álláspont, amely szerint a hátrahagyott lakások üres lakásoknak minősülnek és a közigazgatási hatóságok rendelkezésébe kerülnek. Ezzel megnyílt a lehetőség, hogy állami intézmények is kérvényezzenek zsidó ingatlant. Megállapodás született a bérbe adandó lakások bérleti díjának mértékéről is, amit minden esetben a lakáskiutaló bizottságoknak²¹⁵ kellett megállapítani.²¹⁶ Szintén szabályozták, hogy mind a német, mind pedig a magyar katonai lakásigényléseket csak és kimondottan előre történő bejelentések formájában lehetett teljesíteni. A júniusi tárgyalásokkal párhuzamosan több száz lakáskérvény futott be az ungvári kormányzói palotába, valamint a város polgármesteréhez.

1944. július közepén megszülettek az első lakáskiutaló határozatok. A lakásleltározási munkálatok során 2085 zsidó lakást vettek hatósági zár alá.²¹⁷ Július 1-ig 703 darab lakásigénylést jegyeztek be a hatóságok Ungváron.²¹⁸ 1944. július végére a kérvények száma jelentősen megnövekedett, mert a város lakáskiutaló bizottsága 1046 kérvényezőnek utalt ki lakást, a rendelkezésre álló lakások 50,1%-át.²¹⁹ Ebből 26,8%-a olyan személy birtokába került, akik lakáskérvényüket azzal indokolták, hogy korábbi lakásuk egészségtelen (pincelakás, fatároló stb.) volt, 19%-a pedig olyan személyek tulajdonába került, akik korábbi lakásukat kicsinek tartották, a családtagok magas száma miatt. Érdekes módon a meglévő lakások rossz statikai állapotára való hivatkozások miatt kapták meg a kiutalt lakások 3,4%-át Ungváron. A hadirokkantak, hadiárvák, hadiözvegyek a lakások 6,2%-át kapták meg. Furcsa ellentmondásként hatott, hogy még a közérdekre hivatkozó postahivatalok, internátusok, egyházak is több lakást kaptak (a kiutalt lakások 6%-át), mint a frontszolgálatot teljesítő katonák, illetve hozzátartozóik (5,5%), miközben hivatalosan őket megkülönböztetett figyelemben kellett volna részesíteni.

5. ábra. A kiutalt zsidó lakások odaítélésének indokai²²⁰

A zsidó lakások kiutalásánál szintén előnyben kellett részesíteni a folyó háborúban harcolókon kívül a nagycsaládosokat is. Ungváron azonban nem mondható el, hogy a lakáskiutaló bizottságok ezt érdemben figyelembe vették volna. Hisz a kiutalt zsidó lakások 23%-át az egy személyből álló „családok” kapták, miközben külön kikötés volt, hogy egy fő részére lakást kiutalni szigorúan tilos. 1944 tavaszán a német megszállás előtt Megay polgármester még így tájékoztatta a lakáskérvényezőket: „...a megüresedett lakások főbérőinek kijelölésénél elsőbbség illeti meg azt, akinek mint közalkalmazottnak a városban kell laknia; a családosnak előnyt kell adni az előtt, akinek családja nincsen; a családosok között előnyben kell részesíteni azt, akinek nagyobb családja van; az egyébként egyenlően jogosítottak között a hadigondozottaknak...”²²¹ A két-, három- vagy ennél is több fős családok aránya a kiutalt zsidó lakások új tulajdonosai között a családtagok számának növekedésével arányosan csökkent. Ez komoly ellentmondás a kormány és a helyi közigazgatás által hangoztatott lakáspolitikával szemben, ami kifejezetten a hadigondozottakat és a sokgyermekes családokat részesítette – legalábbis papíron – előnyben.²²²

1944. augusztus végéig a város polgármestere szigorúan megtiltotta a lakosságnak, hogy lakáskiutalás ügyében kérvénnyel forduljanak hozzá, illetve a kiutaló bizottsághoz. Egy hónapig szüneteltette a lakások bérbeadását, ami nyilván a fokozódó katonai jelenlétnek (olykor több ezer katona is állomásozott a városban) s az ebből fakadó növekvő beszállásolási igényeknek volt betudható. Mivel Ungvár fontos vasúti és közúti csomópont volt, a katonai csapatok számára a szükséges férőhelyek biztosítására Ungvár város Közigazgatási és Gazdasági Parancsnoka közölte Megay László polgármesterrel, hogy a zsidó lakásokat igénybe fogja venni erre a célra.²²³

Összegzés

Ungvár 1944-ben lakosságának közel 1/3-át veszítette el a zsidóság deportálásával. A zsidó közösség eltűnése mind gazdasági, mind pedig társadalmi szempontból azonnal éreztette hatását. Míg a város számbelileg jelentősen megfogyatkozott a zsidó vagyon és

értéktárgyak felhasználásával szociálpolitikai célokat sikerült orvosolni, amely között a lakáshiány megoldása volt a legnagyobb jelentőségű Ungváron.

A tanulmány segít megérteni elsődleges források felhasználásával a holokauszt eseményeit Ungvár lokális terében, továbbá árnyalja a már meglévő tudásunkat a periféria területnek számító Északkeleti Hadművelési Terület fővárosában a lezajló zsidóellenes intézkedésekről.

---

¹ A téma kutatását az MTA Domus Hungarica ösztöndíjprogramja támogatta. Itt szeretnék köszönetet mondani a szakmai segítségért és az építő kritikáért Gellért Ádámnak. Külön szeretném megköszönni a Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (KTÁL) beregszászi részlege igazgatóasszonyának, Kutassy Ilonának, valamint a levéltár további munkatársainak, Jeremkina Máriának, Szkázova Ljubának és Létay Larissának a segítségét.

² Kosztyó, 2015: 113.

³ Magyarországon 1941-ben 21 törvényhatósági jogú város volt Ungvárral együtt. A törvényhatósági jogú városok közül Ungváron volt a legmagasabb az izraelita vallású lakosság aránya. Csak három olyan törvényhatósági jogú város volt az országban, ahol az izraelita vallású lakosság aránya 20% fölött volt (Nagyvárad: 23%, Szatmárnémeti: 24,9%, Ungvár: 27%), míg a tizenháromban 10% alatt volt az arányuk.

⁴ Ha megfigyeljük a zsidó vallásúak és a héber nyelvet anyanyelvének tekintő zsidók arányát Ungváron, láthatjuk, hogy a zsidók erősen asszimilálódtak a magyar társadalomba. Sz. n., 1990: 322–323.

⁵ KTÁL Fond 94., op. 1., od. zb. 2716., 2–6.

⁶ Az ungvári zsidókkal szemben 1940-től fokozatosan életbe lépő zsidótörvények hatásairól lásd bővebben KTÁL Fond 94., op. 1., od. zb. 1787., 1–145.

⁷ Lukács Géza ungvári ügyvéd, Ung vármegye törvényhatósági bizottságának tagja, Siménfalvy Árpád Ung vármegye főispánjának személyes jó barátja, Ungvár polgármesteri hivatalának ügyvéde.

⁸ Hatalmas mennyiségű nemzetközi szakirodalmat vonultatott fel a 2016-ban megjelent munkájában Raz Segal. Azonban a gettósítás és deportálás fejezetekhez a szerző szintén csak és kimondottan a szakirodalmat, a MNL OL-ban őrzött K-774 fond iratait, illetve a DEGOB jegyzőkönyveket kutatta. A szerző, bár megfordult kutatásai során a KTÁL-ban, nem kutatta a kárpátaljai zsidó holokauszt számára releváns helyben található fondokat. Lásd bővebben Segal, 2016.

⁹ 1945 kora nyarától kezdve a hazatérő deportáltak egy része a DEGOB (Deportáltakat Gondozó Országos Bizottság) által vezetett szeretetotthonokban a DEGOB munkatársainak közreműködésével felvett jegyzőkönyvekben számolt be a megelőző hónapok szörnyűségeiről (www.degob.hu). Lásd még Horváth, 1997.

¹⁰ A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában őrzött belügyminisztériumi (K-149), a Kárpátaljai Kormányzói Biztosság (K-774) fennmaradt irataira támaszkodnak.

¹¹ A magyarországi zsidóság 1944-es tragédiáját feldolgozó munkák: Kádár–Vági, 2005; 2013; Ungváry, 2016.

¹² Nagyszerű munka a megyei szintű eseménybemutatásra: Csósz, 2014.

¹³ A városok szintjén lezajlott 1944-es eseményeket alaposan mutatja be Kovács, 2004: 278–301.

¹⁴ Ungvár város polgármesterének iratai. KTÁL Fond 94., op. 1, 2, 3, 4, 5, 6.

¹⁵ Az eredeti angol nyelvű munka: Braham, 1994.

¹⁶ Braham, 1997: 566–567.

¹⁷ Karsai–Molnár, 1994; Karsai, 1991; 2001; 2015.

¹⁸ Frojimovics–Horváth–Jelinek, 2007: 1198–1248.

¹⁹ Frojimovics, 2013: 257–265.

²⁰ Fedinec, 2015.

²¹ Dovhanics, 1995: 493–494.

²² Dupka, 2015: 182–194.

²³ Braham, 1997.

²⁴ A Kárpátaljai Magyar Zsidók Egyesületének elnöke, Huber Béla bocsátotta a szerző rendelkezésére az iratokat, amelyek megegyeznek a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára K-774. fondjában lévő iratokkal.

²⁵ Brenzovics, 2010.

²⁶ Togyeriska, 2015: 69–84.; Iván A., 2015: 87–101.; Iván I., 2015: 124–137.

²⁷ Míszjuk, 2014: 107–114.

²⁸ Fedinec, 2002: 410.

²⁹ 30. jegyzőkönyv, MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.

³⁰ 46., 52., 1743., 3497. jegyzőkönyv, MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek. Az 1941. DEGOB-jegyzőkönyvben két és fél millió pengő szerepelt.

³¹ 2904. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.

³² Benoschofsky–Karsai, 1958: 187–190.

³³ A KTÁL beregszászi részlegében közel 500 dossziét néztem át, amelyek Ungvár város polgármesteri iratai voltak. Sajnos a nem szakszerű szovjet iratrendezés miatt a dokumentumok rendezetlenek, sérültek, így nehezen kutathatóak. Sajnos nagyon gyakran pusztán részinformációkat tartalmaznak, mint ahogy nem maradtak olyan iratok sem ránk, amelyek valamiféle konkrét információval szolgálnának a magyar–német „együttműködésről” a zsidók összegyűjtésében, deportálásában és vagyonuk felhasználásában Ungváron.

³⁴ 1939 előtti életéről semmit nem tudunk. Megay (Pesovnik) László ungvári lakost 1939-től Ungvár város polgármester-helyettes főjegyzőjévé nevezte ki a belügyminiszter, amit 1941-ig töltött be. Ezalatt egyebek mellett a Magyar Labdarúgó Szövetség tagja, az ungvári futball pártolója, támogatója. 1941-től ideiglenes jelleggel, 1942-től pedig teljes jogú polgármesterré nevezte ki a belügyminiszter. 1944. augusztus 1-jén áthelyezte Komárom város polgármesterévé a belügyminiszter, helyére pedig Ungvár város élére ifj. Koltai Ernőt nevezte ki. Megay Lászlót 1946. június 2-án Greisbachban (Németországban) tartóztatták le. 1948 nyarán a magyar kormány elfogató parancsot adott ki Megay ellen, akit halálra ítélték a zsidókkal szemben elkövetett tetteiért. Az ellene lefolytatott nyomozásból kiderült, hogy Ungvár egykori polgármestere tevékenyen részt vett a gettó felállításában, a gettóban összegyűjtött zsidóknak összegyűjtött élelmiszert szándékosan visszatartotta, zsidókat személyesen is bántalmazott, a nőket megalázta. Kiadatását kérték az amerikai katonai kormányzattól, azonban azok megtagadta ezt, azzal indokolva, hogy a vádak nem eléggé megalapozottak. Megay László Ausztráliába emigrált. BFL. XXV. 2. b. 1947/3311. 1. Megay László.

³⁵ Levéltári források hiányában nem tudjuk, hogy Ungváron létrejött-e ilyen bizottság, és milyen volt az összetétele.

³⁶ Braham, 1997: 555.

³⁷ A m. kir. minisztérium 1944. évi 1.200. M. E. számú rendelete, zsidók háztartásában nem zsidók alkalmazásának tilalmáról.; A m. kir. minisztérium 1944. évi 1.210. M. E. számú rendelete, a zsidók közszolgálatának és közmegbízásainak, továbbá ügyvédi működésének megszüntetéséről.; A m. kir. minisztérium 1944. évi 1.220. M. E. számú rendelete, a zsidók sajtókamarai, valamint színművészeti és filmművészeti kamarai tagságának megszüntetéséről.; A m. kir. minisztérium 1944. évi 1.230. M. E. számú rendelete, a zsidók tulajdonában lévő közúti gépjárművek bejelentéséről.; A m. kir. minisztérium 1944. évi 1.240. M. E. számú rendelete, a zsidók megkülönböztető jelzéséről. Valamennyi itt felsorolt rendelet megtalálható: *Rendeletek tára I. kötet*. Budapest, 1944. 256–264.

³⁸ KTÁL Fond 94., op. 1., od. zb. 1732., 98.

³⁹ 123. jegyzőkönyv, MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.

⁴⁰ KTÁL Fond 94., op. 1., od. zb. 1732., 98.

⁴¹ MNL OL K 774. 1944. 79.

⁴² Benoschofsky–Karsai (szerk.), 1958: 106.

⁴³ Uo.

⁴⁴ MNL OL K 774. 1944. 16.

⁴⁵ Uo. 15.

⁴⁶ Az 1. honvéd hadsereg kiadott intézkedése miatt nagyszabású csapatmozgás vette kezdetét az Északkeleti Hadműveleti Területen 1944. április 1–7. között. Ennek megkönnyítésére a vasutakat a legteljesebb mértékben igyekeztek kihasználni. Így Munkács körzetéből az 1. és 2. honvéd hegyidár Körösmezőre gyülekezett előre; a 16. hadosztály Husztra, Körösmezőről; a 24. honvéd hadosztály és a 2. páncélos hadosztály Vereckét és Uzsokot érintve Turka és Skole felé haladt; a 27. könnyű- és 25. gyaloghadosztály Máramarossziget és Körösmező között rakodott ki. A katonai mozgások következtében a zsúfoltság folyamatos volt a városokban. Lásd bővebben Dálnoki (szerk.), 1974: 192–193.

⁴⁷ 1941-ben Munkács város népességének 42,6%-a (13 488 fő) volt izraelita vallású, és 18,4%-a (5837 főt) héber anyanyelvű.

⁴⁸ MNL OL K-774. 1944. 15.

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ Braham, 1997: 555.

⁵¹ *Kárpáti Híradó*, 1944. április 7. 79. sz. 3.

⁵² KTÁL Fond 94., op. 2., od. zb. 2016., 1.

⁵³ Uo. 4–5.

⁵⁴ MNL OL K-774. 1944. 41.

⁵⁵ Uo. 24.

⁵⁶ *Kárpáti Magyar Hírlap*, 1944. április 17. 50. sz. 3.

⁵⁷ MNL OL K-774. 1944. 24.

⁵⁸ A 6163/1944. res. számú bizalmas belügyminisztériumi rendelet a zsidók gyűjtőtáborba való szállításáról a tisztogatást területrészenként rendelte el, nemre és korra való tekintet nélkül. Ekkor még kivételt képeztek az összegyűjtés alól a hadüzemekben, bányáknál vagy nagyobb vállalatoknál dolgozó zsidók. Kimondta, hogy a zsidók összegyűjtését a területileg illetékes rendőrség és csendőrség végzi, amíg a német biztonsági rendőrség

tanácsadó szervként a helyszínre érkezik. A vármegyei törvényhatóságoknak a megfelelő helyeken és időben gyűjtőtáborokat kellett létesítenie, míg a zsidók eltávolítása után lakásaik lezárására helyi hatósági bizottságokat. Rendelkeztek a zsidók volt romlandó és élő állatainak felhasználásáról is. Ezeket elsősorban a Honvédség, másodsorban a közellátás számára tették elérhetővé. Fontos része volt a rendeletnek, hogy határozott intézkedéseket vázolt a zsidók tulajdonában volt pénz- és értéktárgyak elkobzásáról, kezeléséről. Benoschofsky–Karsai (szerk.), 1958: 124–127.

⁵⁹ 174. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyv.

⁶⁰ MNL OL K-774. 1944. 73.

⁶¹ Braham, 1997: 557.

⁶² Uo. 567.

⁶³ KTÁL Fond 94., op. 2., od. zb. 2327., 65–66.

⁶⁴ MNL OL K 774. 1944. 43.

⁶⁵ KTÁL Fond 47., op. 1., od. zb. 407., 4.

⁶⁶ MNL OL K 774. 1944. 43.

⁶⁷ Uo. 65. Lásd még *Kárpáti Híradó*, 1944. április 18. 86. sz. 3.

⁶⁸ *Kárpáti Magyar Hírlap*, 1944. április 20. 51. sz. 1–2.

⁶⁹ 74. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.

⁷⁰ 46., 1939. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.

⁷¹ Városkerületnek felel meg.

⁷² *Kárpáti Híradó*, 1944. április 21. 89. sz. 3.

⁷³ A próbacsendőr tanulói státuszban lévő csendőr, aki a csendőrörsön élt, azonban 18 hónapos tanulói időn kellett áttesnie. A tanulói idő leteltével véglegesítették csendőrként, vagy minősítették szolgálatra alkalmatlannak.

⁷⁴ MNL OL K-774. 1944. 44.

⁷⁵ 174. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.

⁷⁶ 52. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.

⁷⁷ 46. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.

⁷⁸ 174. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.

⁷⁹ 30. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.

⁸⁰ 1942. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.

⁸¹ 2954. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.

⁸² 46. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.

⁸³ 1778. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.

⁸⁴ 174. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.

⁸⁵ Thurzó György rendőrkapitány jelentése Tomcsányi Vilmos Pál hadművelési kormánybiztosnak és Megay László polgármester jelentése 1944. augusztus végén a vármegye közigazgatási bizottságának.

⁸⁶ KTÁL Fond 45., op. 1., od. zb. 62., 1–3.

⁸⁷ Fedinec, 2002: 412.

⁸⁸ MNL OL K 774. 1944. (169/22-1944. biz. szám.) 1.

⁸⁹ *Kárpáti Híradó*, 1944. április 22. 90. sz. 3.

⁹⁰ 2140. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.

⁹¹ MNL OL K 774. 1944. 44.

⁹² Uo. 46–47.

⁹³ Uo. 97. (112. eln. /1944. sz.)

⁹⁴ Uo. 48. (169-30-1944. biz. sz.)

⁹⁵ Uo. 50.

⁹⁶ Az ungvári gettó igazolóbizottságának tagja volt: a polgármester, a rendőrkapitányság vezetője, a csendőrosztály parancsnok, az alispán, a kirendeltség vezetője, a határvidéki rendőrkapitányság vezetője. Feladatuk a gettóba gyűjtött zsidók állambiztonsági szempontból történő felülvizsgálata volt. MNL OL K-774. 1944. 56.

⁹⁷ MNL OL K-774. 1944. 77. (65/el. 1944. sz.)

⁹⁸ KTÁL Fond 129., op. 2., od. zb. 13., 8.

⁹⁹ KTÁL Fond 94., op. 2., od. zb. 2014., 47.

¹⁰⁰ Uo.

¹⁰¹ Sz. n., 1990: 322.

¹⁰² Dupka, 2015: 185.

¹⁰³ KTÁL Fond 47., op. 1., od. zb. 407., 4.

¹⁰⁴ MNL OL K-774. 1944. 52.

¹⁰⁵ Gyógyszerészek, orvosok, hadiüzemi munkások.

¹⁰⁶ KTÁL Fond 94., op. 2., od. zb. 2014., 53.

-
- ¹⁰⁷ Uo.
- ¹⁰⁸ KTÁL Fond 94., op. 2., od. zb. 1833., 81.
- ¹⁰⁹ Uo.
- ¹¹⁰ A bizonyíték arra, hogy a városok vezetői tanácstalank voltak a zsidó vagyon felhasználásával kapcsolatban megjelenő rendeletdömping közepette.
- ¹¹¹ 30%-os hiányt jelentettek a város költségvetésének 1944 augusztusáig az áprilisban bezárt zsidó üzletek megszünt adóbefizetései. Kosztyó, 2015: 115.
- ¹¹² 46., 174., 489., 1224., 1744. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.
- ¹¹³ 46., 1176. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.
- ¹¹⁴ MNL OL K-774. 1944. 45.
- ¹¹⁵ KTÁL Fond 94., op. 2., od. zb. 2014., 81.
- ¹¹⁶ 46. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.
- ¹¹⁷ 656., 3497. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.
- ¹¹⁸ 2209. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.
- ¹¹⁹ 2954. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.
- ¹²⁰ 896. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.
- ¹²¹ 839. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.
- ¹²² 174., 213. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.
- ¹²³ A keresztnév nem ismert. Feltételezhető, hogy vagy Grünwald Mór őrdarmai vagy pedig Grünwald Antal ungvári földbirtokos lehetett ez a személy. Mindketten jelentős mezőgazdasági földbirtokokkal rendelkeztek Ungvár területén. Grünwald Mórtól 1943-ban a város kisajátított 50 kataszter hold földet, Grünwald Antaltól pedig 1942-ben a KALOT részére, majd pedig 1944 elején összesen 60 kataszter hold mezőgazdasági földet. Lásd bővebben Kosztyó, 2015: 115. Lásd még KTÁL Fond 94., op. 5., od. zb. 228., 22–26.
- ¹²⁴ 74., 931. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.
- ¹²⁵ 2143. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.
- ¹²⁶ 2149. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.
- ¹²⁷ 1744. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.
- ¹²⁸ 9. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.
- ¹²⁹ MNL OL K 744. 1944. 77. (65/eln. 1944. sz.)
- ¹³⁰ 139., 2149., 2954. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.
- ¹³¹ 1176. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.
- ¹³² 1176. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.
- ¹³³ 2882. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.
- ¹³⁴ 3313. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.
- ¹³⁵ 70. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.
- ¹³⁶ 139., 1613., 1942. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.
- ¹³⁷ 9., 46. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.
- ¹³⁸ 174. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.
- ¹³⁹ 39. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.
- ¹⁴⁰ 1942. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.
- ¹⁴¹ 839. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.
- ¹⁴² 9. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.
- ¹⁴³ A Dolháról és Iloncáról Beregszászba összegyűjtött zsidók között sokan voltak kiütéses tifusszal fertőződtek.
- ¹⁴⁴ 931. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.
- ¹⁴⁵ 3497. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.
- ¹⁴⁶ 290. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.
- ¹⁴⁷ 30., 70. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.
- ¹⁴⁸ 134. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.
- ¹⁴⁹ 174. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.
- ¹⁵⁰ 174. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.
- ¹⁵¹ 139. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.
- ¹⁵² 3497. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.
- ¹⁵³ 2149. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.
- ¹⁵⁴ 1852. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.
- ¹⁵⁵ 3497. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.
- ¹⁵⁶ 259. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.
- ¹⁵⁷ 30. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.
- ¹⁵⁸ 46., 174. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.

- ¹⁵⁹ KTÁL Fond 94., op. 2., od. zb. 2023., 3–5.
- ¹⁶⁰ Uo. 11–21.
- ¹⁶¹ 3497. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.
- ¹⁶² MNL OL K-774. 1944. 97. (112. eln./1944. sz.)
- ¹⁶³ 3497. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.
- ¹⁶⁴ 812., 2883. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.
- ¹⁶⁵ 74., 174., 1744., 2954., 3313. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.
- ¹⁶⁶ 30., 1942., 2904. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.
- ¹⁶⁷ 30. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.
- ¹⁶⁸ KTÁL Fond 94., op. 2., od. zb. 2014., 81.
- ¹⁶⁹ 46. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.
- ¹⁷⁰ 30., 39., 46., 74., 174., 1051., 1743., 1942., 2330., 2932. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.
- ¹⁷¹ 9., 139., 1659., 1852., 2954. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.
- ¹⁷² 30. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.
- ¹⁷³ 46. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.
- ¹⁷⁴ 1051. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.
- ¹⁷⁵ Frojimovics–Horváth–Jelinek, 2007: 1191.
- ¹⁷⁶ KTÁL Fond 94., op. 1., od. zb. 1584., 29.
- ¹⁷⁷ 1941-ben Ungváron 664 ipari üzem és 405 kereskedés, üzlet működött. *Magyar Statisztikai Zsebkönyv* 1943, 1944: 142.
- ¹⁷⁸ *Kárpáti Híradó*, 1944. május 11. 106. sz. 5.
- ¹⁷⁹ KTÁL Fond 94., op. 5., od. zb. 353., 85.
- ¹⁸⁰ Uo.
- ¹⁸¹ Ungvár város főpénztárába 327 617 pengőt fizetett be a német katonai hatóságok a kitelepítés költségei címszó alatt. KTÁL Fond 94., op. 5., od. zb. 353., 94.
- ¹⁸² A város 1944. évi költségvetése már 1944 júniusában 3 860 000 pengő kiadást mutatott. Azonban 1944-re a város költségvetésében a kiadások fedezésére csak 3 513 000 pengő volt előirányozva. A város pénztárában 1944 júniusában a kiadások fedezésére csak 2 600 000 pengő volt. Annak érdekében, hogy a város tudja a költségvetését finanszírozni, 900 ezer pengő államsegély kiutalását kérte a Belügyminisztériumtól. KTÁL Fond 94., op. 5., od. zb. 353., 89.
- ¹⁸³ KTÁL Fond 94., op. 5., od. zb. 353., 94.
- ¹⁸⁴ Uo. 91–93.
- ¹⁸⁵ Az ungvári zsidóság ingó vagyonának kezelésével, felhasználásával és szétosztásával kapcsolatban nem rendelkezünk elegendő mennyiségű irattal.
- ¹⁸⁶ Az ungvári zsidó kereskedések bezárásáról szóló tájékoztatást lásd *Kárpáti Híradó*, 1944. április 5. 77. sz. 3.
- ¹⁸⁷ Hidvégi Endre, a kereskedelmi és közlekedésügyi minisztérium miniszteri osztálytanácsosa, a könyvkiadásért és könyvkereskedelemért felelős miniszteri biztos. KTÁL Fond 94., op. 2., od. zb. 1841., 48.
- ¹⁸⁸ KTÁL Fond 94., op. 2., od. zb. 2342., 11.
- ¹⁸⁹ KTÁL Fond 94., op. 2., od. zb. 1841., 13.
- ¹⁹⁰ Uo. 12.
- ¹⁹¹ Uo.
- ¹⁹² MNL OL K 774. 1944. 24.
- ¹⁹³ Uo. 16.
- ¹⁹⁴ KTÁL Fond 94., op. 2., od. zb. 2327., 91.
- ¹⁹⁵ Nem ismerjük a kinevezett hét fő előéletét.
- ¹⁹⁶ MNL OL K 774. 1944. 51.
- ¹⁹⁷ KTÁL Fond 42., op. 1., od. zb. 3996., 1–2.
- ¹⁹⁸ Kereskedelmi grémium: a kereskedelmi és iparkamarák megalakítása (19. század közepe) előtt működő kereskedelmi társulatok, amelyek feladata a bennük tömörült kereskedők érdekvédelme volt. Ezeket a grémiumokat a törvények többféle kiváltsággal ruházták fel.
- ¹⁹⁹ *Kárpáti Híradó*, 1944. május 2. 98. sz. 2.
- ²⁰⁰ KTÁL Fond 1553., op. 1., od. zb. 907., 227.
- ²⁰¹ *Kárpáti Híradó*, 1944. május 20. 113.
- ²⁰² KTÁL Fond 185., op. 1., od. zb. 1043., 6.
- ²⁰³ KTÁL Fond 94., op. 2., od. zb. 2402., 1–194.
- ²⁰⁴ KTÁL Fond 94., op. 2., od. zb. 2408., 23.
- ²⁰⁵ A Kereskedelmi és Közlekedésügyi miniszter 62.378/I. 1944. számú körrendelete szerint azokban az üzletekben, amelyhez vállalatvezetőt nem rendeltek ki, és amelyben gyors romlásnak volt kitéve az árukészlet, gondoskodni kellett arról, hogy az árut elsősorban a helybeli magánkereskedésben, másodsorban a Hangya vagy

más fogyasztási szövetkezeteknek készpénzfizetés ellenében átadják. Azonban voltak olyan árukészletek, amelyeket nem lehetett gyorsan romlásnak kitett árúnak minősíteni, amelyek azonban időközben szintén állagromlásra mentek keresztül. Ilyen árukészletek voltak a cukorka, keksz, mogyoró- és dióbél, gyümölcslé, mustár, térszáru, drogériai cikkek. A Kereskedelmi és Közlekedésügyi miniszter ezeknek az árukészleteknek haladéktalan forgalomba hozatalát rendelte el többek között Ungvár város polgármesterének is. Ezeket az árukészleteket készpénzfizetés ellenében a pénzügyi hatóságok bevonásával a helybeli keresztény kereskedőknek kellett átadni. Ha ezek a kereskedők a kijelölt árukészletet nem tudták átvenni, akkor a Hangya vagy más fogyasztási szövetkezetnek kellett átadni. A befolyt vételárat a zsidó kereskedő zárolt számlájára kellett befizetni. Az árukészlet szétosztása esetén esetleg felmerülő viták megoldására az illetékes szakma miniszteri biztosától kellett véleményt kérni. Az élelmiszer- és vegyes kereskedelemért felelős szakmai csoport kormánybiztosa Petry Viktor volt. KTÁL Fond 94., op. 2., od. zb. 1842., 5–6.

²⁰⁶ KTÁL Fond 94., op. 2., od. zb. 1842., 5.

²⁰⁷ Egy kétkézi napszám mezőgazdasági munka esetén 1,5–3 pengő között, egy főispán havi fizetése 3400–3600 pengő között változott.

²⁰⁸ *Kárpáti Magyar Hírlap*, 1944. július 6. 80. sz. 2.

²⁰⁹ Azt, hogy milyen módon kerül a katonai használatba az adott lakás.

²¹⁰ KTÁL Fond 67., op. 1., od. zb. 953., 3–5.

²¹¹ *Kárpáti Magyar Hírlap*, 1944. június 27. 77. sz. 2.

²¹² *Kárpáti Híradó*, 1944. június 22. 139. sz. 3.

²¹³ KTÁL Fond 94., op. 2., od. zb. 2385., 74b.

²¹⁴ Himfy Jenő a Belügyminisztérium III. vármegyei és községi osztályán a III/b. községi alosztály vezetője, osztálytanácsos volt. Az alosztály feladatai közé tartozott egyebek mellett a községek ügyviteli, szervezeti ügyei, a községek lakásainak ügyei, a menekült községi alkalmazottak ügyei, a község vagyonának védelme (vagyonszerzés, -elidegenítés, -hasznosítás), költségvetés és számadások stb.

²¹⁵ Még nem ismert, kik és milyen szempontok alapján kerültek a lakáskiutaló bizottságokba. Ez további kutatásokat igényel.

²¹⁶ MNL OL. K-774. 1944. 75.

²¹⁷ KTÁL Fond 94., op. 2., od. zb. 2385., 1–56.

²¹⁸ Uo. 56a–68.

²¹⁹ A leltározott lakások fennmaradt 49%-ának felhasználásáról nincsenek információink. KTÁL Fond 94., op. 2., od. zb. 2385., 79–111.

²²⁰ Uo.

²²¹ KTÁL Fond 94., op. 2., od. zb. 2014., 18.

²²² Kádár–Vági, 2005: 314.

²²³ KTÁL Fond 47., op. 1., od. zb. 404., 19.

Levéltári források

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

XXV A jogszolgáltatás területi szervei (1945–2003)

2 Budapesti Népjárási iratai (1945–1949)

b Büntető iratok (1945–1949)

1947/3311. Megay László

Deportáltakat Gondozó Országos Bizottság (DEGOB)

DEGOB jegyzőkönyvek:

9, 30, 39, 46, 52, 70, 74, 123, 134, 139, 174, 213, 259, 290, 489, 656,
812, 839, 896, 931, 1051, 1176, 1224, 1613, 1659, 1743, 1744, 1778,

---

1852, 1939, 1941, 1942, 2140, 2143, 2149, 2209, 2330, 2882, 2904, 2932, 2954, 3313, 3497.

Kárpátaljai Területi Állami Levéltár beregszászi részlege (KTÁL)

- Fond 42., op. 1., od. zb. 3996. Az ungi közigazgatási kirendeltség vezetőjének levelezése a Kárpátaljai Kormányzói Biztossággal és a járási főszolgabírókkal a folyamatban lévő közigazgatási munkákról.
- Fond 45., op. 1., od. zb. 62. A m. kir. kassai honvéd törvényszék, mint ítélobíróság ítélete Tóth István próbacsendőr lopásügyében.
- Fond 47., op. 1., od. zb. 404. A Belügyminisztérium táviratai Ung vármegye főispánjának a zsidó lakások átadásáról magyar és német beszállásokra.
- Fond 47., op. 1., od. zb. 407. Ungvár város polgármesterének beszámoló jelentése Ung vármegye Közigazgatási Bizottsága előtt az 1944. első felében végzett polgármesteri tevékenységről.
- Fond 67., op. 1., od. zb. 953. Beregszász város polgármesterének levelezése a város főjegyzőjével volt zsidó tárgyak felhasználásáról a Honvédség részére.
- Fond 94., op. 1., od. zb. 1584. Ungvár polgármesterének levelezése a város gyámhatóságával árvák ingó és ingatlan vagyonának adásvételéről.
- Fond 94., op. 1., od. zb. 1732. Ungvár polgármesterének körlevelei.
- Fond 94., op. 1., od. zb. 1787. Ungvári lakosok kérvényei a kereskedelmi tevékenység végzéséhez szükséges engedélyek megszerzéséért.
- Fond 94., op. 1., od. zb. 2716. Ungvár város polgármesterének határozata a város adóhivatali épületének átengedéséről új szálloda építésének céljaira.
- Fond 94., op. 2., od. zb. 1833. A Belügyminisztérium rendeletei. 7. kötet.
- Fond 94., op. 2., od. zb. 1841. A Kereskedelmi és Közlekedésügyi Minisztérium rendeletei. 1. kötet.
- Fond 94., op. 2., od. zb. 1842. A Kereskedelmi és Közlekedésügyi Minisztérium rendeletei. 2. kötet.

Fond 94., op. 2., od. zb. 2014.	Kárpátaljai Kormányzói Biztosának rendeletei.
Fond 94., op. 2., od. zb. 2016.	Az ungvári Zsidó Tanács iratai a szervezeti beosztásról.
Fond 94., op. 2., od. zb. 2023.	Zsidó személyek kérvényei a zsidótörvények hatálya alóli mentesítés valamint a gettóból történő szabadon bocsátások tárgyában.
Fond 94., op. 2., od. zb. 2327.	Leltár a zsidó lakosság lakásairól és bútorzatáról.
Fond 94., op. 2., od. zb. 2342.	A Kereskedelmi és Közlekedésügyi Minisztérium táviratai Ungvár polgármesterének a zsidó üzletek bezárásával kapcsolatban.
Fond 94., op. 2., od. zb. 2385.	Névsor azokról, akik zsidó lakásokat kaptak bérbe.
Fond 94., op. 2., od. zb. 2402.	Ungvári keresztény lakosok kérvényei zsidó lakások megszerzéséért.
Fond 94., op. 2., od. zb. 2408.	Ungvári keresztény lakosok kérvényei zsidó lakások megszerzéséért.
Fond 94., op. 5., od. zb. 228.	Ungvár polgármesterének levelezései társadalmi szervezetekkel zsidó földbirtok megszerzésével kapcsolatban.
Fond 94., op. 5., od. zb. 353.	Ungvár polgármesterének határozatai a város légvédelmének szervezésével kapcsolatban.
Fond 129., op. 2., od. zb. 13.	Az Északkeleti Hadműveleti Terület hadműveleti kormánybiztosának levelezése a szobranci járás főszolgabírójával a zsidó lakosság koncentrációs táborba szállításáról, vagyonának felhasználásáról.
Fond 185., op. 1., od. zb. 1043.	Kárpátalja Kormányzói Biztosának rendeletei 1944-ben.
Fond 1553., op. 1., od. zb. 907.	Munkács város polgármesterének iratai a városi képviselőtestületi üléseken városi erdők és legelők eladásáról és egyéb adminisztratív és gazdasági kérdésekről.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (MNL OL)

Nyomtatásban megjelent források

Magyar Statisztikai Zsebkönyv 1943, 1944
Magyar Statisztikai Zsebkönyv 1943. Központi Statisztikai Hivatal.

Rendeleték tára, 1944
Rendeleték tára, I. kötet. Budapest, 256–264.

Sz. n., 1990
1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községenként (Országhatáron kívüli terület). Központi Statisztikai Hivatal.

Sajtó

Kárpáti Híradó, 1944
Kárpáti Híradó, 1944. április 5. – június 22. 77., 79., 86., 89., 90., 98., 106., 113., 139. sz.

Kárpáti Magyar Hírlap, 1944
Kárpáti Magyar Hírlap, 1944. április 17. – július 6. 50., 51., 77., 80. sz.

Hivatkozott irodalom

Benoschofsky – Karsai (szerk.), 1958
Vádirat a náciizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez. I. kötet. 1944. március 19. – 1944. május 15. *A német megszállástól a deportálás megkezdéséig.* Szerkesztette: Benoschofsky Ilona – Karsai Elek. Budapest, Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete.

Brenzovics, 2010
Brenzovics László: *Nemzetiségi politika a visszacsatolt Kárpátalján 1939–1944.* Ungvár, Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség.

Csösz, 2014
Csösz László: *Konfliktusok és kölcsönhatások. Zsidók Jász-Nagykun-Szolnok megye történelmében.* Szolnok, ALUMNI Kiadó.

Dálnoki (szerk.) 1974
Magyarország honvédelme a II. világháború előtt és alatt (1920–1945). II. kötet. Kiadta és sajtó alá rendezte: Dálnoki Veress Lajos, München.

Dupka, 2015
Dupka György: *„Ne ítéljete el...!” Zsidó népiirtás, antiszemita üldözés Kárpátalján a náci és a kommunista eszmék nevében (1939–1991).* Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó.

Fedinec, 2002

Fedinec Csilla: *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944.* Galánta–Dunaszerdahely, Fórum Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó.

Fedinec, 2015

Fedinec Csilla: „*A Magyar Szent Koronához visszatért Kárpátalja*” 1938–1944. Budapest, Jaffa Kiadó.

Frojimovics, 2013

Frojimovics Kinga: Gettósítás és deportálás 1944-ben. In *Zsidók Kárpátalján. Történelem és örökség a dualizmus kortól napjainkig.* Szerkesztette: Bányai Viktória – Fedinec Csilla – Komoróczy Szonja Ráhel. Budapest, Aposztróf Kiadó, 257–265.

Frojimovics–Horváth–Jelinek, 2007

Frojimovics Kinga – Horváth Rita – Jelinek Yeshayahu: Ung vármegye és az Ungi Közigazgatási Kirendeltség. In *A magyarországi holokauszt földrajzi enciklopédiája.* Szerkesztette: Randolph L. Braham. Budapest, Park Könyvkiadó, 2. kötet, 1198–1248.

Horváth, 1997

Horváth Rita: *A Magyarországi Zsidó Deportáltakat Gondozó Országos Bizottság (DEGOB) története.* Budapest, Magyar Zsidó Levéltár.

Iván A., 2015

Iván András: Kárpátalja zsidó lakosainak gettósítása és deportálása. Szerkesztette: Dobos Sándor – Molnár Ferenc. In *Kárpátaljai holokauszt. 1944 – Az elhurcolások éve.* Beregszász, Kálvin Nyomda.

Iván I., 2015

Iván Irén: Holokauszt előli menekülési lehetőségek Kárpátalján. In *Kárpátaljai holokauszt. 1944 – Az elhurcolások éve.* Szerkesztette: Dobos Sándor – Molnár Ferenc. Beregszász, Kálvin Nyomda.

Karsai, 1991

Karsai László: Zsidósors Kárpátalján 1944-ben. *Múlt és Jövő*, 3. sz.

Karsai, 2001

Karsai László: *Holokauszt.* Budapest, Pannonica Kiadó.

Karsai, 2015

Karsai László: Zsidó hétköznapiok Endre László alispán vármegyéjében 1938–1943. In *Háborús hétköznapiok hadszíntéren, hátországban 1939–1945.* Szerkesztette: Gyarmati György – Pihurik Judit. Budapest–Pécs, Magyar Történelmi Társulat – Kronosz Kiadó – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára.

Karsai–Molnár, 1994

Karsai László–Molnár Judit: *Az Endre–Baky–Jaross per.* Budapest, Cserépfalvi Kiadó.

-
- Kádár–Vági, 2005
Kádár Gábor – Vági Zoltán: *Hullarablás. A magyar zsidók gazdasági megsemmisítése*. Budapest, Jaffa Kiadó.
- Kádár–Vági, 2013
Kádár Gábor – Vági Zoltán: *A végső döntés. Berlin, Budapest, Birkenau 1944*. Budapest, Jaffa Kiadó.
- Kosztjó, 2015
Kosztjó Gyula: Közállapotok Ungváron a háború árnyékában (1944). *Pro Minoritate*, 1. sz.
- Kovács, 2004
Kovács Tamás: A kaposvári zsidóság a vészkorszakban. In *Tanulmányok a holokausztról III*. Szerkesztette: Randolph L. Braham. Budapest, Balassi Kiadó, 278–301.
- Miszjuk, 2014
Miszjuk Mihajlo: A zsidóság életével, deportálásával kapcsolatos iratcsoportok a KMÁL-ban. In *Zsidósors Kárpátalján: A deportálástól az internálásig*. Szerkesztette: Dupka György – Zubánics László. Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó.
- Dovhanics, 1995
O. D. Dovhanics: Szocialne sztanoniscse, politika i nacionalnej gnit. (Red. I. Hrancsak., E. Balahuri., I. Hricak., B. Ilko., I. Pop.) *Naresze isztoriji Zakarpatya (1918–1945). Tom II*. Zakarpatya, Uzshorod, 1995.
- Braham, 1994
Randolph L. Braham: *The politics of Genocide. The Holocaust in Hungary I–II*. New York, Columbia University Press.
- Braham, 1997
Randolph L. Braham: *A népiirtás politikája. A Holocaust Magyarországon. I. kötet*. Budapest, Belvárosi Könyvkiadó.
- Segal, 2016
Raz Segal: *Genocide in the Carpathians. War, social breakdown and mass violence 1914–1945*. California, Stanford University Press.
- Togyeriska, 2015
Togyeriska Erika: A kárpátaljai holokauszt. Beregszász zsidóságának sorsa. In *Kárpátaljai holokauszt. 1944. Az elhurcolások éve*. Szerkesztette: Dobos Sándor – Molnár Ferenc. Beregszász, Kálvin Nyomda.
- Ungváry, 2016

Ungváry Krisztián: *A Horthy-rendszer és antiszemitizmusának mérlege. Diszkrimináció és társadalompolitika Magyarországon, 1919–1944.* Budapest, Jelenkori Kiadó.

Kor-társak

Néhány mozzanat egy irodalmi folyóirat hatvanas évekbeli tevékenységéhez

Bevezetés¹

A tét óriási volt a berendezkedő, konszolidálódó kádári hatalom számára az 1956-os forradalmat követő években: megnyerni a társadalom többségének legalábbis beletörődő közreműködését, együttműködését. Ehhez hitelesnek tűnő és kézzelfogható engedményeket és eredményeket kellett felmutatni, bizonyítandó, hogy az új rezsim valóban más stílust és részben másfajta tartalmat jelent a korábbiakhoz képest, persze megtartva-megőrizve a rendszer alapvető jellegéből következő vonásokat, tartalmakat, elvárásokat.²

Az 1956–1957 fordulóján, illetve 1957 nyarán vezetőtestületi párthatározatokban³ megfogalmazott ún. „kétfrontos harc” kijelölte a kádári vezetés szándékait, és elhelyezte az akkori megfogalmazás alapján a „jobboldali revizionista osztályárulás” és a dogmatikus sztálinista bűnök elutasításával egy józan, kiegyensúlyozott, kiszámítható és kompromisszumokra hajlandó mezőbe a kádári vonalat és egyúttal Kádár személyét is. A kádári hatalomnak a társadalmi kiegyezésre hajlandó szövetségi politikája garancia lehet(ett) arra – legalábbis a szándékai szerint –, hogy nem ismétlődnek meg az ötvenes évek bűnei, amelyek úgymond foltot ejtettek a „forradalmi munkásmozgalom” eredendően tiszta szándékain, törekvésein.

A forradalom utáni megtorlások éveiben minden oldal „fogást”, illetve pozíciót keres, a hatalom, illetve az ellenállás különféle lehetséges formáit kereső szellemi értelmiségi csoportok is. A hatalom részéről a Nagy Imre körül 1953–56 között kialakult mozgalom újjáéledésének, a különböző rendszerellenzékelt jelenthető „népi”, „nemzeti kommunista”, „urbánus” irányzatokat képviselők szélesebb összefogásának lehetősége jelentett fenyegető realitást a kádári konszolidációval, a hivatalos irányvonalat képviselő népfrontos tartalommal, keretekkel szemben.

Ezt érzékeltetik az 1958 és 1961 között keletkezett állambiztonsági jelentések, értékelések is, amelyek az Írószövetség feloszlata⁴ óta a legjelentősebb ellenzéki megmozdulás veszélyére és tényére hívják fel a figyelmet, az ún. „Tompa-társaság” összejövetelével kapcsolatban: *„Céljuk újra létrehozni az 1954-es ellenzéki frontot a kommunista-népi-urbánus vonal mentén, beilleszkedve kisebb kompromisszumokkal a kulturális életbe, irodalmi konszolidációba és ezzel a politikába is”* – olvasható a Hollós Ervin alezredes által készített értékelő jelentésben.⁵

A hatalom részéről már 1957 augusztusában megfogalmazták a politikai és ideológiai elvárásokat az írók felé, amelyek egy több stációs folyamatban jelentették a „kiegyezés” kereteit a párt és az értelmiség között.⁶ A „népi írók” szerepének, helyének hivatalos megítélése volt az egyik legjellemzőbb döntő momentum ebben a folyamatban.⁷

„Az írók és a hatalom közötti megegyezésnek mint minden kényszerű egyezésnek egyaránt volt negatív és pozitív következménye is. S mint minden alkupozícióban, itt is általában az erősebb – ez esetben az MSZMP – akarata érvényesült. Sok író mély csalódást érzett, amikor behódolásuk után sem változott letartóztatott társaik helyzete [...] Megindult viszont az új irodalmi folyóirat, a Kortárs, a szektás-balos irányvonal követői pedig háttérbe szorultak.”⁸

A Déry Tibor által Szirmai Istvánhoz írott 1960. júniusi levélben⁹ megfogalmazottak jól illusztrálják a társadalmi kiegyezés tartalmi határait. Nem akar politikai szerepeknek,

elvárásoknak megfelelni, dolgozni szeretne íróként. Szirmai következtetése: segíteni kell Déryt, hogy közelebb kerülhessen a szocialista valósághoz, eltávolodva az időtlen, általános humanizmustól. Egzisztenciális lehetőséget biztosítanak (fordítási megbízások, szerkesztői munkák), de eredeti írásait csak akkor adják ki, ha azokban szembe mer nézni az „ellenforradalommal” és saját tevékenységével. Déry Tibor 1963 márciusában levélben köszönte meg Kádárnak büntetése¹⁰ törlését: „*Most olvastam elkésve az amnesztia¹¹ hírét. Hálásan és megindultan köszönöm Önnek és a pártnak, ezt az elhatározásukat. Igaz tisztelettel híve: ...*”

Simon István és a Kortárs

1964. január elsejétől az addigi főszerkesztő, Király István helyére Simon Istvánt¹² javasolják az illetékesek a *Kortárs*¹³ élére. Azt a Simon Istvánt, aki addigra már tehetsége, adottságai, az addig megjelent műveinek kritikai fogadtatása alapján beteljesítette a vele szemben támasztott irodalmi-esztétikai elvárásokat.¹⁴

A „fényes szelek”¹⁵ nemzedékének halk szavú (konfliktusokat nem látványosan kezelő, de ha a helyzet úgy kívánja, azokat felvállaló) képviselője egy sokszínű, befogadó, vitatkozó és „kapcsolatteremtő *Kortárs*” megvalósításán fáradozott (kapcsolatteremtést az irodalom és a remények szerint mind szélesebb olvasótábor között).¹⁶ 1969 elején így írt erről: „...minden jószándékú, új törekvésnek – még akkor is ha valamilyen szempontból nem illeszkedik a hivatalos kultúrpolitika által megfogalmazott irányvonalhoz – teret próbál biztosítani, hiszen ha kizárnának írói csoportokat, más véleményeket akkor a fejlődésüket sőt megjelenésüket lehetetlenné tennék.”¹⁷ Fontos volt a *Kortárs*ban megjelenni a folyóirat közéleti súlya, elfogadottsága miatt.

Gyűjtőhelynek szánta a *Kortárst* Simon István, amelyben megfér egymás mellett Cseres *Hideg napokja*, Lukács Leninről, Féjának Krúdyról írott tanulmánya, Diószegi István első világháborúról szóló írása az ún. új gazdasági mechanizmus vagy a marxista filozófia vitasorozataival.

Olyan menedéknek is tervezte, ahol nincs éles kulturális és mentális határvonal a „népi” és az „urbánus” irányzat között. „*Soha nem volt bennem olyan érzés, hogy ez urbánus, amaz meg népi...*”, mondja Bertha Bulcsunak egy 1972-es beszélgetés alkalmával.¹⁸ Ez a törekvése találkozott az akkori kultúrpolitikai célokkal, elvárásokkal is: „*A Kortárs fokozatosan szüntesse meg korszerűtlenné vált irodalomcentrikus jellegét és alakuljon át közéleti igényű társadalmi, kulturális-művészeti folyóirattá. Egyrészt világjelenség, hogy az un. »tiszta« irodalmi folyóiratok lassanként eltűnnek, másrészt – s ez a leglényegesebb – a fent javasolt profil-átalakítást megköveteli kulturális forradalmunk is*” – áll egy az MSZMP KB Kulturális Osztálya által 1965-ben készített jelentésben.¹⁹

A kádári konszolidáció kulturális életének ideológiai elvárásait 1964 áprilisában megfogalmazó másik dokumentum szerint: „*Megnőtt az alkotási kedv, sok új művet adnak ki. Sok irányzat jelentkezik. Erősödött a szocialista realizmus bázisa, szorosabb a kapcsolat az étellel, a kádári konszolidáció folyamatával [...] A párt politikájának alapján fejlődik a kulturális élet. Az írók és művészek nagy része elfogadta ezt a politikát. Politikai egyetértés abban, hogy nem kívánják vissza a kapitalizmust, helyeslik a békés egymás mellett élés politikáját, elfogadják a szocialista építés sok elemét. Ennek ellenére kispolgári, polgári nézeteket képviselnek még néhányan az írók közül (szabadságjogok, nemzeti kérdés). A szocialista embernevelés eszköze az irodalom és a művészetek. Nem szabad szembeállítani a néphatalommal, politikai hatalom törekvéseivel, azaz a társadalmi szerepét nem állíthatják szembe a nép törekvéseit kifejező, képviselő politikai hatalommal. Nem lehet feladata az ellenzéki nézetek képviselete az „elidegenedett hatalommal szemben”.*”

A »szocialista realizmus« nem stílus irányzat, hanem olyan alkotói módszer, amely mozgásban fogja fel az életet, annak ellentmondásait, az új és a régi harcát [...] Megpróbálják torzítani tartalmát elvtelen kiszélesítéssel (bevonva dekadens, kispolgári irányzatokat is.)

Melyek ezek? A „kapitalista társadalom ideológiájára jellemző szkepszis a társadalmi haladással szemben, céltalanság, távlattalanság, szorongástudat... Harmadik út képviselője, apolitizmus, a hatalom és az irodalom szembeállítása. Város és falu szembeállítása, paraszti élet idealizálása. Másik oldalon a forradalmi türelmetlenség, ill. az életszínvonal emelése és a kispolgári gondolkodásmód összekapcsolása [...] A szocialista irodalom alapvető feladata, hogy a történelmi-politikai gyakorlat ellenpéldája alapján művészi ellenpéldát is állítson a polgári irodalom pesszimista szemléletével szemben. Annak ellenére, hogy egyes recenziókon túlmenően eredményeket ért el és megszabadult bizonyos »protokolláris előítéletektől« az irodalomkritika a »helytelen jelenségek ellen nem folytat eléggé elvi harcot«. Erősíteni kell a marxista kritikusok egységét, vitát indítva a szocialista realizmus jegyében született alkotásokról. A folyóiratoknak meg kell szabadulniuk a »nagy nevekben való gondolkodás fétisétől«, támogatva a fiatal szocialista művészi kezdeményeket.”²⁰

Egy évvel a fenti idézett tézisek megfogalmazása után már az élet igazolta a folyóirat-szerkesztés ideológiailag ingoványos talaját. Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottság (APB) javaslata szerint „Köpeczi és Aczél elvtársak tegyenek 10 napon belül javaslatot arra vonatkozóan, hogy miképpen reagáljunk Illyésnek a Kortársban megjelent két ellenséges versére”.²¹

Egy 1965. szeptember 17-i dátummal ellátott levélben Simon István lakonikus tömörséggel, tényszerűen foglalta össze észrevételeit és indokait, a kifogásolt versekkel kapcsolatban: a *Somfi úr* c. vers esetében az antiszemitizmus vádjával szemben tisztázza, védi meg Illyést, a *Számadó* c. versnek pedig a „jégverés csöpülte nyáj” esetleg félreérthető és veszélyes értelmezésekre okot adó képi világát magyarázza.²² Már 1965 elején a KB Kulturális Osztálya is foglalkozott az irodalmi folyóiratokban jelentkező úgynevezett „káros jelenségekkel”, kiemelten a *Kortárral* és az *Új Írással*. Csák Gyula *Békesség a bűnösöknek* c. drámája, Szakonyi Károly *Ködben a tavon* c. elbeszélése, Csoóri Sándor *Iszapeső*, Pintér Tamás *Láncreakció* c. elbeszélései, Veres Péter *Mi van a faluban* c. visszaemlékezése a feljegyzés szerint alkalmasak a felszabadító Vörös Hadsereg és a román hadsereg, illetőleg a hazánkban tartózkodó szovjet csapatok lejáratására, sértik az irántuk tanúsítandó testvéri érzületet és a történelmi igazságot is.²³

De már ezt megelőzően is az APB 1965. február 24-i ülésén tárgyalták a KB Kulturális Osztályának javaslatát a folyóirat átalakítására vonatkozóan (fokozatosan szüntesse meg „korszerűtlenné vált irodalom-centrikus” jellegét, és alakuljon át közéleti igényű társadalmi, kulturális-művészeti folyóirattá. Az indoklás szerint világjelenség, hogy a tiszta irodalmi folyóiratok eltűnnek, másrészt a profilátalakítást megköveteli a „kulturális forradalom” is. Ezzel a színvonal-emelkedés is biztosított lehet, mert szélesebb választékból szerkeszthetnek a folyóirat illetékesei, szuverénebb módon, nem kiszolgáltatva a különböző minőségű kéziratoknak), amellyel a Bizottság egyetértett. A szakmai és politikai-ideológiai irányítást a Minisztérium végezze. A javaslat alapján a fő elv a szélesebb tájékoztatás, megszüntetve az irodalomcentrikusságot (természettudományos, társadalomtudományos írások közlése). Káros jelenségek elleni fellépés: a „teljes valóság „feltárásának jelszavával nem kívánt tartalmú írások jelentek meg.

Az évtized végére a bírálatok esztétikai-kritikai vonala, megfogalmazása kiegészül egyértelműen politikai elvárásokkal: „Csökkent a folyóirat irodalmi érdekessége, vonzereje. A filozófiai-szociológiai tanulmányok bár fontos társadalmi kérdéseket feszegetnek, politikai összképük nem szerencsés, nem derül ki, hogy a szerkesztők hova

akarnak eljutni ezekkel a vitákkal” – áll a Kulturális Minisztérium Irodalmi Osztályának feljegyzésében az 1968-as évet értékelve. Túlságosan eklektikus, az elméleti tevékenysége karakter nélküli, olvashatjuk a Rátkai Ferenc²⁴ által aláírt dokumentumban. A feljegyzés szerint néhány publikáció – Sánta Ferenc olvasónaplója, Lukács-interjú, Márai-cikk – fölveti a szerkesztés fokozott politikai felelősségének kérdését.

A megszorodó bírálatokra (elsősorban a folyóirat kritikai tevékenységével összefüggésben) Simon részletes feljegyzésben reagált 1968 áprilisában: *„Az Írószövetség egyetlen hivatalos orgánuma a megnövekedett írói igényeknek egyre nehezebben tud eleget tenni, s ez a bonyolultabb szerkesztőségi munkát megkívánó helyzet több problémára hívta föl a figyelmünket az utóbbi esztendőben. Az a helyes irodalompolitikai törekvés, hogy az írói egyéniség szabadon bontakozhasson ki és a szocialista irodalom keretein belül minden jó szándékú új törekvés helyet kapjon – hovatovább épp az egyes jól körülhatárolható irányzatok fokozódó igénye miatt – szinte a saját profilunk kialakításának gátjává vált az elmúlt egy-másfél évben. Nem engedhetjük meg ugyanis magunknak, hogy a mi törekvéseinktől eltérő, de ugyanakkor mégis szervesen irodalmunkhoz tartozó írói csoportokat teljesen kizárjunk a lapból, hiszen megjelenésüket illetve az alkotók szempontjából a fejlődésüket majdnem lehetetlenné tennék.”*²⁵

A kezdetekben a *Kortárs* sikeresen alakította ki egyéni arculatát – társadalmi érdeklődésű realista irodalom propagálásával –, de megváltoztak az erőviszonyok, és több olyan tendencia is létjogosultságot kapott, melyekkel szemben épp a folyóiratnak kellett volna kritikusan fellépni. Az Írószövetségnek mint az egész irodalmi élet megjelenítőjének az orgánuma látszólag hasonló szerepet kell hogy betöltsön: teret biztosítani minden modernista áramlatnak. A vádat, hogy akadémikus, konzervatív a folyóirat azzal a ténnyel cáfolja, hogy minden jelentős visszhangot kiváltó irodalmi mű a *Kortársban* jelent meg (*Húsz óra, Tóték, Hideg napok, Irgalom*). A sikerekből következő figyelem miatt megnőtt a publikálás „presztízse”, rang lett megjelenni a folyóirat oldalain. Nyomasztóan megnőtt a kéziratok száma (ezzel együtt a szerzők makacs igénye, hogy mindenképpen meg kell jelenniük). Simon főszerkesztőként a realista valóságtól elszakadó „modernizmus” elleni kritikai fellépést látja veszélyben, amely „felhívítja” az addigi (eredetileg felvállalt) koncepciót.²⁶

Az 1968. évről készített főszerkesztői értékelésben Simon megerősítette, illetve kiegészítette a fentieket.²⁷ Álláspontja szerint egy irodalmi folyóirat vizsgálatát két szempont határozza meg: milyen szerepet játszik az irodalmi életben, és mennyire tud kapcsolatot kialakítani, megteremteni az olvasóközönséggel. Hangsúlyozza, hogy minden „jószándékú törekvésnek teret kell biztosítani, nem szabad teljesen kizárni szervesen irodalmunkhoz tartozó csoportokat” (mert ezzel megjelenésüket, alkotói fejlődésüket majdnem lehetetlenné tennék). *„Ha elfogadjuk azt a tényt, hogy nemzedékek nem egységesek, sok törekvés és út fut párhuzamosan még egy-egy nemzedéken belül is, természetesen egymás mellé kerülnek a lapban is, hiszen a Kortárs eleve gyűjtőhelye kell, hogy legyen a legizgalmasabb publikációknak.”* A főszerkesztő tematikus összegzése alátámasztja a heterogén tartalmi összkepet az évfolyamra vonatkozóan.

A feljegyzés végén a népszerűségből adódó nehézséget érzékelteti a főszerkesztő: *„...az új feladatok mind bonyolultabb munkára kényszerítenek bennünket. Nem csak a tavalyi év, már az idej is fölvetett néhány problémát, melyekkel továbbra is komolyan számolnunk kell.”*

1969 tavaszán készült minisztériumi feljegyzés kritikusan formált véleményyt a folyóirat előző évi tevékenységével kapcsolatban.²⁸ Az irodalmi anyagot egészében „jelentéktelenebb, szürkébb” jelzőkkel minősíti az előző évekhez képest (ezzel csökkent az irodalmi érdekessége, vonzereje). A filozófiai-szociológiai tanulmányokat érdekesebbnek tartották a vita résztvevői, megjegyezve ugyanakkor, hogy a „politikai

összképük nem szerencsés, illetve nélkülözik a folyóirat közvetlen érvényességi körébe tartozó irodalmi, művészeti problémákat.” Néhány publikáció közlése – Sánta olvasónaplója, Lukács-interjú, Gyergyai Márai-cikke – pedig az egy évvel korábbi vélekedéshez hasonlóan ismét „felveti a szerkesztés fokozott politikai felelősségének kérdését.”²⁹

A párt központi apparátus illetékes osztálya (TKKO) által 1970 nyarán készített jelentés a folyóirat „eklektikusságának” problematikáját összegezte.³⁰ Az Óvári Miklós által készített dokumentum a pozitív elismerés mellett („...a teljes magyar irodalom teljes mezőnyének fóruma [...] minden érték havonta megjelenő antológiája [...] a szerkesztőség láthatóan a legfiatalabbak megjelentetésével kíván „frissíteni” s csak helyeselhető, hogy közülük azokat szerepelteti gyakrabban, akik mentesebbek társaik modernkedő avantgardizmusától...”), a teljességre törekvésből következően az „orientáló” funkciót hiányolja. Ez utóbbi szempontjából a kritikai tartalom meghatározó, amelyben a „zavaró elemek a szakszerű szerkesztés hiányosságai miatt kirívóbbak [...] a kritikai rovatból még kevésbé tetszik ki milyen irodalmi-művészeti irányt kedvezményez a folyóirat”. A „kritika” kritikájának lényege a bíráló szerint, hogy nem eléggé egyértelmű, következetes a folyóirat szerkesztősége által felvállalt „társadalmi érdekű realizmus” értelmezése, illetve nem eléggé polemikus a kifogásolt irodalmi jelenségekkel szemben. Egyértelműen pozitív értékelést kapott – néhány kifogásolt jelenség ellenére – a *Kortárs* társadalomtudományi („közéleti”) rovata.

A jelentés alapján megfogalmazott következtetések lényegében helyes profilnak tartják az összefogó-reprezentáló tartalmat, hangsúlyozva a „szocialista realista irodalom” határozottabb vállalásának szükségességét. A közeli jövő szempontjából a jelentés fontos megállapítása a szerkesztőség (szakmai és ideológiai) megerősítése.

„Az illúziómentes történelemszemléletet szorgalmazó véleményekkel szemben a *Kortárs* inkább a nemzeti hagyományok fokozott megbecsülését helyezi előtérbe, „ez csak helyeselhető” – fogalmaz az idézett jelentésben Óvári Miklós³¹ 1970-ben. A hagyományörzés szándéka azonban – folytatja – nem egyszer a retrográd nézetekkel szembeni kritikátlansággal párosult, a történelmi haladás objektivitását tette kérdésessé, illetve körvonalazatlan érzelmi alapon sürgette az azonosulást történelmi hagyományaink egészével. A társadalmi kérdésekkel foglalkozó tanulmányok, interjúk vitatható politikai-ideológiai felhangokat kaptak a jelentés írója szerint.

Nem meglepő, hogy ezek után kijelölték a *Kortárs* irányvonalát természetesen a „jobbítás” szándékával. A kívánt irányvonal legfontosabb elemei: Szelektálni kell az irodalmi anyagot, szakszerű szerkesztéssel határozottabban kell kifejezésre juttatni a realista, szocialista irodalom vállalását. A társadalomtudományi értékű cikkek, tanulmányok közlésénél nagyobb körültekintéssel kell eljárni, biztosítani kell a helytelen nézetek kritikáját a kialakuló viták elvszerű szerkesztői kézbe tartását.

A *Kortárs* körül kialakult egyre kritikusabb észrevételek, illetve az abból levont következtetések egyértelmű változás felé terelték az eseményeket. 1970 tavaszán – összefüggésben az utóbbi értékeléssel is – Pándi Pál³² szerint „nem második hanem első ember” kell a szerkesztőségbe (legyen az akár Simon István is, és a minisztériumnak „néhány kommunistát be kell vinni a laphoz”). Köpeczi Béla³³ Óvárihoz írott észrevételében már egy régi megoldási javaslat mellett érvelt: „Régebben kísérlet történt arra, hogy a lapnál – miután az Írószövetség folyóirata – szerkesztőbizottság működjék. Véleményem szerint meggondolandó, hogy ha nem is egy széleskörű szerkesztőbizottság, de legalább egy 3 tagú vezetés irányítsa a lapot. Ebbe a kis bizottságba be kellene vonni egy kritikust és a társadalomtudomány egy képviselőjét.” Hasonló álláspontot képviselt Darvas József³⁴ is: „A *Kortárs* szerkesztőségében feltétlenül kell a főszerkesztő mellé egy elméletileg jól »megpatkolt« helyettes. De másféle erősítés is ráfér a szerkesztőségre. És tető alá kell hozni végre a szerkesztőbizottságot.”³⁵

A kritikai rovat köré épülő bírálatok miatt 1971-ben a Simon hosszabb jelentésben, részletesen összegezte a rovat helyzetét,³⁶ hangsúlyozva, hogy a megnövekedett feladatok mellett a változatlan – és „kritika-szakmailag” nem megfelelő – létszám nem biztosíthatta a megfelelő színvonalú munkát. Simon érzékletes példáján keresztül válhat ismét világossá a kulturális, esztétikai törésvonal, amely részben nemzedéki eltérésekből adódóan generálhatott vitákat: *„A művelődéspolitikai nyilván nem a modernista irányzatokat helyezte célkitűzései előterébe, a valóságban mégis, különösen a fiatalokra vonatkozóan, a közösségi értelemben teljesen elvékonyított, művészileg nagyon vitatható stílusok, felfogások kaptak nagyobb hangsúlyt a kritikai életben. E jelenséggel szembeni ellenállás és kritikai megnyilvánulás – ahogy a Kortárs körüli hangulatkeltésekből is jól látható – már-már a konzervatizmus vádját, a nacionalizmus és más jelzőket kapta az inkább polgárinak, mint szocialistának nevezhető kritikusi közvéleménytől.”* A főszerkesztő azzal (az egyik értékelésben már korábban kifogásolt) portrészorozattal támasztotta alá a véleményét, amelyben a nagy írónemzedék tagjait mutatták be.³⁷

Magyarországon 1971-ben egy tucat irodalmi-közéleti-kulturális folyóirat jelent meg több mint kétmillió példányszámban.³⁸ 1971 szeptemberében még Simon István a főszerkesztő, októbertől viszont Kovács Sándor Iván³⁹ lett a *Kortárs* felelős szerkesztője.⁴⁰

---

¹ Eddigi publikációim témáihoz, kutatási területemhez (baloldaltörténet, szociáldemokrácia-/szocializmuskérdés, eurokommunizmus, Peyer-kérdés) képest kicsit eltérő és egyszere ez a mostani írás (az időszak tekintetében van kapcsolódás a Kádár-korszak miatt). Egyszere, mert nem vagyok irodalomtörténész, de a névazonosság nem véletlen: édesapám közéleti tevékenységének egy kis szeletét kívánom bemutatni, érzékeltetve a korszak kulturális harcainak tartalmát. (Teljesebb és bizonyos tekintetben pontosabb lehetne a kép, ha betekintést nyerhettem volna [egy évtizede] az Aczél-hagyaték „zárt” részébe is, feltételezve, hogy sok megérzésemet igazolhatta, „dokumentálhatta” volna. Így csak – dokumentumokkal alá nem támasztható – szóbeli közlések alapján nyerhettem képet az „aczéli kultúrpolitika” apámmal kapcsolatos egyes mozzanatairól. Ezért ezek közlésétől eltekintek. (Ezzel összefüggésben Molnár Géza – író, „írószövetségi barát és kolléga – 1986-ban megjelent visszaemlékezése sokatmondó: *„Varsóban voltunk, a delegációnak Dobozy is, Simon Pista is tagja volt. Pista – szokás szerint – belekanyarodott az éjszakába, aggodalommal gondoltam a reggelre. Tárgyalóasztalhoz kell ülnünk. Az Europejszkijben laktunk, úgy beszéltek meg, a hallban találkozunk fél kilenckor, s együtt megyünk reggelizni. Dobozyval pontosan érkezünk, kicsit vártunk, aztán elindultunk az épület másik szárnya felé. Útba esett a kávézó, hol italokat is mértek, Pista ott ült magányosan, sörözött, az asztal lábánál hét üres üveg sorakozott, fajsúlyos bajor exportsörök üvegjei. Reggel fél kilenckor, hét üres sörösüveg. Úristen! Leültem mellé. Pista hagyd abba, mért csinálod, nincs ennek értelme. Vad dühvel, ököllel az asztalra vágott, minden erejét beleadva, úgy, ahogy csak a gyűlölet örvényeiből felmerülő parasztkok tudnak fát repesztő ütővel a kocsmasztalra sújtani. – Az a bitang!... Azt hiszi, hogy engem elintézhet!... De majd én megmutatom neki, az anyja betyár istenit!...”* (Molnár, 1986.)

² *„A véleményeltéréseknél nekünk abból kell kiindulnunk, hogy az eltérő véleménnyel fellépő ember szándéka tisztességes, együtt kell megvitatnunk a véleményeket, hogy hamar egyetértésre jussunk abban, amiben egyetértésre kell jutnunk, hogy ne okozzunk a népek felesleges vívódást, anyagi veszteséget a fejlődésben...”* A szocializmus szempontjából nem hasznos, ha parancsszóval vezetnek a pártonkívülieket – fogalmazta meg a korszak névadója a társadalmi kiegyezés „filozófiáját” 1958-ban a HNF október 4-i ülésén. MOL M-KS 288.f.11.cs. 380. ö. e. Egy másik nagyon jellemző kádári kijelentés ebből az évből: *„Aki nem szereti pártunkat, kormányunkat, politikánkat, azt senki sem fogja kényszeríteni arra, hogy vasárnap a piac főterén dicsérje [...], ha nem szereti, nem szereti, az ő privát ügye. Majd megszereti. Már is szokik hozzá...”* Láng Gépgyár-i felszólalása október 15-én. MNL OL M-KS 288.f. 21.cs. 1958/6. ö. e.

³ MSZMP Ideiglenes Központi Bizottság december 2–5-i ülése. MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottság 1957. február 12-i ülése. MSZMP jegyzőkönyvek I., 1993., MSZMP jegyzőkönyvek II., 1993.

⁴ Az Írószövetség tevékenységét 1957. január 17-én függesztették fel, elsősorban az 1956. december 28-án elfogadott határozat tartalmára hivatkozással. Standeisky Éva: *„Az írók és a hatalom.”* Bp., 1956-os Intézet, 1996: 191–200.

⁵ A Tompa-társaság tevékenységéről Standeisky, 2005: 369–385. Hollós javaslatai jól érzékeltetik a hatalom részéről bevethető eszközök sokszínűségét: a lojalitásra hajló, arra képes írókkal való baráti és kevésbé baráti

beszélgetésektől az őrizetbe vételig terjedően. Veres Péter, Illyés Gyula és Németh László esetében belügyminiszteri invitálást, illetve figyelmeztetést tart szükségesnek a jelentés aláírója. ÁBTL 3.1.5. O-11803/1-2.

⁶ A viszony konszolidálásában fontos szerepet játszott a magyar eseményekkel kapcsolatban készült ENSZ-jelentés elleni tiltakozás felvállalása a magyar írók részéről (Simon István neve is megtalálható az aláírók között). Erről a folyamatról és erkölcsi, etikai hatásairól részletesen Standeisky, 1996: 275–287.

⁷ Az MSZMP KB mellett működő Kulturális Elméleti Munkaközösség állásfoglalása a „népi” írókról. Az értékelést és a reagálásokat lásd részletesen: Standeisky, 1996: 376–388. Veres Péter 1958. januári, Aczélhoz írott leveléből kiderül, hogy elfogadta a népi írókkal kapcsolatban megfogalmazott értékelést (a „jövőben ehhez tartom magamat”), és kinyilvánítja, hogy nem kíván közéleti (politikusi) szerepben fellépni (írni szeretne elsősorban). „*Nem én akartam pártelnök, földosztó tanácselnök és miniszter lenni. Híttak, küldtek és én jöttem és mentem ahova kellett...*” MTA Kézirattár – Aczél-hagyaték (6032/14-2 46. fol.). Ugyanitt található Köpeczi Béla feljegyzése Illyéssel 1958 áprilisában folytatott beszélgetéséről. Illyés visszautasítja, hogy a népi írókat passzivitásra buzdította volna, emigráns folyóiratokban megjelent verseiről kijelenti, hogy ezeket a lapokat nem ismeri, ettől függetlenül Cs. Szabó Lászlóval baráti a kapcsolata. Azért nem tiltakozott a közlések ellen, mert nem tudott rólok. Az *Egy mondat a zsarnokságról* c. verséről kijelenti, hogy 1956 novembere előtt nem jelenhetett meg. Ő a szocializmus híve marad, dolgozni szeretne. Köpeczi megjegyzésére (műveinek újrakiadását korlátozzák, újakat nem adnak ki) közbeveti: ez fenyegetés akar-e lenni? Köpeczi megnyugtatója, hogy nem, de tisztán kell látni a helyzetet („nem egyes írók állásfoglalásán áll vagy bukik a magyar demokrácia”). Köpeczi következtetése: a kettős kötöttséget Illyés nem tudja felszámolni, a nyílt kiállástól igyekszik távol tartani magát. 1958 végén Aczél folytatott tisztázó beszélgetést Illyéssel, amelyet az író kezdeményezett a párt döntéshozói felé: „...*dolgozni szeretne, irodalmunkat félti, nem az országot. Úgy látja, hogy »rothadt kispolgári értékek veszélyeztetik az igazi értékeket«.*” Aczél következtetése: Illyés rugalmasabb, engedékenyebb volt. „*Hiúsága mozgatja, önmagát tartja a legnagyobb költőnek.*” (Aczél-hagyaték uo.)

⁸ A folyóirat első száma szeptemberben került ki a nyomdából, Darvas József és Tolnai Gábor szerkesztésében. Standeisky, 1996: 287.

⁹ Szirmai feljegyzése Kádár János részére 1963. október 9. MNL OL M-KS 288.f. 47.cs. 733.ő.e.

¹⁰ Az 1957. október 25-én kezdődő perben Déry 9, Háy Gyula 6, Zelk Zoltán 3 és Tardos Tibor 1 év és hat hónap börtönbüntetést kapott. A perről és utóéletéről részletesen lásd Standeisky, 1996: 343–353.

¹¹ 1963. március 20-án fogadta el az Elnöki Tanács a rendeletet, majd a következő napon Kádár, mint a Minisztertanács elnöke, bejelentette az (általános) közkegyelmet az Országgyűlés előtt. Március 22-én hirdették ki a NET 1963. évi 4. sz. törvényerejű rendeletét. Sipos, 2012: 150–190.

¹² Simon István (1926–1975) egy Sümeg melletti kis falu, Bazsi szülötte. A „fényes szelek” nemzedékének képviselője. Több irodalmi folyóirat munkatársa. Országgyűlési képviselő, az Írószövetség titkára.

¹³ 1957 szeptemberében jelent meg az első szám (az 1956-ig létező *Csillag* irodalmi folyóirat szerepét megújult formában és névvel folytatva), Darvas József és Tolnai Gábor szerkesztésében. 1961 és 1964 között Király István felelt a folyóirat működéséért. Az Agitációs és Propaganda Bizottság 1963. április 8-i ülésén tárgyalták a folyóirat vezetésének kérdését. Simon István lett a főszerkesztő, a szerkesztő pedig Illés László. (Szirmai István egyeztetett Király Istvánnal ezzel kapcsolatban.) A Központi Bizottság Tudományos és Közoktatási és Kulturális Osztálya által már (szeptemberben) megfogalmazott előterjesztés szerint Király kérte felmentését, megnövekedett egyetemi teendői miatt. MNL OL M-KS 288.f. 41.cs. 12. ő. e.

¹⁴ „Egyszerűség”, „harmónia”, „természetesség” voltak a leggyakrabban előforduló kifejezések Simon István költészetének, költői munkásságának érzékeltetésére a kritikusok tollából az 1950-es évektől haláláig tartó 25 évben. Kossuth-díjas (1955) és háromszoros József Attila-díjas (1953, 1954, 1967).

¹⁵ A Népi Kollégiumok Országos Szövetsége (1946–1949) tevékenységéhez kapcsolódó fogalom, a szegény, hátrányos helyzetű (főleg paraszti származású) fiatalok nemzedékének jelölésére.

¹⁶ Ezt támasztja alá „Szűcs” fedőnevű ügynök 1964. márciusi jelentése is. A március 4-ét követő napokban együtt volt édesapámmal szülőfalujában, ahol a *Kortárs*sal kapcsolatos terveiről is beszélt vendégének a frissen kinevezett főszerkesztő. A dokumentumban olvasható rövid tájékoztatás alapján Simon István 2-3 évre tervezte tevékenységét, színvonalában az ország első folyóiratává kívánta emelni. ÁBTL 3.1.2. M-32800.

¹⁷ MNL OL M-KS 288. 36. cs. 1969./8. ő. e.

¹⁸ Bertha, 1972: 199–207.

¹⁹ MNL OL M-KS 288. f. 41. cs. 37. ő. e.

²⁰ A magyar irodalom és művészet ideológiai problémái (az ideológiai konferencia korreferátumának tézisei). MNL OL M-KS 288. f. 41. cs. 21. ő. e.

²¹ MNL OL M-KS 288. f. 41.cs. 47. ő. e.

²² Az „igazoló jelentés” címzettje Aczél György művelődésügyi miniszterhelyettes. MNL OL M-KS 288. f. 41. cs. 47. ő. e. Aczél György (1917–1991) 1957 és 1967 között művelődésügyi miniszterhelyettes, 1971-től a KB Kulturpolitikai Munkaközösség elnöke. 1970-től 1988-ig az MSZMP PB tagja.

²³ „Csoóri Sándor Iszaposó c. riportja olyan ösztöndíj-támogatással született, amely a falu szocialista átalakulásának ábrázolását lenne hivatott segíteni” – olvasható a Köpeczi Béla által írt feljegyzésben. Csoórral kapcsolatban ösztöndíjtámogatásának megszüntetését és jövőbeni publikálásainak feltételeként minisztériumi illetékesek engedélyét fogalmazták meg mint szükséges retorziókat. MNL OL M-KS 288. f. 41. cs. 37. ő. e.

²⁴ Rátkai Ferenc (1930–2002) 1960-tól a Művelődésügyi Minisztérium Irodalmi Osztályának előadója, majd osztályvezetője. 1970-től a KB TKKO munkatársa.

²⁵ „A Kortárs szerkesztőségében felmerült néhány problémáról.” MNL OL XIX-I-4-1-2.t.-k-48111-1968. (14. d.)

²⁶ Uo.

²⁷ MNL OL M-KS 288. f. 36. cs. 1968./8. ő. e.

²⁸ A Művelődésügyi Minisztérium Irodalmi Osztályán lezajlott vitán részt vett: Orbán László, Darvas József, Szabolcsi Miklós, Tóth Dezső, Fábian Gyula és természetesen Simon István. MNL OL M-KS 288. f. 36. cs. 1969/8. ő. e.

²⁹ Márai Sándor 1948-ban hagyta el Magyarországot. 1989-ben hunyt el San Diegóban. A polgári életszemléletet képviselő munkássága és elvtelen kompromisszumot nem vállaló következetessége miatt a nyolcvanas évek végéig inkább a „tiltott” kategóriába sorolt író beemelése a kádári kultúrpolitika mezőjébe a hatvanas években provokatív mozzanatként volt értékelhető a hatalom részéről.

³⁰ MNL OL M-KS 288. f. 36. cs. 1970./13. ő. e.

³¹ Óvári Miklós (1925–2003) 1966-tól KB-tag, 1970 és 1985 között KB-titkár.

³² Pándi Pál (1926–1987) irodalomtörténész, kritikus. Az *Új Írás* és a *Kritika* c. folyóiratok alapítója, szerkesztője, a *Népszabadság* munkatársa 1967 és 1985 között. Az ELTE-n tanszékvezető egyetemi tanár 1967-től 1983-ig (Régi Magyar Irodalom Tanszék).

³³ Köpeczi Béla (1921–2010) művelődéstörténész. Az MSZMP KB. Kulturális Osztályának vezetője 1963–1966. között. Az ELTE francia tanszékén egyetemi tanár 1965-től 1988-ig.

³⁴ Darvas József (1912–1973) a népi írókhoz tartozó író, publicista, politikus (1945–1956 között a Nemzeti Parasztpárt alelnöke). Az Írószövetség elnöke 1959-től. A *Kortárs* szerkesztője 1957 és 1959 között. A HNF alelnöke 1960-tól, az Elnöki Tanács tagja 1971-től haláláig.

³⁵ Feltételezhetően nem erősítette a főszerkesztő pozícióját az 1970 őszen-telén történt mozzanat sem. Tóth Lajos (a minisztérium Irodalmi Osztályának vezetője) a novemberi számból kimaradt hangsúlyosabb szovjet-tematika hiányát kérte számon, erre reagálva Simon a nyomdai átfutás időtartamával magyarázta a kisebb súlyúra sikeredett blokkot („...szeptember első felében leadtuk a novemberi szám kéziratait, amikor még a kulturális eseménysorozatnak csak az előzetes programja volt ismeretes, de konkrétan se irodalmi, se színházi vagy zenei rendezvényről nem írhattunk, csupán a folyóirat lehetőségeihez mért kis összeállítást hozhattuk. Napló című rovatunkban Ferenczi László az örmény kulturális életről, Kun Miklós pedig az orosz demokraták és a magyar szabadságharc kapcsolatairól írt – szerintünk – színvonalas tanulmányt.” MNL OL XIX-J-4-1-2t-K-48240/1970. (18. d.)

³⁶ MNL OL M-KS 288. f. 36. cs. 1971./34. ő. e.

³⁷ Többek között Németh László, Illyés Gyula, Déry Tibor, Lengyel József, Veres Péter életművét mutatta be a folyóirat 1966-tól kezdődően.

³⁸ *Kortárs*, *Új Írás*, *Élet és Irodalom*, *Nagyvilág*, *Kritika*, *Látóhatár*, *Alföld*, *Tiszatáj*, *Jelenkor*, *Forrás*, *Napjaink*, *Életünk*. A *Kortárs* létszámát tekintve a harmadik legnagyobb szerkesztőség volt (11 fővel, ebből csak négy személy volt párttag), átlagos havi példányszám tekintetében a negyedik helyen állt (13 350 db). MNL OL M-KS 288. f. 41.cs. 177. ő. e.

³⁹ Kovács Sándor Iván (1937) irodalomtörténész, kritikus. 1971-től 1982-ig a folyóirat főszerkesztő-helyettese, felelős szerkesztője, majd főszerkesztője.

⁴⁰ Édesapám gyakran emlegette – szinte kópés örömmel –, hogy Óvári majdnem mindig infarktust kapott, amikor kezébe vette a folyóirat frissen megjelent számát, illetve párhuzamot vont saját helyzete és a *Novij Mir* élén Tvardovszkij helyzete között: addig marad a *Kortárs* élén, amíg Tvardovszkij (utóbbi 1970-ben menesztették a szovjet folyóirat éléről). „A *Kortárs*sal bajok vannak, egyre több morgás-mérgelődés, éles és kellemetlen kritika hallható a lappal kapcsolatban. Mindennek a főszerkesztő, Simon Pista az oka. Keményfejű, önfejű, meghallgatja a kifogásokat, elmarasztalásokat, hajlékonynak, engedékenynek mutatja magát – aztán csinálja úgy mint addig. Híre jár, fönt azt mondják, félve nyitják ki a *Kortárs* új számát, minden lapban egy akna van elhelyezve. Egy ideig folyik a kötélhúzás, aztán ismétlődik a főszerkesztők körül mindig kialakuló szituáció. Egyszer csak elfogy a levegő, már az egész város beszéli, Simont leváltják, Simon megy a *Kortárs*tól, az aggastyán Lukács György magnóra mondott nyilatkozatait, melyek a *Kortárs*ban látnak napvilágot, szocialista országokból is támadások érik, kényes külpolitikai szituáció kerekedik, de más publikációkkal is baj van.” Molnár, 1986.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

- 3.1.5. Operatív dossziék
O-11803/1-2. „Ellenállók”
- 3.1.2. Munka dossziék
M-32800 „Szűcs”

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

288. f. MSZMP Központi Szervei iratai
11. cs. Információs anyagok vezetőtestületi tagok részére (1957–1989)
21. cs. Párt-és Tömegszervezetek Osztálya (Pártpolitikai Osztály) (1956–1989)
36. cs. Tudományos Kulturális és Közoktatási Osztály (1967–1988)
41. cs. Agitációs és Propaganda Bizottság (Társadalompolitikai Bizottság) (1962–1989)
47. cs. Kádár János titkársága (1957–1989)
- XIX-I-4-1 Irodalmi Osztály (1958–1973)

Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára (MTA Kézirattár)

- Aczél-hagyaték (6032/14-2 46. fol.)

Nyomtatásban megjelent források

MSZMP jegyzőkönyvei I., 1993

A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei, I. kötet. Szerkesztette és a jegyzeteket készítette: Némethné Vágyi Karola és Sipos Levente. Budapest, Intera Rt., 1993.

MSZMP jegyzőkönyvei II., 1993

A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei, II. kötet. Szerkesztette és a jegyzeteket készítette: Némethné Vágyi Karola és Urbán Károly. Budapest, Intera Rt., 1993.

Hivatkozott irodalom

Bertha, 1972

Bertha Bulcsu: Interjú Simon Istvánnal. *Jelenkor*, 3. sz. 199–207.

Molnár, 1986

Molnár Géza: Gyerünk Bazsiba. In *Pályatársak Simon Istvánról*. Veszprém Megyei Tanács.

Sipos, 2012

Sipos Levente: Az 1963-as általános közkegyelem. *Múltunk*, 2. sz. 150–190.

Standeisky, 1996

Standeisky Éva: *Az írók és a hatalom*. Budapest, 56-os Intézet.

Kirándulás a Negev sivatagban

Magyar kísérlet az Izrael elleni tudományos-technikai hírszerzés dinamizálására 1965–1967

A munkaterv és a hírszerző tevékenység körülményei

Amikor a szocialista országokkal szemben rendkívül tartózkodó David Ben-Gurion 1963. évi lemondása után **1** az új kormányfő, Lévi Eskól – Pinhas Sapir pénzügyminiszter gazdaságpolitikai törekvéseivel egy időben – már pragmatikusabban viszonyult a kelet-nyugati viszonyhoz, **2** 1966. március 23-án „Dunai” – Csécsei Kálmán rendőr alezredes, a Belügyminisztérium (BM) III/I. (hírszerző) Csoportfőnökség tel-avivi rezidense **3** – személyesen is találkozhatott Dr. Amos Manor (1918–2007) korábbi Sin-Bet igazgatóval. **4** Az izraeli kémelhárítás egykori igazgatójának meghívólevele azt tartalmazta, hogy a Magyar Népköztársaság (MNK) ügyvivője a találkozó alkalmával a Weizmann Intézetet is keresse fel, ám ehhez kérjen engedélyt az izraeli külügyminisztérium protokollosztályától. Csécsei március 10-én, amikor hivatalos ügyben be kellett mennie a minisztériumba, szóban a protokollfőnök helyetteséhez fordult, aki nem emelt kifogást a Weizmann Intézet felkeresése ellen. Dr. Manor ezt követően felhívta a MNK követségét, hogy jelezze: amennyiben az időpont megfelel, 23-án déli 12 órakor várja az ügyvivőt.

Amos Manor végül a megbeszélte időpontban fogadta Csécseit az irodájában, ahol egy kb. 20 perces beszélgetés következett. Dr. Manor már az elején beismerte, hogy ő csupán adminisztratív (biztonsági) igazgató, a tudományos kérdésekhez nem ért, így az intézetet Mrs. Neumann fogja bemutatni. Bár Csécsei megkérdezte, hogy a volt Sin-Bet-főnök tud-e magyarul, a társalgás angolul zajlott.

Manor azt kommunikálta az ügyvivő irányában, hogy alig 7 évesen került el Nagykanizsáról, ennek nyomán beszélni már nem tud, de majdnem mindent ért. Manor titkárnője ezután elkísérte Csécseit a biokémia-pavilonba, ahol személyesen találkozott Neumann-néval. A bemutatkozás alkalmával a kutató elmesélte, hogy Hashomir Hacair – helyesen Hashomer Hatzair, az 1913-ban létrejött, a marxizmus eszmei alapján álló cionista **5** – mozgalom révén 1941-ben vándorolt ki Debrecenből. Először egy Mapam által alapított kibucban élt – amelyet minden bizonnyal az „Ifjú Gárda Palesztinai Munkáspártja” hívott életre, ugyanis a Mapam (Egyesült Munkáspárt) megalakulására csak 1948-ban került sor **6** – és ott is érettségizett, majd a Jeruzsálemi Egyetemen biokémikusnak tanult. Távozásában komoly szerepe volt annak, hogy ambícióit nem lehetett összeegyeztetni a közösség életformájával. A nő férje a Jeruzsálemi Héber Egyetem meteorológia-professzora volt.

Neumann-né ezzel párhuzamosan megmutatta az intézet számos laboratóriumát, de az ügyvivő nem nagyon tudta értelmezni az egyes részlegek működésével kapcsolatos magyarázatokat. A nehézvíz-előállító telep tűnt a legérdekesebbnek, amely a kísérő elmondása szerint az egyetlen olyan létesítmény volt a világon, ahol egy oxigénmolekulában sikerült 17 izotópot elhelyezni. Neumann-né elmondta vendégének, hogy egy témán „Kémikus” **7** közreműködésével dolgozott, amiről a varsói konferencián Boros László készült előadást tartani. Ti. Neumann testvére pont a tudományos ankétal egy időben érkezett látogatóba Magyarországról. A névről és címről nem esett szó, és Csécsei sem érdeklődött, mondván, „Kémikus” ismerheti Neumann budapesti rokonait, mivel folyamatosan leveleznek egymással.

Az intézet megtekintése után hármásban ebédeltek, s közben a Magyarország és Izrael közötti kapcsolatokról volt szó. Manor és Mrs. Neumann hosszasan fejtegették, hogy a magyar származású izraeli állampolgárok többsége milyen hasznos tevékenységet folytat a zsidó állam érdekében, de nincs ennek megfelelő súlyuk az országos politikában. Csécsei inkább a bilaterális kereskedelem alakulásáról beszélt, majd a társalgás azzal végződött, hogy mind Amos Manor, mind Neumann-né meghívást kapott az április 4-i követségi fogadásra. Csécsei azonban egyből megjegyezte az értékelés alkalmával, hogy Amos Manor a Weizmann Intézet elhárító főnöke, aki csupán kényszerből fogadta el ezt a pozíciót. A Sin-Bet vezetéséről azért mondott le, mert baráti alapon szolidaritást vállalt Isser Harel irányában,⁸ amikor utóbbi a német tudósok Egyiptom rakétaprogramjában történő részvételének megítélése kapcsán Ben-Gurion kormányfővel támadt ellentéte miatt távozott a Moszad éléről. ⁹

Isser Harel 1965 őszén ugyan visszatért a kormányzatba, amikor az új miniszterelnök, Lévi Eskól személyes főtanácsadójának nevezte ki. Harel viszont Meir Amit új Moszad-főnök és egyben hírszerzési főigazgató – Memuneh – személyével kapcsolatos fenntartásai és az állandósult hatásköri ütközések miatt 1966 elején visszaadta megbízatását.¹⁰ Eskól azonban nem egyezett bele Harel távozásába. Az ügyvivő a kapcsolatot egy vacsorameghívással tervezte megerősíteni Manor felé, akiről megállapította, hogy dunántúli kiejtéssel beszél, de sokkal jobban tud, mint hajlandó elismerni.¹¹ A valóságban Mendelejics Arthúr Máramaroszigeten született, és mint holokauszt-túlélő, csak viszonylag későn, 1949-ben került Izraelbe. Manor kezdetben a Sin-Bet kémelhárító részlegének Szovjetunióval foglalkozó szekcióját irányította, mielőtt 1953-ban kinevezték volna a biztonsági szolgálat vezetőjének.¹²

1966. augusztus 4-re a BM III/I 4-F. Alosztály elkészült az Izraelben folytatandó F-vonalas hírszerzés munkatervével, amit a Tel-Aviv-ba újonnan kihelyezett Zagyi János rendőr századosnak – fn. „Földi” ¹³ – kellett végrehajtania. A rendőrtiszt dolgát megkönnyítette, hogy a tudományos-technikai hírszerzésben már több éves gyakorlattal rendelkezett, ugyanakkor az izraeli tudományos életben jelentős szerepet játszottak a magyar származású kutatók. (Igaz, a kiinduláshoz szükséges dokumentáció már akkor hiányos volt, mivel az „Izrael tudományos helyzete” című objektumdossziét a Központ 1963-ban megsemmisítette.¹⁴) 1966-ban néhány tipp személlyel rendelkeztek, így Zagyi százados feladatairól ez alapján született döntés.

Az első helyen a 32-33 esztendő, egyedülálló dr. Eugen Gileadi izraeli állampolgárságú elektrokémikus tűnt fel. Noha szüleivel 1938-ban vándorolt ki Magyarországról, nagyon szépen beszélte anyanyelvét, és szerette, ha Gyurinak szólítják. A barátkozó természetű tudós az ismeretlen „Pablo” fedőnevű korábbi ösztöndíjjal ápolta jó kapcsolatokat. Gileadi a Philadelphiai Egyetemen Bockris professzornál volt ösztöndíjas, a kémiai intézetben az üzemanyagcellák elektrokémiai folyamatait vizsgálta. A tervek szerint 1966 őszén készült visszatérni Izraelbe, hogy a Weizmann Intézetben dolgozzon tovább. A csoportfőnökség utasította „Pablo”-t, hogy indítsa újra kettejük levelezését, amelynek jóvoltából figyelemmel kísérhető lesz Gileadi elhelyezkedése. Ennek függvényében készült Zagyi százados a „Pablo” által küldött anyagokkal felkeresni a tipp személyt és megkezdeni a személyes tanulmányozását. ¹⁵ A hírszerzés emberei arra nem vették a fáradságot, hogy legalább a jelölt nevét pontosan írják le, ráadásul a szakterületével kapcsolatban is tévedtek. Eliezer Gileadi a korrózióval és a felületi kötés folyamatával foglalkozott,¹⁶ mialatt a Tel-Avivi Egyetem Kémiai Intézetében folytatta munkásságát. ¹⁷

Yoram Avi-Dor (Vidor László) izraeli állampolgárságú biokémikussal – az 50-es évek végén¹⁸ – már foglalkoztak, de megközelítésének nehézségei miatt az ügyet az alosztály lezárta. Avi-Dor évekkel azelőtt a Weizmann Intézet, 1966-ban pedig az Institute of Technology alkalmazásában állt. Az MTA vendégeként 1965-ben Magyarországon járt, ahol Straub F. Brúnó professzorról, dr. Szabolcsi Lászlónéval és a „Kémikus” fedőnevű jelölttel voltak kapcsolatai. ¹⁹ 1966 júliusában egy kiutazó rokonának segítségével

újraindult a célszemély tanulmányozása, hogy az eredmény függvényében „Földi” mielőbb találkozhasson a tudóssal.

Mrs. Neumann izraeli állampolgárságú biokémikus a rezidentúra javaslatként merült fel, személyére Boros Lászlótól próbáltak értesülésekhez jutni. A tel-avivi részleg a személyes tanulmányozásra kapott utasítást, a Központ az otthoni rokonságnak készült utánanézni.

Jungreis Ervin izraeli állampolgárral a szovjet társszerv javaslatára kezdtek foglalkozni. Jungreis 1945-től 1949-ig a Szegedi Egyetem kémia szakán tanult, ahol nem pusztán az MKP (Magyar Kommunista Párt), hanem egy kisebb cionista csoport tagjaként is kitűnt. A szertelen egyéniségként jellemzett kutató 1964-ben Magyarországon találkozott Kis Istvánnal, a KFKI (Központi Fizikai Kutatóintézet) osztályvezetőjével, mielőtt ösztöndíjasként az Egyesült Államokba ment volna. A Központ értesülése szerint 1966 végén készült hazatérni Izraelbe. Az osztályvezetőtől Jungreis pályájának alakulásáról vártak tájékoztatást, annak érdekében, hogy Zagyi százados őt is fel tudja keresni.

Révész Gábor magyar származású elektromérnök, aki 1956-ban menekült Izraelbe, a Weizmann Intézetben dolgozott, előtte a budapesti TRANSVILL alkalmazásában állt. Az alosztály 1961-ben kezdett foglalkozni személyével, azonban a kapcsolat felvételét megelőzően abbamaradt az ügy, mivel egy hazatérő révén a tudomásukra jutott, hogy a Sin-Bet az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) emberének tartotta és folyamatosan zaklatta. Az elképzelés szerint otthoni barátján – Garami rendőr őrnagy – keresztül kellett Zagyi századosnak lehetőséget teremteni a személyes kapcsolathoz és tanulmányozáshoz, dr. Menkó László főhadnagy azonban hangsúlyozta, hogy ez még csak egy vázlatos ismertetés, amely meghatározza a munka irányát, ugyanakkor kitűnt, hogy a Weizmann Intézet fontos célobjektum. Az új „diplomata” kihelyezésével az egyes ügyeket – újabb adatok birtokában – újból át kívánták tekinteni, és ennek fényében tervezték eldönteni a feldolgozó munka szempontjait.²⁰

Zagyi százados első ügye dr. Pintér József kandidátushoz, a pécsi klinika igazgatóhelyetteséhez – helyesen adjunktusához²¹ – kapcsolódott, aki 1966. szeptember 6-án 5 hónapos tanulmányútra érkezett a tel-avivi Hashomir kórházba.²² Az orvos a művesekezelés lehetőségeivel összefüggő témákban végzett kutatásokat, amelynek eredményeit az izraeli kollégákkal közösen tervezte megjelentetni. Bár a téma az F-vonal szempontjából érdektelen volt, „Földi” október 2-án meghívta egy jeruzsálemi kirándulásra dr. Pintért, hogy felmérje az esetlegesen meglévő, rejtett hírszerzési potenciált. A századosnak azonban itt is csatlakoznia kellett, ugyanis a magyar származású izraeli orvosok elzárkóztak az elől, hogy a pécsi klinika igazgatóhelyettesével barátkozzanak, a más nemzetiségű kollégáival pedig csak keveset érintkezett.²³ 1966. december 19-én este a HOH – Hitachdut Ole Hungaria (Magyar Bevándorlók Szövetsége)²⁴ – tel-avivi szervezeténél tett látogatás alkalmával Zagyi századosnak sikerült „összebarátkoznia” a londoni HOH-szervezet tagjaival, aminek köszönhetően dr. Jakubovics Gyula másnapra a Weizmann Intézetbe invitálta a tudományos-technikai attasét, amely Tel-Aviv-tól kb. 20 km-re feküdt egy Rechovot nevű kisvárosban.

1944-ben alapították Dr. Chaim Weizmann 70. születésnapjának tiszteletére, de formálisan csak 1949. november 2-án avatták fel. Az intézet hivatalosan 18 kutatási egységből állt, 300 kutató és 800 fős kiegészítő személyzet dolgozott az intézmény falai között. A WI elvileg minden vendég számára nyitva állt, arra viszont nagyon vigyáztak, hogy a külsősök csak azt láthassák, amit megmutatnak nekik. „Földi” ezt tapasztalta, amikor az atomkutató részleg előtt csak egy pillanatra álltak meg, majd a gépkocsi továbbhajtott. A rákkutató osztályon több jól felszerelt laboratóriumot láttak, ám ezzel a látogatás véget is ért. A kíséző, egy Székesfehérvárról elszármazott adminisztrátor, jóléretteltségét fitogtatva felfedte, hogy az atomkutatóban izotópokkal és nehézvízzel folyik kísérletezés, amelyet az atomreaktorból (Dimona) vittek hozzájuk. A nehézvizet nyomjelzőként használták állatkísérleteknél az egyes biológiai folyamatok

tanulmányozására. A kísérő ugyanakkor kijelentette, hogy túlzás nélkül azt lehet mondani, hogy az intézetben minden harmadik személy magyar származású. „Földi” a látogatást hasznosnak és értékesnek tartotta, mivel ezt követően képet tudott alkotni az intézet elhelyezkedéséről, kutatási irányairól, felszereltségéről, valamint megerősítést nyert, hogy érdemes tippkutatást folytatni. Igaz, nyomban hozzátette, hogy a megközelítéshez sziklaszilárd legendával kell rendelkezni. Zagyai százados elsősorban az ösztöndíjasok bejuttatásában gondolkodott,²⁵ amihez dr. Szabolcsi Lászlónétól (1923–1993), a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) Biológiai Kutató Intézetének akkori vezetőjétől²⁶ várt segítséget, aki 1967 márciusában négy előadást tartott a Weizmann Intézetben. Amikor március 17-én találkozott „Földi”-vel, olyan megjegyzést tett, hogy vendéglátói sok olyan témával foglalkoznak, amit a magyar tudósoknak is érdemes lenne tanulmányozni. Zagyai százados ekkor hangsúlyozta, hogy ő is szeretne közvetlen összeköttetést az intézettel, ám erre nagyon nehéz megfelelő indokot találni. Már kért tőlük anyagot, azonban levelére csak annyit közöltek, hogy a kérés már előjegyzésbe van véve, de érdemi válasz még nem érkezett. Szabolcsiné ekkor megígérte, hogy a századost bejelenti Sela professzornak, aki már kereste a tudóst, de elfoglaltsága miatt nem sikerült vele beszélni. „Földi” ekkor azt indítványozta, hogy a Központ érdeklődjön dr. Szabolcsiné kapcsolatairól, mivel a követség mozgásteret kulturális vonatkozásban erősen korlátozott, így nincs lehetőség felkeresni a célobjektumokat. Zagyai János elkerülhetetlennek látta, hogy a rövid időre kiutazó ösztöndíjasokkal is foglalkozzanak, mert dr. Szabolcsiné vagy Pintér József példája is megerősítette, hogy izraeli viszonylatban ennél többre nem lehet számítani.²⁷

A hamvába holt ügy: Révész Gábor

Antal Sándor rendőr őrnagy még 1961. október 16-án arra kérte fel a jelen állás szerint közelebből nem azonosítható Végh rendőr főhadnagyot, a XIII. kerületi kapitányság nyomozóját, hogy szerezzen adatokat Révész Gábor mérnökről,²⁸ aki a 1956-ig a TRANSVILL – Transzformátor és Villamoskészülékgyártó – Vállalatnál dolgozott. Végh főhadnagy beszélt Szécsivel, a vállalat személyzeti igazgatójával, aki a következő tájékoztatást adta. A mérnök édesanyja nem sokkal azelőtt azért kereste fel Szécsit, hogy fiának igazolást kérjen róla, hogy 1949-től 1956-ig mérnökként dolgozott a vállalatnál. A személyzeti igazgató gondolkodás nélkül igazolta a hétéves munkaviszonyt, de a végzettség ügyében a Műszaki Egyetemhez irányította az idős asszonyt.

Szécsi tudomása szerint Révész 1954-ben kezdte el az egyetemi tanulmányokat a párt és a szakmai vezetés javaslatára, végül az évek összevonásának köszönhetően 1956-ban diplomázott. Révész tagja volt a Magyar Dolgozók Pártjának (MDP), ám túlzott vallásossága és állítólagos cionista kapcsolatai miatt a helyi alapszervezet még a forradalom előtt kizárta. Menekülését a személyzeti igazgató azzal magyarázta, hogy a mérnök félt az antiszemitizmustól. Amikor távoznia kellett az MDP-ből, egyértelműen olyan elképzelése volt, hogy őt meg akarták fűzni. Szécsi úgy tudta, hogy Révész Gábor levelezést folytat Tálosi Istvánnal, a vállalat műszaki osztályának vezetőjével, akire megbízható emberként tekintett.²⁹

Garami János rendőr százados, a TRANSVILL volt termelési osztályvezetője,³⁰ aki feltehetően a Kohó- és Gépipari Minisztérium utólagos ellenőrzése szerint jogosulatlanul felvett prémium kényszerű visszafizetése nyomán távozott addigi munkahelyéről,³¹ 1950–51 óta ismerte a célszemélyt, és úgy emlékezett, hogy Révész 1948–49-ben mérőként került a vállalathoz, előbb fizikai, majd műszaki beosztásban. 1953-ban egy rövid ideig a termelési és műszaki osztályon dolgozott, a kísérleti üzem vezetésére 1955-ben kapott megbízást. A Budapesti Műszaki Egyetem Villamos Karán tanult nappali tagozaton, miközben állandó jelleggel délutáni műszakba járt dolgozni, és csak harmadéves korában lett az erősáramú szakirányon esti tagozatos hallgató. Garami úgy emlékezett, hogy erre a munkahely és a tanulmányi osztály kényszerítette rá, ugyanakkor Révész diplomájának megszerzését 1954-re datálta.

A célszemély anyósával, Márta nevű feleségével, valamint Tamás és Zsuzsa nevű gyerekeivel szerény körülmények között élt a VII. ker. Hernád utca 50. szám alatt. Igaz, Garami értesülése szerint az anyós időközben az idősebb Révészhez hasonlóan Izraelbe költözött. A mérnök felesége 1950-tól 1954-ig a TRANSVILL gyárban volt tekerceselő, és egyben az MDP műhelyi alapszervezetének titkári tisztét is betöltötte. Különböző személyi konfliktusok miatt pártfunkciója megszűnt, át is helyezték a könyvelési osztályra, majd 1955-56 fordulóján kilépett a cégtől és valamelyik fővárosi KTSZ-ben helyezkedett el. Garami János az 50-es évek közepén a munkadarabok minőségi ellenőrzésének 12 órán belül történő végrehajtásáért felelős Tólosi István³² évfolyam- és munkatársa volt, akivel egymást segítették a munkában és a tanulásban, Révész csak később csapódott hozzájuk. 1953-ban egy „ifjú műszaki brigád” jött létre a három ifjú titán közreműködésével, amely számos technológiai, műszaki, üzem- és gyártásszervezési problémát oldott meg, valamint több újítást is letett az asztalra.

Révész Gábor vitatkozó természetű, kutató elmeként jól kiegészítette a Tólosi–Garami párost, ugyanakkor agresszív, néha fölényes fellépése – vagy éppen az általa kölcsönkért, de vissza nem szolgáltatott villanypásztorok, áramváltók, vezérlőtáblák, szakaszolók³³ – jóvoltából állandó nézeteltérései támadtak szinte mindenkivel, így örökké áskálódást, mellőzést vélt felfedezni környezetében és főnökei részéről. Bár nem keresett rosszul, állandó pénzzavarral küszködött. Ruhái elhanyagoltak, piszkosak voltak. Igaz, Garamiék ráhatására megjelenése és magatartása sokat javult. A gyárban a többség ellenszenvesnek tartotta, és a vezetés valóban mellőzte. Révész előnyös tulajdonságait csak hosszabb együttműködés után lehetett felismerni. Számára a Garami és Tólosi személyéhez fűződő munkakapcsolat előnyös volt, amihez ragaszkodott, hiszen a kísérleti üzemben töltött idő alatt szakmai téren nagyon sokat fejlődött. A közvetlen munkatársaival jó volt a viszonya, ám beosztottjaival lekezelően viselkedett. A tudást tisztelte, a rangot nem, ugyanakkor kicsit törtető volt. A politikai kérdésekkel csak az egyetemi tanulmányokhoz szükséges mértékben foglalkozott, a párt és a kormány intézkedéseivel egyetértett. A tagfelvételi kérelmét Garami inkább a karrierizmus megnyilvánulásaként értelmezte, mintsem meggyőződés jelének, de 1955-ben már el is távolodtak egymástól. A rendőr százados negatívan nyilatkozott a közös ismerősök előtt Révész távozásáról, egyben valószínűsítette, hogy neki azért nem írt, mert tudja, hogy elítéli, amit tett. Tólosinak ugyan küldött üdvözlőlapot, azonban levelezés nem indult el közöttük.³⁴

Péter Sándor (Iglói Pál rendőr százados)³⁵ 1961. november 11-én arról jelentett a Központnak, hogy az előző este az utcán összefutott Kiss Ferenc hazatérésre jelentkező magyar állampolgárral, aki egy hajón akart munkát vállalni, de erősen tartott a Sin-Bettől, mondván, lehetséges, hogy nem engedélyezik, mert gyanúsítottként szerepel náluk. A 15-20 perces beszélgetés főleg az izraeli elhárításra összpontosult, mivel Kiss azt hangsúlyozta, hogy az egy nagyon kemény szerv, előtte nincs titok. Példának Révész Gábor ügyét hozta elő, akivel két-három nappal korábban találkozott. A mérnököt még Budapestről ismerte, amikor együtt dolgoztak a TRANSVILL XIII. ker. Hun utcai kirendeltségénél. Révész Gábor, aki állítása szerint nem sokkal korábban igazolt át Lod papírgyárából a rechovoti Weizmann Intézetbe, nagyon örült a találkozásuknak, mert a Sin-Bet már huzamosabb ideje zaklatta. Előbb azzal vádolták, hogy az ÁVH tisztje volt, majd annyit finomítottak rajta, hogy az ügynökeik közé tartozott. Révész egykori munkatársával szerette volna igazolni, hogy nem tartozott az ÁVH-hoz. Kiss azt mondta Révésznek, hogy addig rendben van, hogy nem járt az ÁVH egyenruhájában, de azt már nem tudja, hogy nem volt-e kapcsolata az ÁVH felé. Ezek után azt hangsúlyozta, hogy ő nem jó tanú, mivel Magyarország javára végzett kémkedéssel gyanúsítják.

Iglói százados két érdekes elemet is talált a Kiss által elmondottakban: az egyik az, hogy Révész a TRANSVILL-nál dolgozott, a másik az, hogy az izraeli kémelhárítás most hallgatja ki az ÁVH-val fennállt kapcsolatáról. Iglói egy pár nappal később készült érintkezésbe lépni a célszeméllyel, ám adott körülmények között elállt a tervezettől.

Ezzel párhuzamosan az is felsejlett számára, hogy amikor „Bakos” (dr. Wellisch Géza) **36** lakásán először találkozott a mérnökkel, utóbbi egy nő társaságában érkezett. „Bakos” felesége később megmondta a századosnak, hogy a szóban forgó személy Révész nővére, aki elkötelezett cionista, emiatt állandóan vitázik az öccsével. Iglói ennek alapján egyből arra gondolt, hogy „Bakos” ellen is a mérnök idősebb lánytestvére tehetett feljelentést, így a gyanú Révészre is rávetült. A tézist az is megerősíteni látszott, hogy „Bakos” a megbeszélte időpont ellenére sem jelentkezett hazatérésre a követségen, sőt Tel-Avivból is elköltözött. Iglói más árulkodó jelenséget nem tudott felfedezni, tekintve, hogy az ügy kapcsán semmilyen intézkedést nem tettek. Egyben arra kérte a Hírszerző Főosztályt: vizsgálja meg, hogy Révész életében nem volt-e olyan aspektus, amely egy esetleges feljelentés alapjául szolgálhat (pl. társadalmi kapcsolatként foglalkoztatták-e, vagy a baráti köréhez tartoztak-e az ÁVH beosztottjai). A százados fontosnak tartotta, hogy várják meg, míg elül a Révész személye körüli vihar, és csak akkor lépjenek érintkezésbe a célszeméllyel.**37** A Központ november 30-án arról tájékoztatta a tel-avivi csoportot, hogy egyrészt a cionista kötődései nyomán elutasított MDP-tagfelvételi kérelme, másrészt a Sin-Bet általi állandósult zaklatására való tekintettel Iglói ne tegyen további lépéseket.**38** Egy hét elteltével a BM II/9-d. alosztályon környezettanulmány készült a célszemélyről.

Révész Gábor 1926. I. 26-án született Lupényban Révész Rezső és Grünfeld Jolán házasságából. A család 1934-től 1944-ig a VII. ker. Peterdi utca 35. szám alatt élt, majd a gettósítással egy időben a VII. ker. Hernád utca 50. szám alá került. Az utóbbi társasházban élő források elmondása szerint Révész 1945 után kezdte el középiskolai tanulmányait, majd felvételt nyert a BME-re, ahol elektromérnöki diplomát szerzett. Ez idő alatt tevékeny szerepe volt az ifjúsági szervezet munkájában, ugyanakkor mindvégig hangsúlyozta, hogy diplomáját az új rendszernek köszönheti.

A megkérdezett személyek – Krausz Jenőné, Boros Józsefné és Szalkári Imréné – mindegyike úgy emlékezett, hogy a mérnök tagja volt az MDP-nek, és mindig elismerően nyilatkozott a rendszer eredményeiről. 1956 októberében a lakásán tartózkodott, majd ezt követően eltűnt. Az adatszolgáltatók számára csak hetekkel később vált világossá, hogy a célszemély családjával együtt Izraelbe távozott. Ez nem okozott meglepetést, hiszen az apja, Révész Rezső (sz. Nagyivány, 1889) bélyegkereskedő, valamint anyja, Grünfeld Jolán (sz. 1899, Mezőkovácsháza), 1950-ben engedéllyel költözött ki a zsidó államba. Révésznek volt egy nővére, aki nem sokkal a háború után férjhez ment, és elköltözött otthonról. Tartózkodási helyéről nem bírtak tudomással. Révész Gáborné (sz. Weisz Éva Márta, Budapest, 1928) ugyancsak a Transzformátor és Villamoskészülékgyárban dolgozott a XIII. ker. Csata utca 8. szám alatt. A lakóhelyén közvetlen emberként ismerték, aki politikai kérdésekben soha nem nyilatkozott, arról az adatszolgáltatóknak nem volt tudomásuk, hogy tagja lett volna a pártnak. A házasságukból két gyermek született: Tamás 1946-ban, Zsuzsanna 1954-ben. A nő édesapja koncentrációs táborban vesztette életét, anyja – özv. Weisz Istvánné (sz. Tennenbaum Erzsébet, Budapest, 1899. II. 3.), egy lakásban élt a lányával és a vejével. Mivel fia ugyancsak nem élte túl a munkaszolgálatot, családtagjai távozását követően eladta a bútorokat, végül 1957. V. 15-én maga is Izraelbe költözött.**39**

„Péter Sándor” azzal zárta le az ügyet, hogy „Bakos”-t hazatérése után alaposan kérdezzék ki Révész tevékenységére és kihallgatásának okaira vonatkozóan, ugyanis a kettejük közötti jó viszonyra való tekintettel jó esély van rá, hogy beszámolt a történetekről. „Bakos” felhasználásával még mindig fennállt a lehetőség Révész tanulmányozására, amennyiben a Főosztály úgy értékeli, hogy van értelme a kapcsolatfelvételnek.**40**

Yoram Avi-Dor

Közel három évvel azt követően, hogy „Roussin” ügye irattárba került, Dömény József rendőr alezredes, a BM III/I 4-H – a hírszerzés közel-keleti osztálya követségi elhárító alosztályának vezetője – arról tájékoztatta a III/I 1-B alosztályának vezetőjét, hogy Köves Tiborné, Singer Lili (1928, Csáktornya), két hónapos rokonlátogatásra kíván utazni Izraelbe. Az asszony férje – Köves Tibor rendőr őrnagy – a BM I. (Pénzügyi és Ellátási) Főcsoportfőnökség Ellenőrzési Osztályán volt csoportvezető, a meghívólevelet ugyanakkor Vidor László – Yoram Avi-Dor (Székesfehérvár, 1917) egyetemi tanár, Institute of Technology – küldte, aki Haifában a Tel – Maneh 56. szám alatt élt.⁴¹

Az utazás kezdete előtt néhány órával Simonits János rendőr őrnagy és dr. Menkó László rendőr főhadnagy elbeszélgetett Kövesinével, hogy újabb értesülést szerezzenek Vidor László személyéről, miközben arra próbálták megkérni, hogy amennyiben lehetséges, mutassa be Zagyi János rendőr századosnak. Kövesiné azonban rámutatott, hogy a rokoni kapcsolat távoli, nem leveleznek egymással, hozzátéve, hogy amikor a tudós 1965-ben Magyarországon járt, mindössze egyszer találkozott vele. Ezzel párhuzamosan azt is elmondta, hogy Izraelben nem Vidor Lászlónál, hanem elhunyt édesanyja – Haás Jolán – második, 74 esztendő férjénél fog lakni. Az útlevélkérelemben pusztán azért szerepelt Vidor neve, mert odakint a tudós járt el a hivatalos ügyekben. Kövesiné azt biztosra vette, hogy össze fog futni Vidor Lászlóval, és lehetőség szerint érdeklődni fog rokonáról, illetve annak munkásságáról. Mivel a visszatérés augusztus közepe táján volt esedékes, a bemutatás kérdésével nem hozakodtak elő.⁴²

Mint ahogy az várható volt, Kövesiné csak felületes benyomásokat szerzett Avi-Dor személyével kapcsolatban. Kiderült, hogy Vidor László volt a Haifai Egyetem Biológiai Tanszékének vezetője, ahol a halak szaporodásával kapcsolatos kísérleteket végzett, amiről az USA tel-avivi nagykövetségével is tárgyalt. Avi-Dor elismeréssel nyilatkozott magyarországi tapasztalatairól, és ezt az egyetemen egy pozitív kicsengésű előadás keretében is elmondta. A célszemély jó viszonyban állt dr. Boros László magyar tudományos kutatóval, aki egy évig Izraelben volt tanulmányúton. Kövesiné rokonának politikai beállítottságáról, tudományos tevékenységéről, kapcsolatairól részletesebb felvilágosítással nem tudott szolgálni, az általa szerzett tapasztalatok ugyanis azt mutatták, hogy a szocialista országok képviselőivel szemben bizalmatlanok, félnek a kapcsolatépítéstől. Kövesiné ugyanakkor kellemetlenül érezte magát, hiszen nem vitt ajándékot magával. Menkó főhadnagy itt felajánlotta segítségét az ajándék eljuttatásához, mondván, a rezidentúra személyes kapcsolatba tud kerülni Avi-Dorral, így megkezdődhet a jelölt személyes tanulmányozása a foglalkozás célszerűségének megállapításához.⁴³

A Központ október elején arról tájékoztatta a rezidentúrát, hogy az F-vonal ténylegesen tippként foglalkozik Vidor László személyével, így „Dunai” számára azt adták elsőként utasításba, hogy szerezzen be adatokat Yoram Avi-Dor tudományos tevékenységéről és a tudományos életben elfoglalt pozíciójáról. A személyes kapcsolatfelvételre „Földi” kerített volna sort az ajándékcsomag átadásával.⁴⁴ „Földi” ezzel kapcsolatban úgy nyilatkozott, hogy a kontaktust a Központ javaslatának megfelelően könnyedén létre lehet hozni, ám a rezidentúra nem tekintette a legjobb megoldásnak. A tudományos-technikai attasé ugyanis nem vehette biztosra, hogy az átadás pillanatában oly körülményeket tud teremteni, aminek égisze alatt közelebbről érdeklődhet a jelölt munkásságáról. „Földi” inkább azt javasolta: a Központ szerezzen be az MTA-tól olyan szakmai anyagot, amely felkelti Vidor érdeklődését, s azt küldje ki Tel-Avivba bemutatás vagy értékelés végett. Mindeközben azzal a megjegyzéssel élt, hogy a jelölt tudományos munkásságáról nehezen tud értesülést szerezni, mivel a tudományos publikációk héber nyelven íródnak. A követség részéről felkért izraeli állampolgár csak sajtófigyeléssel foglalkozott, így neki sem kerülhetett érdemi adat a figyelmébe, ráadásul Avi-Dor figyelemmel kísérésére nem kérhették fel a lelepleződés veszélye nélkül.⁴⁵

1965. december 16-án a haifai illetőségű Taub László azzal a kéréssel fordult a Budapesti Műszaki Egyetem (BME) vezetéséhez, hogy a jogelőd Magyar Királyi József Nádor Műszaki és Közgazdaságtani Egyetemen 1937-ben kiállított mérnöki okleveléről diplomamásolatot vagy igazolást szeretne kérni, mivel az eredeti okirat 1951-ben elveszett. Taub saját elmondása szerint – az akkor már enyhített⁴⁶ – numerus clausus által meghatározott kvótán felül, személyes kapcsolatok révén tanult a gépészeti karon, azonban végzettségétől függetlenül sem vették fel a mérnöki kamarába, ezért Magyarországon nem vállalhatott szakmai megbízatást. 1938-ban érvénytelenítették állampolgárságát, ezért egy évvel később az akkori Palesztinába menekült. A műszaki szakember eközben úgy nyilatkozott, hogy személyesen ismeri a gépelemekről előadó Pattantyús-Ábrahám Géza tanár urat, hozzátéve, hogy jó eséllyel Bresztovszky Béla mechanika- és Heller Farkas közgazdaságtan-professzorok is emlékezni fognak rá.⁴⁷

Nemeskéri István, a Rektori Hivatal vezetője 1966 első napjaiban viszont arról tájékoztatta a kérelmezőt, hogy a Gépészmérnöki Kar birtokában lévő tanulmányi nyilvántartás leggondosabb átvizsgálása sem vezetett olyan eredményhez, hogy személyét akár a rendes, akár a rendkívüli és vendéghallgatók névjegyzékében megtalálják. A Rektori Hivatalban lévő oklevéltörzskönyvben sem volt nyoma Taub mérnöki oklevelének, pedig már a jogelőd intézmény fennállása óta valamennyi diplomáról teljes körű nyilvántartással rendelkeztek.⁴⁸

Taub László ezt hitetlenkedve fogadta, mondván, neki ugyan nem volt beleszólása a jegyzőkönyvvezetésbe, ám kétségen felül állónak tartotta, hogy nevééről kell lennie irattári bejegyzésnek. A kérelmező ekkor elpanaszolta, hogy zsidóként már a felvételinél is rengeteg nehézségbe ütközött, ugyanakkor egyetemi évei alatt embertelenséggel is találkozott. Taub biztos volt benne, hogy a szocialista rendszernek nem érdeke a szélsőjobboldali múlt takargatása és az, hogy ennek révén kárt okozzon neki. A mérnök úgy nyilatkozott, hogy 1933 őszén kezdte el tanulmányait, majd 1937-ben végzett. Jó szándéka jeléül megküldte tanárai névsorát, még ha nem is emlékezett mindenkire. Pattantyús-Ábrahám Géza tanította a gépelemekről szóló tárgyakat, Kürschák József és Stachó Tibor az analízist és a geometriát. Noha nem volt teljesen biztos a dolgában, Romsauer Árpád és Zigány személyét nevezte meg az ábrázoló geometria előadóiként. Pogány Béla volt a fizikatanára, a villamos gépekről Verebély Lászlótól és Pösch Józseftől hallgatott előadást. A mechanikai technológiát Misányi Vilmos, a mechanikát Bresztovszky Béla tanította. A kereskedelmi és váltó jog a Fülel-Szántó páros területe volt, míg a közgazdaságtan Heller Farkasé. A kémiai technológiát Varga József, a kémiát Plank Jenő, míg a gőzgépeket Láng Károly tanította.

Taub nem emlékezett diplomamunkájának teljes címére, csak annyit tudott megmondani, hogy Pattantyús tanár úr engedélyével a robbanómotor dugattyújának előállításával foglalkozott. A Haifai Műegyetem tanára ezt csak abban az esetben elképzelhetőnek, ha a zsidó származású hallgatókkal kapcsolatos egyetemi bejegyzések készítői figyelmen kívül hagyták a szabályzatot, esetleg akarattal megsemmisítettek anyagokat vagy némely akta a háború következtében tűnt el. Taub ezzel egy időben annyit fűzött a leveléhez, hogy azokhoz a volt hallgatókhoz tartozik, akikre az egyetem joggal lehet büszke, hiszen a Technion tanáráként nagyszámú tudományos értekezésével nemzetközi elismertségre tett szert.⁴⁹

Dr. Petrik Olivér rektorhelyettes a januári kérelemre újabb vizsgálatot rendelt el, hogy a szóban forgó bejegyzést megtalálja, ám a Gépészmérnöki Kar Dékáni Hivatalának sértetlen nyilvántartásában sem a rendes, sem a rendkívüli, illetve vendéghallgatói körben nem szerepelt a Taub László név. A biztonság kedvéért végiglapozták az egyetem 1920 és 1944 közötti évkönyveit, ahol az összes beiratkozott hallgató neve nyomtatásban szerepelt, ami ugyanúgy nem vezetett eredményre. A Rektori Hivatalban az irattár kezelője, a hivatalvezető és személyesen a rektor végignézte a M. Kir. József

Nádor Műegyetem oklevéljegyzékeit és -törzskönyveit, de ugyanarra a következtetésre jutott, miszerint a kérelmező részére oklevél soha nem lett kiállítva.

Ezzel egy időben a rektorhelyettes azt is jelezte: a faji törvények által sújtott személyekre vonatkozó anyagok sértetlenül, bekötött formában állnak rendelkezésre, ezeket sem a háború előtt, sem az alatt nem érte károsodás. A Gépészmérnöki Kar akkoriban évente 90–100 oklevelet állított ki, amelyből 17–20 volt olyan, amely a faji törvények által érintettek kaptak. **50** A kérelmező ezt sajnálattal vette tudomásul, ugyanakkor visszatért ahhoz a gondolatmenethez, hogy az ominózus törvények és az állampolgárságával kapcsolatos huzavona miatt nem iratkozhatott be, mint rendes, rendkívüli vagy vendéghallgató, de sajnos ennyi év elteltével már nem emlékszik státuszának pontos megnevezésére. Mivel a beiratkozás alkalmával megmondták neki, amit a diploma kiadásával egy időben meg is erősítettek, hogy Magyarországon nem engedik praktizálni, Taub László eleve Palesztinába készült, így nem tulajdonított a dolognak különösebb jelentőséget. 1966-ban viszont már úgy látta, hogy bosszúból a nyilvántartásba sem vették fel.

A kérelmező ismét felvetette, hogy a nyilas terror idején a zsidó hallgatókról szóló anyagok megsemmisültek, ezért nincs nyoma a diplomájának. Az utolsó mentsvárként azt kérte a rektorhelyestestől, hogy tekintsék át még egyszer azoknak a hallgatóknak a listáját, akiket a hatóságok a törvénye ellenére is engedtek tanulni, vagy legalább derítsék ki, hogy a lista nem semmisült-e meg. **51** A rektorhelyettes viszont nem látta értelmét a további kutatásnak, mivel bizonyítottan látta, hogy a BME Gépészmérnöki Karának 1933–38 között nem volt Taub László nevű hallgatója. Egyben hozzátette, hogy mivel a Technion oktatója olyan kategorikus kijelentést tesz, hogy náluk szerezte mérnöki diplomáját, kénytelen a BME részéről leszögezni, hogy a hiánytalanul meglévő nyilvántartás szerint állítása nem felel meg a valóságnak. **52**

Taub László időközben pert indított a haifai járásbíróságon a Technion ellen annak kimondása végett, hogy érvényes diplomával rendelkezik. A felperes megjegyezte, hogy a BME kétségbe vonta állítását, miszerint 1937-ben náluk szerezte gépészmérnöki oklevelét, Bar Rav Hay ügyvéd és a Technion kötelességének érezte, hogy tájékoztassa a szóban forgó felsőoktatási intézményt a per tárgyát képező nyilatkozatról. **53** Dr. Petrik Olivér ekkor sem tehetett mást, mint hogy az ügyvédi irodának is megismételje az egyetem korábbi állásfoglalásait. **54**

1966. augusztus 23-án Taub László telefonon kihallgatást kért Csécsi Kálmán ügyvivőtől, aki másnap délelőtt 10 órakor fogadta. Taub pontosan megjelent, majd arra kérte „Dunai”-t, hogy a helyzet bonyolultságára való tekintettel hadd mondja el élete történetét. A professzor Budapesten született 1915-ben, bár ebben nem volt biztos, mert családja az első világháború alatt rejtélyes módon került a fővárosba. Azt, hogy honnan jöttek és mikor, nem tudta megmondani, csak valószínűsítette, hogy a Szovjetunió területéről. Szülei kézművesek voltak. Taub iskoláit Budapesten végezte, majd 1933-ban apja összeköttetésével beiratkozott a József Nádor Műszaki Egyetemre, ahová a numerus clausus rendelkezésén kívüli helyzetben vették fel. Az egyetem elvégzése után Jugoszlávia érintésével illegálisan Palesztinába távozott, majd a második világháború idején a brit hadseregben szolgált.

Taub László azt állította: azért került nehéz helyzetbe, mert 1951-ben elveszett a mérnöki diplomája, amelyre most nagy szükség volna, mert a minisztérium előtt igazolnia kellene iskolai végzettségét. Számára ez rendkívül kínos volt, mert ha ez nem sikerül, ki lesz téve az újságírók rosszindulatának. Azt, hogy mérnöki szakképesítése van, nehéz volt kétségbe vonni, hiszen számos külföldi lapban megjelent értekezéssel és önálló – például a grafit jellegzetességeit produkáló közepes szénttartalmú acélötvözetéről szóló **55** – munkával már bizonyított, de az ügy mégis kellemetlen lehet, ha nem kap megfelelő igazolást Budapestről. Számára az is megfelelt volna, ha a magyar hatóságok igazolják, hogy az egyetem elvégzését dokumentáló iratok a második világháború alatt

eltűntek, és ezért nem tudnak diplomamásolatot készíteni. Ezzel párhuzamosan azt is elképzelhetőnek tartotta, hogy egy olyan irat készüljön, amely azt igazolná, hogy származása miatt nem szerepelhetett a rendes hallgatók között.

Csécsei úgy vélte: Taub László egy jó nevű professzor Izraelben, akiről nem tételezhető fel, hogy megfelelő végzettség nélkül ilyen hírnevet és rangot tudjon szerezni, ugyanakkor – mivel Izraelben bizonyos állások elnyerésért könyörtelen harc folyik⁵⁶ – rosszakarói könnyen feljelentést tehetnek ellene a bíróságon a cím jogtalan viselése miatt. „Dunai” arra kérte, hogy egy beadványban részletesen írja le a történeteket, minthogy jó benyomást tett rá, nem tűnt szélhámos típusnak. Az ügyvivő egyben kérte a Központot, hogy abban az esetben is segítse elő az igazolás megszerzését, ha az nem dokumentálható, mivel értékes kapcsolatot nyerhetnek vele, hiszen nem csak otthon, de világszerte komoly ismeretséggel rendelkezik. Azt is elképzelhetőnek tartotta, hogy beutazzatják Magyarországra azzal az indoklással, hogy ügyét csak személyesen tudja elintézni. Taub egyébként is megígérte, hogy amennyiben a követség bármit szeretne megismerni a Technionban, szívesen rendelkezésre áll.⁵⁷ 1966. szeptember 13-án egy budapesti ügyvéd kereste fel a rektorhelyettest, aki a jogással is csak annyit közölt, hogy sem neki, sem másnak nem adhat igazolást, mert Taub nem járt az intézményükbe.⁵⁸

1966. október 4-én Taub László adatainak kiegészítése végett újból felkereste Csécseit a MNK tel-avivi követségén. Az ügyvivő és a professzor az izraeli ipar helyzetéről és a gazdaság nehézségeiről kezdett el beszélgetni. Taub elmondta, hogy Izraelben az iparfejlesztéshez nem adták a feltételek, ráadásul a meglévő üzemek működtetése sem rentábilis, mert nincs elég megfelelő tapasztalattal rendelkező szakmunkás. Hiába vannak kiváló tudományos kutatóintézetek, mint a Weizmann és a Technion, a tudományos munka nagy része értelmetlen, mert a helyi gazdaság nem képes az eredményeket átültetni a gyakorlatba. Az iparosítás adott körülmények között azzal járt, hogy a létrejött vállalkozások többsége csak támogatással életképes, mert nyersanyagbázis nélkül nem tud versenyezni a nyugati iparral.

Az ügyvivő ekkor megkérdezte, hogy amennyiben tényleg szakemberhiány van, mivel magyarázza a műszaki értelmiség kivándorlását. Taub rámutatott, hogy miközben kevés a szakmunkás, felesleg mutatkozik a diplomások tekintetében. Az ipar kibocsátásának csökkenése óhatatlanul együtt járt az értelmiségi munkanélküliek számának növekedésével. Csécsei ekkor megjegyezte: milyen érdekes az Izrael és Nagy-Britannia közötti hasonlóság abban a tekintetben, hogy nagyszámú műszaki értelmiségi hagyja el mind a két országot. Taub viszont úgy vélte, a probléma egyáltalán nem azonos, mert míg Angliából – már a második világháború végétől⁵⁹ – azért mentek el a diplomások Amerikába, mert ott magasabb jövedelmet tudtak elérni, az Izraelből történő kivándorlás oka egyértelműen az, hogy sok egyetemi végzettséggel rendelkező szakember nem tud elhelyezkedni. Izrael esetében menekülési hullámról beszélt, amit a Szochnut hiába próbált megakadályozni.

„Dunai” megkérdezte, hogy a Szochut mit tesz a bevándorlás felgyorsítása és a kivándorlás csökkentése érdekében. Taub, aki saját elmondása szerint a budapesti Makábia csoport tagjaként már gyerekkorától tevékeny résztvevője volt a cionista mozgalomnak, így tisztában volt az eszme történetével és céljaival, lemondóan úgy nyilatkozott, hogy a cionizmus már nem képes a zsidóság tömegeit befolyásolni. Az izraeli bevándorlásnak már elveszett a vonzereje, hiszen a mozgalom vezetőinek többsége a zsidó állam határain kívül élt. A megjegyzés nem volt minden alap nélkül, hiszen maga Nahum Goldmann (1895–1982), a Cionista Világkongresszus akkori elnöke is 1964-ig New Yorkban, majd Svájcban és Párizsban tartózkodott a legtöbbet.⁶⁰

Amikor Csécsei arról kérdezte, hogy miért van ilyen negatív véleménye a cionizmusról, Taub lemondóan annyit felelt, hogy ő ugyan nem politikus, de amióta Izraelben él, megtanulta, hogy nincs igazán közös zsidó érdek, a társadalmi különbségeket nem

tudják eltussolni. Az ügyvivő ekkor felvette a hiányzó adatokat, ám ezzel egy időben arra is rákérdezett, hogy szükség esetén el tudna-e jönni Magyarországra. Taub jelezte, hogy már mások is javasolták ezt, ő azonban anyagi helyzetére való tekintettel nem vállalkozhat egy ilyen utazásra. Végül azzal váltak el egymástól, hogy amennyiben Csécsei Haifán tartózkodik, feltétlenül keresse fel, mert végigkálauzolja a Technionban. Az ügyvivő megígérte, hogy szabadsága után meg fogja látogatni.

„Dunai” ekkor úgy érezte: sikerült olyan személyi viszonyt kialakítani a professzorral, hogy időről időre felkereshetik. Bár Taub nem tűnt közlékeny embernek, a beszélgetés irányításával lehetséges volt tőle értesülést szerezni. A kapcsolat megerősítéséhez elengedhetetlennek tartotta, hogy a professzor kérésére pozitív válasz érkezzon. Ezt ugyanis Csécsei saját érdekéért találta volna, aminek révén Taub a lekötözöttjévé válik. A rendőr alezredes szemében Taub sértett embernek tűnt, aki nincs megelégedve helyzetével, belefásult abba a pozícióharcba, ami Izraelben a jól jövedelmező állásokért folyt. A beszélgetés alatt rendkívül udvariasan viselkedett, tartózkodása viszont csak akkor kezdett feloldódni, amikor érezte, hogy az ügyvivő nem kikérdezi, hanem közvetlen eszmecserét folytat vele.⁶¹

A *Mááriv* 1966. november 15-i száma kínos „magyar” vonatkozású szenzációként tudósított Taub László ügyéről, akit felmentettek a haifai Technion tanársegédi állásából, mert kiderült, hogy nem rendelkezik mérnöki oklevéllel. A döntést még az előző tanévben megszületett, azonban nem hozták nyilvánosságra, hogy a kutató fel tudjon valamit hozni a mentségére. Ám az ősz elején a Budapesti Műszaki Egyetem arról tájékoztatta a Technion vezetőit, hogy Taub soha nem tartozott az intézmény hallgatói közé. Az érintett a bírósághoz fordult, kérve, hogy nyilatkozatban ismerjék el diplomás mérnökként. A Technion nem bocsátotta el az 51 éves, háromgyerekes apát, de az oktatói tevékenységét felfüggesztette. Ariel Taub továbbra is azzal védekezett, hogy oklevelét megkapta, csak hogy ezen olyan megjegyzés szerepel, hogy „e diploma nem jogosítja fel birtokosát arra, hogy Magyarország területén mérnöki tevékenységet folytasson”.

Az egykori tanársegéd a Szdé Nechemja kibucban azzal hívta fel magára a figyelmet, hogy a közösségi műanyagüzem gépeit minden külső segítség nélkül tervezte. Az 1950-ben kapott útlevelében mérnökként szerepelt azon okmányok alapján, amit benyújtott a belügyminisztériumhoz. Még ugyanebben az évben a hadügyminisztérium kutatási osztályára került, majd állítása szerint egy kiküldetés során elvesztett az aktatáskája, amiben az oklevelét is magával vitte. Ezt egy újsághirdetéssel igazolta. A Technion 1953-ban meghívta vendégelőadóknak, ahol felkészültségének köszönhetően nem sokára tanársegédi állást kapott. Taub volt az első, aki elnyerte a helyi mérnök- és építésszervezet Ornan-díját, 1963-tól pedig a török kormány felkérésére az ankarai Közel-Keleti Műegyetem fémkohászati tanszékének szervezésével foglalkozott.

Amikor visszatért, hidegzuhanyként érte az igazgatóság határozata, védekezését nem fogadták el. Taub a BME nyilatkozatára azzal válaszolt, hogy a háborús cselekmények folytán számos okirat megsemmisült, ugyanakkor valamelyik kollégája rosszindulatú gáncsoskodását vélte felfedezni az ügy háttérében. Igaz, az idők folyamán mentőtanúk is jelentkeztek. Szálasi Aladár, Taub egyik keresztény évfolyamtársa, már vallomást tett, hogy saját szemével látta az ominózus diplomát. Egy másik évfolyamtárs, akit a mérnök ugyanígy megkeresett, szintén vállalta, hogy tanúskodik. Mindezzel párhuzamosan a haifai magyar yisuv egyik vezetője is úgy nyilatkozott, hogy látta Taub oklevelét, mert jelen volt, amikor a zsidó hitközség Síp utcai központjában az apa ünnepséget rendezett a végzés megünneplésére. Az *Új Kelet* is úgy értelmezte az eseményt, hogy a felbújtót szakmai féltékenységgel irányítja.⁶²

Miután a rezidens november 25-én felterjesztette a fenti újságcikket,⁶³ a Központ január első napjaiban arról tájékoztatta a tel-avivi csoportot, hogy a BME még olyan tartalmú hivatalos irat kiállítására sem volt hajlandó, hogy a Taub személyére vonatkozó iratok a háború alatt feltehetően megsemmisültek, hiszen előzőleg már az iratanyag hiánytalan

meglétéről informálták. A valóságot ilyen szinten megcáfolni még a szerv hivatalos kapcsolatának segítségével sem sikerült, az illegális igazoló irat készítését pedig azért tartotta a Csoportfőnökség veszélyesnek, mert a célszemély a bírósághoz fordult és az ügy nyilvánosságra került. Amennyiben a bíróság az igazolással kapcsolatban valami kiegészítést kérne a Műszaki Egyetemtől, az kínos helyzetbe hozná a követséget. Fóti legfeljebb azt tartotta kivihetőnek, hogy utolsó próbálkozásként át fogják nézni a BME irattárában a megjelölt tanárok archív dokumentumait, hátha valamely feljegyzésben találkozunk a nevével, ami elég lesz valamilyen igazolás kiállításához.

„Dunai”-t arra utasították, hogy közölje: személyes közbenjárással még nem sikerült elintézni az ügyet, pedig a Központ már tudta, hogy az újabb kísérlet sem hozott eredményt.⁶⁴ Taub 1967. január 9-én újból felkereste a követséget. Az ügyvivő szerint látszott, hogy a bírósági eljárás nagyon megtörte. A tudós ragaszkodott hozzá, hogy intrika áldozatául esett, mondván, az angol és amerikai származású professzorok vezető állásban nem fogadnak el más nyelvterületről érkező szakembert. A tudását nem vehették el, hiszen 36 tudományos közleménye látott napvilágot, és egy könyve is megjelenés alatt állt. Igaz, a kiadó vonakodni kezdett a diplomájával kapcsolatos problémák következtében. Mindenekelőtt egy Heller Imre nevű mérnököt vádolt rosszindulattal, akit a Technion nem tartott szakmailag felkészültnek. A bizonyító erejű anyagokat január 18-ig kellett eljuttatnia a bíróságnak, mégis azt kérte, folytassák a vizsgálatot, mert bármilyen igazolás hasznos lehet később. Ezzel egy időben azt is közölte: bármit megtenne, amit kérnek tőle. Csécsei nem kérdezett rá, hogy ez alatt mit ért, és nem is ígért meg semmit. Az ügy intézését az is hátráltatta, hogy a KÜM Politikai Osztálya és a Konzuli Osztály nem egyeztetett egymással. 1966. december 15-én Szilágyi Dezső külügyminiszter-helyettes még a segítségnyújtást szorgalmazta, január 3-án kérték Taub diplomájának számát és személyi adatait, azonban 8-án a Konzuli Osztály közölte, hogy Taub nem szerepel a BME hiánytalan nyilvántartásában, ezért az ügyet le kell zárni. (Taub a diplomája számát legutóbb még nem tudta.) Az ügyvivő úgy vélte, hogy elkéstek, de egy rövid, gyors válasszal még fel lehetne használni a mérnök velük szembeni lekötelezettségét.⁶⁵

Dr. Amram Agur

Miután 1966 szeptemberének első napjaiban dr. Amram Agur izraeli tudományos kutató háborús bűncselekmény vádjával írásos bejelentést küldött a tel-avivi követségre Vereczkey Béla és felesége ellen, a KÜM válaszában konkrétumokat kért, így Sós – Tóth Endre⁶⁶ – magához rendelte Agurt a követségre. 1966. szeptember 15-én dr. Agur megjelent Rózsa Mórné társaságában, majd a következőkről számolt be. Ernő, a Rózsa házaspár gyereke, súlyos betegen tért vissza a deportálásból, így 75%-os rokkantnak nyilvánították. 1945-ben viszont megismerkedett egy Vereczkey Mária nevű nővel, akinek a családja ellen zsidó vagyon eltulajdonítása miatt bírósági eljárás indult. Rózsa Ernő könyörgött szüleinek, hogy próbáljanak meg segíteni a lány családján, mire Rózsáné egy régi ismerőséhez, Mátiszfalvi István népegyszhez – feltehetően Mátiszfalvi István egykori dunaharaszti ügyvédéről van szó⁶⁷ – fordult, aki elérte, hogy a Vereczkey házaspárt felmentsék. A kapcsolat pár hónap múlva megszűnt, végül Rózsa Mór és családja 1954-ben kivándorolt Izraelbe.

1965-ben levelet kaptak Vereczkey Máriától, azaz Ádám Lászlónétól, aki a XI. ker. Bartók Béla út 47. szám alatti Rezeda eszpresszóban volt felszolgáló. Megírta, hogy egy társasutazás keretében Ciprusra utazik, ahol találkozni szeretne Rózsáékkal. Ezzel egy időben azt kommunikálta felénk, hogy nem óhajt hazatérni. Ernő ekkor öngyilkossággal fenyegetőzött, ha szülei nem segítenek a volt barátnőjén. A házaspár így fordult barátjukhoz, dr. Amram Agurhoz, aki külügyminisztériumi és belügyminisztériumi kapcsolatain keresztül megszerezte Vereczkey Máriának a beutazási és letelepedési engedélyt. A fiatalok Cipruson egybekeltek, ami a 60-as években jogilag érvénytelennek számított,⁶⁸ hiszen a zsidó állam csak a 90-es évektől iktatta törvénybe a polgári

házasságkötést, amely elsősorban a külföldön megtartott esküvői szertartások törvényessé tételét célozta.⁶⁹

Izraelben a pár együtt lakott a szülőkkel, ám Rózsáék élete pokollá változott, mivel a menyük el akarta őket üldözni, ugyanakkor a férjét is bántalmazta, aki ettől függetlenül ragaszkodott hozzá. Rózsáné kijelentette: hajlandó írásban elismerni, hogy a Vereczkey házaspár ügyét ők intézték el 1945-ben. Vereczkey Máriáról ugyanakkor felfedték, hogy barátja, Berta Ferenc ÁVH-s volt, aki a nőt is árulkodásra kényszerítette, valamint azt, hogy munkahelyén rendszeresen csalt és lopott. „Sós” arra kérte a Rózsánét, hogy írja le az 1945-ös eseményeket, amit felterjeszt a KÜM számára. Az érezhető volt, hogy Rózsáék bosszút akarnak állni menyükön, akitől meg akarnak szabadulni. Ezzel egy időben kiemelte, hogy érdemes volna megvizsgálni Berta Ferenc és Vereczkey korábbi főnöke, Szilágyi Antalné otthoni tevékenységét. Amennyiben nem háborús bűncselekményről volt szó, már régen elévült, „Sós” mégis kérte az ügy áttanulmányozását, miközben arra készült, hogy Vereczkey Máriát fel fogja szólítani a hazatérésre, bár nem tartotta valószínűnek, hogy a nő engedelmeskedik.⁷⁰

1966. november 16-án Agur ismét betért a követségre, ahol Rózsáék magánéleti viszontagságait követően saját magára terelődött a szó. Agur eredeti végzettségét tekintve fogorvos volt, ám Tóth Endrének azt állította: már jó ideje rákkutatással foglalkozik, ugyanakkor eredményeiről nemzetközi viszonylatban is publikál. Agur a 30-as évek közepe táján hagyta el Magyarországot, szülőföldjéről már csak Selley professzorral állt kapcsolatban. Amikor a rezidens kikísérte, azzal a tréfás megjegyzéssel élt, hogy mint laikus láncdohányost nagyon érdekli ez a betegség, amiről szívesen beszélgetne egy szakemberrel. Agur felajánlotta, hogy bármikor szívesen rendelkezésre áll, de tudományos kutatásai eredményeiről is tájékoztathat, hiszen meglátása szerint ezt a magyar szakemberek is fel tudnák használni. Ezzel egy időben azt is kimondta, hogy Izraelen kívül Magyarország legyen az, akinek ebből haszna származzék. Agur komolyan foglalkozott a magyarországi utazás gondolatával, így szívesen fogadott volna egy meghívást Sellei professzor részéről, amit az utóbbi egyszer már felvetett. „Sós” ekkor – kissé elhamarkodottan – felajánlotta neki, hogy a legközelebbi bejöveteleének alkalmával bemutatná a tudományos attasénak. Agur ezt azzal köszönte meg, hogy „ha van itt tudományos titkár is, nagyon szívesen segít neki tudományos kérdésekben”.

Tóth Endre 22-én újból találkozott Rózsánéval és Agurral, majd ez utóbbinak bemutatta „Földi”-t. A rezidens Agurt alacsony termetű, vékony, halk szavú, de igen kulturált emberként jellemezte, aki igen erős dohányos, ugyanakkor a végsőkig harcol a Rózsa házaspár igazáért. Mindemellett, az izraeli külügy- és belügyminisztériumban meglévő kapcsolatait, valamint a tudományos vonalon felajánlott segítségét figyelemre méltónak nevezte.⁷¹ Agur „Földi”-nek úgy nyilatkozott, hogy a tel-avivi Bar Ilan egyetem kutatási osztályának munkatársa, aki a szervezetben fellépő indukciókkal, vagyis a rák keletkezésének folyamatával foglalkozik. A jelölt állítása szerint munkássága iránt az Országos Onkológiai Intézetből is érdeklődtek, aminek égisze alatt Sellei Camilló egyetemi magántanár, az intézmény igazgatója és a hazai rákkutatás doyenje⁷² 1963. március 5-én kelt levelében a hydroxy-indolecetsav nevű – a drogok hatásmechanizmusában szerepet játszó, ugyanakkor ideggyógyászati célra is alkalmas⁷³ – vegyszer beszerzéséhez kérte a segítségét. Miután Amerikából meghozatta a kért anyagot, az intézet kifizette a 70 dollárt, amit Agur 1963 májusában postázott Budapestre. Ezzel egy időben egy hosszabb levelet írt az onkológiai intézet igazgatójának, de sem erre, sem a csomag kapcsán nem kapott választ.

A kutató saját állítása szerint érdekes felfedezést tett, amennyiben elvi síkon megtalálta egy anyag strukturális formuláját, amely az indukció csökkentésével befolyásolhatja a szervezetben lezajló összes biokémiai folyamatot. Igaz, a téma kutatását fel kellett függesztenie, mert az egyetem már nem biztosította a szükséges anyagi támogatást. Mindettől függetlenül a képletet leírta és közjegyzőnél letétbe helyezte. Az amerikaiak és a németek minden támogatást megadtak volna neki, Agur viszont úgy érezte: tudásával

kizárólag az izraeli és a magyar népet gazdagíthatja. Ezért kérte „Földi” segítségét ahhoz, hogy Sellei professzorral felvegye a kapcsolatot, mert legalább egy éven keresztül vele szeretett volna dolgozni a kutatásain. Agur csupán a lakhatási és a szerény megélhetési költségeinek átvállalását kérte a magyar államtól, viszont mozgássérültként Budapesten autóra lett volna szüksége, vagy úgy, hogy az intézet a rendelkezésére bocsátja, vagy úgy, hogy elviszi a sajátját. Szakmai tudásával párhuzamosan fordítói képességeit is felkínálta, mivel a biológia, a biofizika és belgyógyászat területén tökéletesen beszélt és fordított angol, francia, német, olasz és héber nyelven, hozzáteve, hogy fordítói munkájából gond nélkül meg tudna élni.

Dr. Amram Agur – eredetileg Ungár Adolf – ekkor 58 éves volt, Heréden született, Apcon járt elemibe, majd Szentesen érettségizett. Az egyetemre kitűnő tanulmányi eredménye ellenére sem vették fel, így 1939-ben elhagyta az országot, rokonai már nem éltek. „Földi” úgy vélte, hogy Agur F-vonalon érdekes személy lehet, akinek a közeledése őszintének látszik, szakmai felkészültségét hivatalosan elismert publikációi bizonyítják. Agur hosszú nyugalmi időszak után is csak pár percig tudott járni, de szellemileg igen aktív maradt. A tudományos attasé a felfedezés értékéről nem tudott nyilatkozni, mondván, nincs kikísérletezve, ám ha a feltevés beigazolódik, az óriási elismerést hozhat a kutatás résztvevőinek. F vonalon már azt is eredménynek tekintette volna, ha Agur felkészültségét sikerül a magyar tudományos élet szolgálatába állítani, ugyanakkor fordítói tevékenysége folytán bizonyos anyagokat, ismeretségei révén pedig tippeket remélt tőle szerezni, ti. Agur a beszélgetés során utalt dr. Izsákra, a jaffai Donoló kórház onkológiai osztályának vezetőjére. „Földi” a Központ válaszával lakásán készült felkeresni Ungár Adolfot, hogy tájékoztassa a fejleményekről és publikációkat kérjen tőle.

A III/I. Csoportfőnökségtől annak kiderítését kérte, hogy miért szakadt meg a kapcsolat Sellei és Agur között, ám ha a professzor már nem dolgozna az onkológiai intézetben, utódjának lehetne proponálni Agur személyét és munkásságát. „Földi” szerint igen hatásos lett volna, ha személyesen átadhatta volna az intézet levelét, legyen szó az elmaradt válaszról vagy egy üdvözléről.⁷⁴ A Központ időközben óvatosságra intett, mivel a Rózsa–Vereczkey-ügyben tett bejelentés, valamint a tudományos együttműködésre tett hirtelen ajánlat széles körű hazai ellenőrzést kíván. „Földi”-nek nem javasolták, hogy a lakásában tárgyaljon Agurral, inkább a türelmét kellett kérnie.⁷⁵

Sellei professzor azonban lehűtötte az előzetes várakozásokat, ti. Agur kapcsán úgy nyilatkozott, hogy 1961-ben vagy 1962-ben találkozott vele egy az USA-ban megrendezett tudományos kongresszus alkalmával, de ismeretségük protokoll jellegű maradt, közelebbi szakmai nexus nem alakult ki közöttük. Agur ugyanis nem rákkutató, hanem idegyógyász volt. 1963-ban egy Ferenczy nevű orvos közvetítésével felajánlotta a tudományos együttműködést, amit Selley egy levelében meg is köszönt, ám a válaszként érkező 50-60 oldalas tájékoztató nem a rákkal foglalkozott, idegyógyászati vonalon pedig már ismert volt a hazai kutatók előtt. A vegyszert az intézet nem kérte, ugyanis ez Magyarországon sem volt hiánycikk, így ezt Agur inkább gesztusként küldte az együttműködés reményében. Ungár kijelentésével szemben Sellei a küldeményt levélben nyugtázta.

1966-ban Agur arra kérte Sellei professzort, hogy a tokiói onkológiai szimpóziumról hazafelé, látogasson el hozzá Tel-Avivban, ám az igazgató ezt elhárította, végül 1967 januárjában egy budapesti kórház patológusának felesége révén újból üdvözlétét küldte a professzornak. Sellei ugyan elismerte, hogy a daganat képződésében,⁷⁶ valamint az ideg- és elmebetegségek kialakulásában egyaránt szerepet játszik az enzimek elváltozása,⁷⁷ ám az izraeli orvos kutatási területe csupán ezen az egyetlen ponton találkozott a sajátjával. Az Országos Onkológiai Intézetnek ezért nem állt módjában ösztöndíjat biztosítani Agur részére, hiszen a rákkutatás súlyos anyagi vonzatai miatt ez csak szakmabeli számára lett volna elérhető.

A Központ ugyanakkor jelezte, hogy az elutasító álláspontot nem kell határozottan közölni, mert elképzelhető, hogy más vonalon nagyobb eredmény várható. „Földi” számára azt kommunikálták: az Agur által közölt felfedezés csak hipotézis, így nem biztos, hogy a gyakorlat igazolja a teóriát. A kísérletezés jelentős anyagi áldozatot követelne a magyar egészségügytől, ezért óriási a döntéshozó felelőssége. Az igazi az lett volna, ha megismerhetik a letétbe helyezett elméleti felvetést, ám ha Agur erre nem hajlandó, legalább egy munkatervet vártak tőle a magyarországi kutatásra vonatkozóan.

Fóti egyben arra is rámutatott, hogy Agur és Selley véleménye túl sok vonatkozásban ellentétes, ráadásul az előbbi igénye egy hosszabb magyarországi tartózkodásra, valamint az izraeli belügyminisztériumhoz fűződő kirívóan szoros kapcsolata is óvatosságra intenek. Amennyiben Agur elzárkózik a letétbe helyezett anyag bemutatásától és a munkaterv készítésétől, de ragaszkodik a beutazáshoz, az ügyet hivatalos vonalra kell terelni.⁷⁸ Az utasítással egy időben Agur ismét tiszteletét tette az MNK követségén, hogy átadja a munkájáról készített feljegyzést. „Sós” ekkor megjegyezte, hogy a leírás nagyon rövidre sikerült, mire Agur annyit mondott, hogy Sellei professzor részére ez épp elegendő tájékoztatást jelent.

A rezidens az ördög ügyvédjének szerepében rákérdezett, Agur mivel magyarázza, hogy Izraelben nem nyújtanak további támogatást a programhoz, amit az érintett azzal próbált magyarázni, hogy ez azért nem fér bele a keretbe, mert nem hoz azonnali eredményt. A beszélgetés alkalmával újdonság nem hangzott el, ám Agur biztosra vette, hogy Sellei professzor támogatni fogja kutatásait. „Földi” végül arra a következtetésre jutott, hogy Ungár Adolf hiába tartozik a Bár Ilan Egyetem állományába, tudományos tevékenységet nem folytat, hanem ideje nagy részében a más országokból érkező tudományos anyagok fordításával vagy kivonatolásával foglalkozik. Agur kritikus megjegyzést tett az *Orvosi Hetilapra*, mondván, színvonalasabb is lehetne, ha jobb fordítókkal dolgozna. A válasz dolgában a rezidentúra nem tudott mit ígérni, azonban „Sós” jelezte a Központnak, hogy Agur beutazási szándéka komolynak tűnt, hiszen jelezte, hogy fordítói tevékenységet is vállalná. Tóth Endre sürgős döntést javasolt, mert válasz nélkül sokáig nem lehetett fenntartani Agur és a követség kapcsolatát.⁷⁹

Ungár Adolf 1967. március 7-én, a konzuli félfogadáson ismét felkereste Tóth Endrét és Zagyai Jánost, akik közölték vele, hogy Selley professzor sajnálkozását fejezte ki, amiért válasza nem érte el izraeli kollégáját, míg az ösztöndíjjal kapcsolatban nem tudott választ adni. A témát ismerte, ám a bizonytalan végeredményre való tekintettel az igazgató is úgy nyilatkozott: Magyarország is az olyan kutatási témákat részesíti előnyben, ahol hamarosan tényleges eredmény várható. A professzor szerint a formula átadása után könnyebb lesz eldönteni, hogy érdemes-e foglalkozni az ügyel, ugyanakkor célszerűnek látta egy részletes kutatási program benyújtását, amelyben Agur leírná, hogy mennyi időt töltene Magyarországon, a tanulmányi idő egyes szakaszaiban milyen kísérleteket szeretne elvégezni, és milyen eredményeket tudna elérni. Agur megértette a problémát, és nem volt ellenvetése. Megígérte, hogy a kért anyagot rendelkezésre bocsátja, hiszen megbízik Selley professzorban. Végül abban maradtak, hogy három héten belül elhozza a kért anyagokat.⁸⁰ Selley professzor Agur vázlatai kapcsán elmondta, hogy abban nincs semmi új, eredeti gondolat. Az anyag tudományos értékkel nem bír, összeállítása különféle kiadványok ollózásával történhetett. A negatív szakvéleményre, továbbá Agur kutatásainak szüneteltetésére való tekintettel „Földi” utasítást kapott, hogy véglegesen zárja le az ügyet, és közölje Ungár Adolffal, hogy a magyar államnak a téma érdektelensége miatt nincs módjában ösztöndíjat biztosítani a részére.⁸¹

Értékelés

A rezidentúra új ügyeket már nem tudott elindítani, és a folyamatban lévő nyomozásokat sem tudta befejezni, ti. 1967 júniusában kitört a hatnapos háború, így a Magyarország és Izrael között megszakadtak a diplomáciai kapcsolatok.⁸²

Tóth Endre rendőr alezredes, a hírszerző állomás vezetője beszámoltatására 1967. június 7–9. között került sor,⁸³ majd 1967. július 6-án összegzés készült az Izraelben folytatott tudományos-technikai hírszerzés céljairól és eredményeiről. A BM III/I 4-F. Alosztály megállapította, hogy a széles merítési bázis és a kedvezőnek ítélt harmadik országos lehetőségekre való tekintettel a rezidentúra intenzív tevékenységet folytatott a tippszemélyek felkutatásában.

Mindezek nyomán öt tudós került a III/I. Csoportfőnökség látókörébe, akikkel érdemes lett volna foglalkozni. Taub László értékes tippnek ígérkezett, a személyes jó kapcsolat akár még a bevonáshoz is alapul szolgált volna, de a személyével kapcsolatos negatív sajtókampány miatt az ügyet lezárták. Agur magyarországi tanulmányútra ajánlkozott, ám a tőle kapott anyagokból kiderült, hogy tudományos tevékenységének színvonala nem megfelelő.

Lajtos Károly (1925. szeptember 9.), a Jeruzsálemi Egyetem Gyógyszerészeti Intézetének kutatója az Izraeli Kommunista Párt (IKP) tagja volt, aki tanácsot kért a követségtől az USA-ba szóló meghívásával kapcsolatban. „Sós” azt tanácsolta, hogy érdemes lenne megpróbálni, veszíteni semmit sem veszíthet, ugyanakkor megkérdezte, hogy ha Amerikában szükség van az ismereteire, akkor azt a magyar gyógyszeripar is tudná hasznosítani. Lajtos készségesnek tűnt egy itthon teendő látogatásra, mondván, tud arról, hogy – az izraeli tudományos élettel szoros kapcsolatot fenntartó Ernst Jenő professzor révén⁸⁴ – Pécssett is folynak ilyen kutatások. „Sós” laikusságát hangsúlyozta, hozzátéve, hogy egy tudományos közlemény alapján itthon el tudnák dönteni, hogy a téma érdekes-e, megkönnyítendő az ügy elindítását. Lajtos négy nap múlva két cikket küldött a követségre, amelyről a rezidens úgy nyilatkozott, hogy inkább a továbblépés hozhat eredményeket.⁸⁵ Értékes tippnek ígérkezett, azonban a világpolitikai események nyomán újabb találkozóra már nem került sor.

Ekker Béla Magyarországról menekült Izraelbe, ahol kutatóintézeti állást ajánlottak fel számára. A tanulmányozás még kezdeti stádiumban volt, de meg lehetett állapítani róla, hogy egzaltált egyénisége miatt beszerzésre alkalmatlan. Yoram Avi-Dor a Központ tippjeként került fel. A kiutazó által végzett tanulmányozás megmutatta, hogy lojális az MNK-hoz. Az akkori munkaterülete a hírszerzés számára érdektelen volt, ám ettől függetlenül a III/I 4-F alosztály nem zárta ki annak lehetőségét, hogy amennyiben a tudós egyik másik ország fontos célobjektumába kerül, értékessé tippszemély lehet. A kapcsolatfelvétel lehetősége elvi síkon megmaradt, ám nem valószínű, hogy a kontaktust fenn tudták vele tartani. (Yoram Avi-Dor 1991 júliusában hunyt el Tel-Avivban.⁸⁶)

A kutatóintézetekkel való összeköttetések kialakítása és a behatolási csatornák feltérképezése elkezdődött, az első eredmények már meg is mutatkoztak, ám az idő rövidege miatt áttörést nem sikerült elérni. Igaz, elkezdődött néhány F-vonalas ügy kialakítása.⁸⁷ 1967. december 27-én Antal Sándor⁸⁸ rendőr alezredes, a BM III/I-5. Osztály P. Alosztályának vezetője a rezidentúra megszűnésére és az Izrael ellen végzett operatív munka leállítására való tekintettel lezárta a dossziét.⁸⁹

---

¹ Bialer, 1991: 216–233.

² Brecher, 1972: 311–317.

³ ÁBTL 2.8.2.1. 86. Csécssei Kálmán. Javaslat, 1960. június 13. 6–15.

⁴ Glaser, 2012: 37–45/377.

⁵ Rolnik, 2012: 30–31.

⁶ Aronoff, 1993: 52–54.

⁷ ÁBTL 3.2.4. K-1845 „Kémikus” (Dr. Boros László). Évkör: 1964–1967. 60.

⁸ ÁBTL 3.2.5. O-8-065-OD-3737/66/1. Látogatás a Weizmann Intézetben Dr. Amos Manor volt Sin-Bet főnöknél. Jelentés, Tel-Aviv, 1966. március 25. 84–85.

⁹ Bar-Zohar, 1972: 256–292.

- ¹⁰ Melman–Raviv, 2012: 84–90.
- ¹¹ ÁBTL 3.2.5 O–8–065–OD 3737/66/1. Látogatás a Weizmann Intézetben Dr. Amos Manor volt Sin-Bet főnöknél. Jelentés. Tel-Aviv, 1966. március 25. 84–86.
- ¹² Black–Morris, 1991: 136–138
- ¹³ ÁBTL 3.2.5. O–8–065–OD–3737/66/1. Nemzetközi Elektrotechnikai Kongresszus. Jelentés, Tel-Aviv, 1966. augusztus 27. 87.
- ¹⁴ ÁBTL 3.2.5. O–8–065–OD–3737/66/1. Objektum dosszié felállítására. Határozat, Budapest, 1966. augusztus 24. 30.
- ¹⁵ ÁBTL 3.2.5. O–8–065–OD- 3737/66/3. Zagyi János r. szds. elvtárs izraeli F-vonalas munkájára Tevékenységi terv, Budapest, 1966. augusztus 4. 4–5.
- ¹⁶ Gileadi, 1967: 1–18.
- ¹⁷ Valéry, 1974: 915–916.
- ¹⁸ ÁBTL 3.2.4. K-798/T. „Roussin” anyagának irattározására javaslat, Budapest, 1963. március 12. 39.
- ¹⁹ MTAL Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya 194-es d. 24-es dosszié 60194/65. Avi-Dor, Izrael MTA Biológiai Tudományok Osztálya 95.019/64–65. Budapest, 1964. december 14. 1965. január 26.
- ²⁰ ÁBTL 3.2.5. O–8–065–OD–3737/66/3. Zagyi János r. szds. elvtárs izraeli F-vonalas munkájára tevékenységi terv, 1966. augusztus 4. 5–7.
- ²¹ PTEL VIII. 203b. Pécsi Orvostudományi Egyetem iratai. Iktatott iratok. Pécsi Orvostudományi Egyetem Rektori Hivatala 73-2084/1966. Pécs, 1966. május 3. 1.
- ²² PTEL VIII. 203b. Pécsi Orvostudományi Egyetem iratai. Iktatott iratok. Egészségügyi Minisztérium 16390. Dr. Pintér József WHO ösztöndíja, Izrael. 1966. augusztus 10. 1.
- ²³ ÁBTL 3.2.5. O–8–065–OD–3737/66/1. Pintér József ösztöndíjas ügye. Jelentés, Tel-Aviv, 1966. október 12. 71.
- ²⁴ Patai, 2000: 192–195.
- ²⁵ ÁBTL 3.2.5. O–8–065–OD–3737/66/1. 1/1. sz. F. jelentés. Látogatás a Weizmann Intézetben. Jelentés. Tel-Aviv, 1966. december 22. 92–93.
- ²⁶ Orosz – Vértessy, 2013: 170–175.
- ²⁷ ÁBTL 3.2.5. O–8–065–OD–3737/66/1. 3/3. sz. F. jelentés. Dr. Szabolcsi Lászlónéról. Jelentés. Tel-Aviv, 1967. április 6. 94–95.
- ²⁸ BFL XXIX. 333. Utasítás. Budapest, 1954. október 14. 1.
- ²⁹ ÁBTL 3.2.5. O–8–065–OD–3737/66/2. Révész Gábor ügyében feljegyzés, 1961. október 18. 5–7.
- ³⁰ BFL XXIX. 333. Feljegyzés, 1954. szeptember 3. 1.
- ³¹ Uo. Kohó- és Gépipari Minisztérium Erősáramú Berendezési Igazgatóság, Garami János prémium visszafizetésének ügye, 1954. június 23. 1.
- ³² Uo. Igazgatói rendelkezés, 1954. június 14. 2.
- ³³ Uo. Kimutatás a kölcsönadott és vissza nem érkezett tárgyakról az 1956. január 7-i állapotnak megfelelően, 1956. január 9. 1–2.
- ³⁴ ÁBTL 3.2.5. O–8–065–OD–3737/66/2. Révész Gábor mérnökről, feljegyzés, 1961. október 21. 8–9.
- ³⁵ ÁBTL 2.8.2.2. 968 Iglói Pál 1929. Dertze Rozália. 1–17.
- ³⁶ ÁBTL 3.2.4 K-1523 88.
- ³⁷ ÁBTL 3.2.5. O–8–065–OD 3737/66/2. Révész Gábor ügye. Jelentés, 1961. november 11. 10–11.
- ³⁸ Uo. 4/4 F. sz. utasítás. Darvas elvtársnak! Tel-Aviv. Révész Gábor ügye, 1961. november 30. 12.
- ³⁹ Uo. BM. II/9-d. alosztály. 69-2910/1961. Révész Gábor környezettanulmánya, 1961. december 8. 13–14.
- ⁴⁰ Uo. 10. sz. melléklet. Révész Gábor ügye. Jelentés, 1962. május 8. 15.
- ⁴¹ Uo. Szolgálati jegy, 1966. június 30. 16.
- ⁴² Uo. Vidor László (Yoram Avi-Dor). Feljegyzés, 1966. július 20. 17–18.
- ⁴³ Uo. Yoram Avi-Dor. Jelentés, 1966. szeptember 15. 19–20.
- ⁴⁴ Uo. 312 – 1/1 – 90 F. sz. Utasítás Dunai Elvtársnak! Tel-Aviv, 1966. október 12. 21–22.
- ⁴⁵ Uo. 2/1 F. számú jelentés Yoram Avi-Dor ügye, jelentés, 1966. november 17. 23
- ⁴⁶ Katzburg, 2002: 55–70.
- ⁴⁷ BMEL 4248/1965. 1965. december 16. 1.
- ⁴⁸ BMEL 4284/1965. Taub László Úrnak, Haifa, 1966. január 3. 2.
- ⁴⁹ BMEL 325/966. 113/1966. Igen tisztelt Nemeskéri István úrnak, a Rektori Hivatal vezetőjének. Budapesti Műszaki Egyetem, Haifa, 1966. január 24. 3–4. (1–2).
- ⁵⁰ BMEL 325/1966. Taub László Úrnak, Haifa–Budapest, 1966. március 8. 5.
- ⁵¹ BMEL 325/1966. Dr. Petrik Olivér Rektorhelyettes Budapesti Műszaki Egyetem Rektori Hivatal, Haifa, 12. április, 1966. 6–7. (1–2)
- ⁵² BMEL 325/1966. Taub László részére Haifa P. O. B. Israel. Oklevél másolat iránti kérelme, 1966. április hó. 20. 8.

- ⁵³ BMEL 325/1966. Bar Rav Hay, Erdstein & Bar Ray Hay ügyvédek és közjegyzők Haifa, 32 Herzl St. P. O. B. 4921. Haifa, 1966. ápr. 17. 9–10.
- ⁵⁴ BMEL 325/1966. Bar Rav May Advocates, Haifa, 32 Herzl St. P. O. B. 4921. Taub László végzettsége, 1966. május hó 3. 11–12.
- ⁵⁵ Technion Prof. Invents New Miracle Steel Alloy. *Jewish Post, Indianapolis*, 1961. november 3. 9.
- ⁵⁶ Hedri, 1961: 23–25.
- ⁵⁷ ÁBTL 3.2.5 O–8–065–OD 3737/66/2. Taub László professzor ügye, jelentés, 1966. augusztus 27. 24–25.
- ⁵⁸ BMEL 325/1966. 3092/1966. 131/1967. 1966. szeptember 19. 13.
- ⁵⁹ House of Commons Official Report November 19 1963. HANSARD VOL. 684. 809–815.
- ⁶⁰ Reinharz–Friesel, 2009: 3–61.
- ⁶¹ ÁBTL 3.2.5. O–8–065–OD 3737/66/2. Beszélgetés Taub László professzorral, jelentés, 1966. október 6. 39–41.
- ⁶² Diploma hiánya miatt. Felmentették állásából Taub Lászlót, a Technion világhírű tudósát. *Új Kelet*, 1966. 3.
- ⁶³ ÁBTL 3.2.5. O–8–065–OD 3737/66/2. Taub László ügye. – Jelentés. Tel-Aviv, 1966. november 25. 42.
- ⁶⁴ Uo. 2–1/1. 90 F. sz. Utasítás Dunai Elvtársnak! Tel-Aviv. Taub és Agur ügye, 1967. január 3. 44–45.
- ⁶⁵ Uo. 1/2. sz. F. jelentés Taub László ügye, 1967. január 9. 46–47.
- ⁶⁶ ÁBTL 2.8.1. BM Központi Fogyték 11466. 973/94 – 770. B. Tóth Endre 1926. Gutfreund Borbála. 1–33.
- ⁶⁷ *Igazságügyi Közlöny* 1947. (56) 1. sz. Budapest, 1947. január 31. 19.
- ⁶⁸ Elon, 1971: 330–333.
- ⁶⁹ Rosenthal, 2003: 339–347.
- ⁷⁰ ÁBTL 3.2.5. O–8–065 OD – 3737/66/3. 2/2 B. számú jelentés, Vereczkey Mária ügye, 1966. november 18. 51–52.
- ⁷¹ Uo. 2/5 B. számú jelentés, Dr. Amram Agur, 1966. november 25. 55.
- ⁷² Sellei Camilló. Lásd: *Magyar Életrajzi Lexikon (1978–1991)*. 788–789.
- ⁷³ Újváry, 2000: 664.
- ⁷⁴ ÁBTL 3.2.5. O–8–065 – OD – 3737/66/2. 2/2 F. számú jelentés, Agur ügye, 1966. november 23. 56–58.
- ⁷⁵ Uo. 2 – 1/1. 90 F. sz. Utasítás Dunai Elvtársnak! Taub és Agur ügye, 1967. január 3. 45.
- ⁷⁶ Romics, 2006: 330.
- ⁷⁷ Boross–Pléh, 2004: 519–520.
- ⁷⁸ ÁBTL 3.2.5. O–8–065 – OD – 3737/66/2. 60 – 2/2 – 90 F. sz. utasítás Sós Elvtársnak! dr. Amram Agur ügye, 1967. február 13. 59–61.
- ⁷⁹ Uo. 2/1 F. sz. jelentés. Dr. A. Agur ügye, 1967. február 15. 62–63.
- ⁸⁰ Uo. 3/1 F. sz. jelentés. Dr. A. Agur ügye, 1967. március 9. 64–65.
- ⁸¹ Uo. 162 – 3/2 – 90 F. sz. Utasítás Sós Elvtársnak! dr. Amram Agur ügye, 1967. május 15. 66.
- ⁸² Eban, 1992: 425–426.
- ⁸³ ÁBTL 3.2.5. O–8–065 – OD – 3737/66/3. Tóth Endre r. alez. Tel-Aviv-i rezidens beszámoltatása, 1967. június 5. 10.
- ⁸⁴ MTAL Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya. 149-es doboz, 24-es dosszié – 60.356/1961 – 61982/1/60 – 16thDecember, 1960. 1.
- ⁸⁵ ÁBTL 3.2.5. O–8–065 OD – 3737/66/3. 3/2 F. sz. jelentés, Lajtos Károly, 1967. március 29. 67–68.
- ⁸⁶ Giloba–Kogut–Chalamish–Regev–Avi–Dor–Russel, 1991: 7021–7023.
- ⁸⁷ ÁBTL 3.2.5. O–8–065 OD–3737/66/3. Az izraeli rezidentúra 1966/67-es tervidőszakban végzett F-vonalas munkájáról áttekintő feljegyzés, 1967. július 6. 8–9.
- ⁸⁸ ÁBTL 2.8.2.1. 451. Antal Sándor. 1–52.
- ⁸⁹ ÁBTL 3.2.5. O–8–065 OD–3737/66/1. „Negev” fn. objektum dosszié irattározására határozat, 1967. december 27. 96.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

2.8.1. Csoportfőnökség nyílt állományú alkalmazottainak iratai

11466

B. Tóth Endre

2.8.2.1.	Csoportfőnökség titkos és szigorúan titkos állományú alkalmazottainak iratai		
	86	Csécsei Kálmán	
	451	Antal Sándor	
2.8.2.2.	Csoportfőnökség titkos és szigorúan titkos állományú alkalmazottainak iratai		
	968	Iglói Pál	
3.2.4.	Kutató dossziék		
	1523	„Bakos Miklós”	
3.2.5.	Objektum dossziék		
	O-8-065-OD-3737/66.	„Negev”	

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

XXIX	Gazdasági szervek (1900–2011)		
	333.	Transzformátor Villamoskészülék-gyár (TRANSVILL)	és

Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Levéltára (BMEL)

4284/1965	Taub László ügye
325/1966	Taub László ügye

Magyar Tudományos Akadémia Levéltára (MTAL)

Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya

194. d.	24-es dosszié
60194/65.	Avi-Dor, Izrael
60.356/1961.	61982/1/60. 16th December, 1960

Pécsi Tudományegyetem Levéltára (PTEL)

VIII. 203b.	Pécsi Orvostudományi Egyetem iratai. Iktatott iratok. Rektori Hivatal 73-2084/1966
-------------	---

Nyomtatásban megjelent források

Igazságügyi Közlöny, 1947
Igazságügyi Közlöny, (56) 1. sz.

Magyar Életrajzi Lexikon, 1994
Magyar Életrajzi Lexikon 1978–1991. Főszerkesztő: Kenyeres Ágnes.
Budapest, Akadémiai Kiadó.

House of Commons, 1963
House of Commons Official Report November 19 1963. HANSARD VOL.
684. 809–815.

Sajtó

Új Kelet, 1966
Diploma hiánya miatt. Felmentették állásából Taub Lászlót, a Technion világhírű tudósát. *Új Kelet*, november 16.

Gilboa–Kogut–Chalamish–Regev–Avi-Dor–Russel, 1991
H. Gilboa – M. Kogut – S. Chalamish – R. Regev – Y. Avi-Dor – N. J. Russel:
Use of ²³Na Nuclear Magnetic Resonance Spectroscopy To Determine the
True Intracellular Concentration of Free Sodium in a Halophilic Eubacterium.
Journal of Bacteriology, Nov. 1991.

Újváry, 2000
Újváry István: Az amfetamin-típusú drogok kultúrtörténete, kémiaja,
farmakológiája és toxikológiája. *Psychiatria Hungarica*, 15. 6. sz.

Valéry, 1974
Nicholas Valéry: Aluminium declares war on corrosion. *New Scientist*, Vol. 64.
No. 929. December 26.

Internetes oktatási anyagok, cikkek

Orosz–Vértessy, 2013
Orosz Ferenc – Vértessy Beáta: Egy tudományos hungarikum: a fluktuációs fit.
Magyar Tudomány 174 (2013) 2. sz. –
http://epa.oszk.hu/00600/00691/00113/pdf/EPA00691_mtud_2013_02_170-175.pdf (utolsó letöltés: 2016. november 28.)

Romics, 2006
Romics Imre: Prosztatabetegségek. *Magyar Tudomány*, 167. 3. sz.
<http://www.epa.oszk.hu/00600/00691/00027/11.html> (utolsó letöltés: 2016. november 28.)

Jewish Post, 1961

Technion Prof. Invents New Miracle Steel Alloy. *Jewish Post, Indianapolis*, November 3. <https://newspapers.library.in.gov/cgi-bin/indiana?a=d&d=JPOST19611103-01.1.9> (utolsó letöltés: 2016. november 25.)

Hivatkozott irodalom

Aronoff, 1993

Myron J. Aronoff: *Power and Rituals in the Israel Labour Party. A Study in Political Anthropology*. New York, Routledge.

Bar-Zohar, 1972

Michael Bar-Zohar: *Spies in the Promised Land. Isser Harel and the Israeli Secret Service*. Boston, Houghton Mifflin Company.

Bialer, 1991

Uri Bialer: Facts and Pacts: Ben-Gurion and Israel's International Orientation 1948–1956. In *David Ben-Gurion. Politics and Leadership in Israel*. Edited by: Ronald W. Zweig. London, Frank Cass.

Black–Morris, 1991

Ian Black – Benny Morris: *Israel's Secret Wars. A History of Israel's Intelligence Service*. New York, Grove Press.

Boross–Pléh, 2004

Boross Otilia – Pléh Csaba: *Bevezetés a pszichológiába*. Budapest, Osiris.

Brecher, 1972

Michael Brecher: *The Foreign Policy System of Israel. Setting, Images, Process*. New Heaven, Yale University Press.

Eban, 1992

Abba Eban: *Personal Witness. Israel through My Eyes*. New York, G. P. Putnam's Sons.

Elon, 1971

Amos Elon: *The Israelis. Founders and Sons*. New York, Holt, Rinehart and Winston.

Gileadi, 1967

Electrosorption. Edited by Eliezer Gileadi. New York, Plenum Press.

Glaser, 2012

Eitan Glaser: Founding of the Israeli Security Agency. In *Israel's Silent Defender. An Inside Look at Sixty Years of Israeli Intelligence*. Edited by: Amos Gilboa – Ephraim Lapid. Jerusalem, Geffen Publishing House.

Hedri, 1961

Hedri Zoltán: *Izrael, az ígéreték földje*. Budapest, Pannónia.

Katzburg, 2002

Nathaniel Katzburg: *Zsidópolitika Magyarországon 1919–1943*. Budapest, Babel Kiadó.

Melman–Raviv, 2012

Yossi Melman – Dan Raviv: *Spies Against Armageddon. Inside Israel's Secret Wars*. New York, Levant Books.

Patai, 2000

Raphael Patai: *Journeyman in Jerusalem. Memories and Letters 1933–1947*. Lanham, Lexington Books.

Reinharz–Friesel, 2009

Jehuda Reinharz – Evyatar Friesel: Nahum Goldmann: Jewish and Zionist Statesman. An Overview. In *Nahum Goldmann: Statesman without a State*. Edited by Mark A. Raider. Albany, New York State University Press.

Rolnik, 2012

Eran Rolnik: *Freud in Zion. Psychoanalysis and the Making of Modern Jewish Identity*. London, Karnac Books Ltd.

Rosenthal, 2003

Donna Rosenthal: *The Israelis. Ordinary People in an Extraordinary Land*. New York, Free Press.

Adósságokkal terhelt titok

Az amerikai Ralston Purina cég vesztegetési ügye Magyarországon

Bevezetés

Az 1960-as évek második felében, több éven át zajló politikai vitát követően egy, az addigi tervgazdaság rendszerét a megváltozott árupiaci viszonyokkal összeegyeztetni hivatott reformkoncepció született. Az alapelgondolás a vállalati önállóság megteremtése volt, vagyis hogy a gazdasági döntések ott szülessenek, ahol az információ és az érdek is jelen van, tehát a vállalatoknál. Az „új gazdasági mechanizmus” a népgazdasági terv szerepét csak az általános keretek kijelölésére kívánta szorítani: a legfontosabb vállalatokat és a „kiemelt nagyberuházásokat” továbbra is a központból irányították, de az új gazdasági mechanizmus időszakában új együttműködési formák alakultak ki a tsz-ek és különböző vállalatok között.

A szigorú, központi készletgazdálkodási kötelezettségeknek megfelelően valamennyi üzem ugyanazon recept – előbb az Állattenyésztési Kutató Intézet, majd az Országos Takarmányminősítő és Ellenőrző Felügyelőség (OTEF), végül a Gabona Tröszt¹ előírásai – szerint gyártotta takarmányait. Az 1961/65-ös tervidőszak egyik célkitűzése az ország kenyérgabona-önellátásának elérése volt. Ez sikerült, ám a takarmányozásban továbbra is súlyos feszültségek voltak.² Ezért az 1966/70-es tervidőszak egyik fő iránya a takarmányfélék (gabonák) hazai előállításának fokozása lett.

A hatvanas években a Gabona Tröszt, mint az állam meghosszabbított keze, kontroll alatt tartotta a gabonapiacot: a hatósági jogkörben eljáró, ugyanakkor ellátói kötelemekkel felruházott tröszt a gabonafélék kizárólagos felvásárlója és értékesítője volt, valamint biztosítania kellett az ország szemes-, majd erőtakarmány igényeinek ellátását is. A termékforgalmazás rendjében lényeges változást hozott 1968-ban a többcsatornás értékesítés bevezetése. A termények központi elosztását számottevő hányadban a termelő és a kereskedelmi vállalatok árukapcsolata váltotta fel, ám az étkezési búza és a takarmánygabona továbbra is központi gazdálkodás alá vont terméknek minősült, kizárólagos felvásárlójuk, forgalmazójuk továbbra is a Tröszt maradt.³ A Gabona Tröszt az erőtakarmányok előállításához szükséges állati és növényi fehérjéket, vitaminokat és antibiotikumokat az Agrimpex Magyar Mezőgazdasági Külkereskedelmi Vállalaton és az 1950-ben alakult Terimpex Húsipari Külkereskedelmi Közös Vállalaton keresztül importálta.

Az 1960-as évek vége felé indult el az a változás, amelynek során fokozatosan enyhült, illetve megszűnt a központi gabonakészlet-gazdálkodás, és előbb az állami gazdaságok, majd az egyes termelőszövetkezetek saját maguk kezdtek el kész keverékeket gyártani,⁴ továbbá megjelentek a külföldi gyártók is. Ezt indokolta a haza állattenyésztés fellendülése is, melynek következtében fokozatosan növekedett a takarmányigény a mezőgazdasági üzemek részéről. Azonban ezeket a hazai termelésből ekkor még – elsősorban az anyagi eszközök hiánya miatt – nem lehetett teljes mértékben kielégíteni.

1967-ben az Állatforgalmi és Húsipari Tröszt, valamint a Baromfiipari Országos Vállalat (BOV) kezdeményezésére takarmánykoncentrátum-vásárlásra irányuló tárgyalások indultak meg az amerikai Ralston Purina céggel. A beszerzett kísérleti sűrítmenyből a takarmányt kezdetben a Gabona Tröszt keverőüzemei állították elő, és hamar kiderült, hogy a Purina koncentrátumból kevert tápok kedvezőbb súlygyarapodást eredményeztek,

jobb gazdasági eredményt produkálva ezzel az állami gazdaságokban.⁵ Ennek következtében a hazai gazdaságok igyekeztek átállni a külföldi takarmányra, és saját keverőüzemet létesítve függetleníteni magukat a Gabona Trösztől

Azonban a korábbi jogszabályok maradéktalan alkalmazása az új gazdálkodási formák és keretek között problémát okozott. Kiindulva a tárgyalat ügyből, az egyes hazai vállalatok érdeklődése a külföldi termékek és technológiák felé az illetékes külkereskedelmi szervek működésének és illetékességének hiányos szabályozása miatt nem volt problémamentes, így a vállalatok – mintegy kényszerhelyzetben – azokat megkerülve, közvetlen kapcsolatot próbáltak keresni külföldi cégek képviselőivel. Erre utal Varga Zsuzsanna megállapítása is, mely szerint az agráriumban a nyugati nyitás mind az NSZK, mind az USA esetében jóval megelőzte a hivatalos diplomáciai kapcsolatok normalizálását.⁶

Az így kialakult közvetlen kapcsolatokat azonban az – 1956 előtti zártsághoz képest, amikor is a külkereskedelem állami monopólium volt – 1960-as évek közepétől egyre erősödő nyugati szellemi és fogyasztói kultúra hatása (is) erőteljesen befolyásolta, lehetőséget adva ezzel egyéb, jogszabályban tiltott cselekményekre is, gondolva itt csak a már-már hétköznapi szinten folyt csempészetre.

A tárgyalat időszakban hatályos 1/1960. KkM., a külkereskedelmi szerződések meghatározásáról és a külkereskedelmi tevékenységgel kapcsolatos egyes kérdések szabályozásáról szóló rendelet kimondta, hogy külkereskedelmi szerződést kizárólag külkereskedelmi vállalat és a kormány által felhatalmazott egyéb állami vagy szövetkezeti vállalat köthet jogszabályban meghatározott áruk vagy tevékenység tekintetében. Vagyis külkereskedelmi jogosultsággal nem rendelkező szerv, így állami gazdaság vagy szövetkezet, szerződésekre irányuló tárgyalásokat nem folytathatott, csak külkereskedelmi szerv bevonásával.⁷ Ekkor a gabonaszektor külkereskedelmi forgalmát kizárólagos joggal az Agrimpex bonyolította.

A fentiek alól kivételt képeztek az olyan tárgyalások, amelyek csak műszaki kérdéseket érintettek, de semmilyen módon nem befolyásolták a már meglévő vagy megkötés alatt álló szerződéseket. A kormány azonban, elsősorban az új gazdasági mechanizmus adta részleges szabadságnak köszönhetően, engedélyt adhatott egyes gazdaságoknak is külkereskedelmi tevékenység folytatására, azonban nem volt pontosan meghatározva, hogy mely vállalatok voltak ezek. A nyugati cégeknek állami gazdaságok, szövetkezetek, illetve azok társulásai lettek a partnerei (pl. a Bábolnai Állami Gazdaság, a Nádudvari Vörös Csillag Tsz stb.). Ők rendszergazdaként adták tovább a fejlett nyugati technológiát a kevésbé tőkeerős gazdaságoknak. Ez a fajta – Varga Zsuzsanna is által használt – nyugati transzfermodell, mely a magyar kolhozosítás modelljével szemben nem felülről lefelé, hanem a meghirdetett új gazdasági mechanizmusnak megfelelően alulról indult, jelentős termelésnövekedést eredményezett. De az is hamar kiderült, hogy a nyugati termelési technológia átvétele módosította a résztvevők gondolkodását: a gazdasági vezetők szerepe az ötvenes és hatvanas években szinte kizárólag a központi tervutasítások végrehajtására korlátozódott, azonban az 1968-ban meginduló gazdasági reformok hatására önállóságuk és döntési kompetenciájuk növekedni kezdett.⁸

Azonban az ideológia által vezérelt pártállami rendszer nem változott érdemben, így egyes döntéshozó csoportok számára irritáló rendszeridegen elemmé váltak a mezőgazdasági termelőszövetkezetek. Ezt megalapozandó, hangzott el a Központi Ellenőrző Bizottság 1972 őszi országos értekezletének előkészítéseként, a megyékhez kiküldött vitaanyag többek között az alábbi megállapításokat teszi: *„...szinte polgárjogot nyert a vesztegetés. Ismert és elég gyakori jelenség, hogy a tsz-ek, vállalatok csak vesztegetéssel jutnak nélkülözhetetlen nyersanyaghoz, alkatrészhez.”* Ezt a gondolatot folytatva olvashatunk arról, hogy *„ez a szemlélet kedvez az ügyeskedőknek, akik minden eszközt megragadnak, hogy eredményt tudjanak elérni. Véleményük szerint a pénznek nincs szaga, mindegy, hogy kiktől, honnét és hogyan jön...”*⁹

Az agrárlobbi vezetőinek menesztése mellett több mint ezer szövetkezeti vezető ellen indult büntetőeljárás az 1970-es években, holott teljesítményüket néhány évvel korábban még igen nagyra értékelte a hatalom, többek között magas rangú kitüntetések adományozásával.¹⁰ Az 1970-es évek első felében a gazdasági reform lefékeződött, a gazdaságpolitikában anélkül következett be a visszarendeződés, hogy kimondták volna az új gazdasági mechanizmus felfüggesztését.

„Hannoveri” fn. ügy – a nyomozás előkészítése

Egy irracionálisan agyonszabályozott gazdasági rendszerben a szabályok megsértése az esetek nagy részében előfeltétele volt egy-egy ágazat vagy vállalat eredményes működésének. A „népgazdaságilag hasznos” vagy „népgazdaságilag káros” szerkezet értelmezésében – ahogy arról Péteri György is írt tanulmányában – az érdekelt viszonylagos hatalmi pozícióinak jóval nagyobb szerepe volt, mint bármiféle „objektív” kritériumnak.¹¹

A Belügyminisztérium III/II. csoportfőnöksége 1966 novemberében vonta operatív ellenőrzés alá, majd 1967 márciusában „Hannover” fedőnéven operatív feldolgozó munkát indított dr. Gláz Tibor, az amerikai Ralston Purina erőtakarmányt gyártó cég kelet-európai igazgatója felé, „káros gazdasági tevékenység és kémgyanú alapján”.¹²

Az Élelmezésügyi- és a Földművelésügyi Minisztériumok,¹³ valamint a Terimpex Húsipari Külkereskedelmi Közös Vállalat az 1960-as évek közepétől folytatott előzetes tárgyalásokat az amerikai céggel erőtakarmány vásárlására, a tényleges üzletkötést megelőzően azonban a minisztérium csak a kísérletek elvégzésére adta hozzájárulását a nagyobb állami gazdaságokban és termelőszövetkezetekben. Ezzel összefüggésben Gláz 1966 végétől rendszeresen utazott Magyarországra, kihívva ezzel a hazai állambiztonsági szervek figyelmét. A kísérleteket az Állatforgalmi és Húsipari Tröszt szervezte és irányította, az Országos Takarmányminősítő és Ellenőrző Felügyelőség bevonásával, három állami gazdaságban és mintegy 50 termelőszövetkezetben.¹⁴ A kísérletek szerint bár az importált tápok ára 20-30%-kal több volt, mint a hazai termékeké, a jobb minőség miatt kevesebbre volt szükség az etetésnél, és gyorsabban is híztak az állatok.

A kísérleteket követően 1969-ben a Purina cég képviseleti szerződést kötött az INDUSTRIA Rt-vel, amit ez utóbbi 1971-ben fel is bontott azért, mert Gláz az Rt. megkerülésével folytatott kereskedelmi tevékenységet Magyarországon. Hiányosság volt továbbá a behozott termékek minősítésének terén is, hiszen az 1/1970. sz. MEM rendelet értelmében az Országos Takarmányminősítő és Ellenőrző Felügyelőséggel köteles volt a külföldről behozott ipari takarmánykeverékek és koncentrátumok, valamint kiegészítők minőségének ellenőrzését elvégezni. Gláz azonban a behozott termékek közül csak három árucikk minősítését kérte, a behozott termékek többségének esetében ez elmaradt. Hogy ez megtörténhetett, abban szerepe volt természetesen a magyar mezőgazdaság egyéb, országos hatáskörű szerveinek is, vagyis annak, hogy vezetőivel Gláz szorosabb, nem (csak) hivatalos üzleti kapcsolatot alakított ki.

A kémgyanút az ellenérdekelt cég külföldi képviselői alapozták meg, és a hazai szervek „erősítették” azzal, hogy Gláz és munkatársa, dr. Magyarai Károly az üzletkötések, a mezőgazdasági üzemek látogatása során „katonai objektumok vizuális felderítését” végezte. Az 1967 márciusában „Hannoveri” fn. Előzetes Ellenőrző Személyi dosszié megnyitását a javaslat szerint – a hírszerzés gyanúján túl – az indokolta, hogy Gláz már ekkor egyre „közelebbi” kapcsolatba került minisztériumok, gazdasági vállalatok vezető beosztású tagjaival, vacsorákat és tanulmányutakat szervezve, ajándékokat és magánmeghívásokat osztogatva.¹⁵

Bár a cél Gláz „ellenséges tevékenységének” bizonyítása volt, az évek alatt beszerzett adatok nyomán több olyan személy is a hazai állambiztonsági szervek látószögébe került, – hiszen mindenkit lehallgattak, aki kapcsolatban volt Glázzal – akik „tiltott külkereskedelmi tevékenység folytatásával, titkos jutalék, tiltott ajándék elfogadásával”, valamint „csempészáru értékesítésével” váltak gyanúsítottá.¹⁶

Ezért 1972. február 7-én a BM III/II-7-B alosztály arra kérte Deák József r. ezredest, a Vizsgálati Osztály vezetőjét, hogy jelöljön ki vizsgálokat az addig keletkezett anyagok áttanulmányozására és jogi erejű bizonyítékok beszerzésére a vizsgálat megindítása céljából.

Az ügygel kapcsolatban 1972. április 24-én készült el a Vizsgálati Osztály (első) jelentése, amely – addig felderítettek terjedelmes részletezésén túl – több problémát is megfogalmazott, ami aztán meghatározta a vizsgálat további irányát és kimenetelét.

Az állambiztonsági szervek saját bevallása szerint is meglehetősen szövevényes ügy középpontjában tehát dr. Gláz Tibor személye állt. Gláz 1945 után jogi végzettséget és mezőgazdász képesítést szerzett, majd 1954 és 1957 között a Halgazdálkodási Tröszt jogtanácsosaként dolgozott. 1957. január végén „családlátogatás” ürügyén elhagyta az országot és először Ausztriában, majd az USA-ban, Bostonban telepedett le. Itt 1958 augusztusától az amerikai Ralston Purina cég takarmányozási szaktanácsadója lett, 1961-ig Milánóban, majd Hannoverben dolgozott az cég áruértékesítési vezetőjeként, 1963-tól már amerikai-magyar kettős állampolgárként. 1967-től a Purina hannoveri képviselőjének kelet-európai igazgatója lett, s ebbéli minőségében került ismét kapcsolatba Magyarországgal, mint a cég üzletkötője.¹⁷ A jelentések szerint sikerességéhez döntő mértékben járult hozzá, hogy széleskörű kapcsolatokkal rendelkezett Magyarországon, e személyek jelentős része – különböző beosztásokban – a takarmánytáp behozatalának engedélyezésével és felhasználásával foglalkozó vállalatoknál és gazdaságoknál dolgozott.¹⁸ Az Osztály – a III/II. 7-b. alosztály által „Hannoveri” fedőnéven gyűjtött információk alapján – kémtevékenység, népgazdaság elleni bűncselekmény (jogosulatlan külkereskedelmi tevékenység, vesztegetés, valamint deviza- és vámbűntett) gyanújára utaló adatokat „tárt fel”, hangsúlyozva, hogy azok mind operatív jellegűek, jogi erejű bizonyíték azonban (még) nem állt rendelkezésükre.¹⁹ Mindezeket túl az ügy további, lényegi problémáit is felvetett.

Alapvető dilemma volt, hogy az eset nemcsak kizárólag büntetőjogi vonatkozású, hanem egyben politikai, gazdasági és külkereskedelmi is. Gazdasági jellegű „probléma” volt, hogy a Purina céggel nem szabályosan, vagyis az állam által felhatalmazott külkereskedelmi cégeken keresztül kötött szerződések ugyan az akkor érvényes hazai jogszabály (1/1960. KkM. rendelet) szerint törvénytelenek voltak, a hazai gazdaságnak azonban nem kárt okoztak, hanem hasznot hoztak. A Vizsgálati Osztály első jelentése is utalt arra, hogy a hazai takarmánytápipport 90%-át a Purina cég adta, melynek felhasználása, valamint a hazai előállításra létesített takarmánykeverő berendezések beállítása következtében „Magyarországon számottevően fellendült az iparszerű hústermelés, és ennek szerepe a mezőgazdaságban jelenleg is igen jelentős.”²⁰ (A Purinának gyakorlatilag nem volt versenytársa a hazai piacon, olyannyira, hogy 1967-ben és 1968-ban – a Gabona Tröszt adatai alapján – az összes takarmánykoncentrátum-import tőlük érkezett, de még 1972-ben is az összes import 77%-át a Purina termékei tették ki. Gláz magyarországi üzletkötői tevékenységének sikere alapvetően ezen alapult.²¹)

Vagyis ebből kiindulva hiányzott a bűncselekmény egyik legfontosabb eleme, a „társadalmi veszélyesség”. A Vizsgálati Osztály ezért a büntetőeljárás megindítása és a nyílt nyomozás megkezdése előtt az illetékes minisztérium állásfoglalását is kikérte. Ráadásul a büntetőeljárás megindításának egyik következményeként számolni lehetett az amerikai cég ellenlépéseivel, legyen az a szállítások megtagadása vagy felfüggesztése. (A

vizsgálat során jól nyomon követhető, hogy a hazai állambiztonsági szervek mennyire lojálisak voltak az ügyet folyamatosan végigkísérő amerikai nagykövettel és konzullal, akik havi rendszerességgel látogatták Glázt, aki maga is jelentős kedvezményeket kapott a vizsgálati fogság ideje alatt.) A Vizsgálati Osztály szerint amennyiben a miniszter vállalja az esetleges gazdasági következményeket és hozzájárul a büntetőeljárás megindításához, ismét problémák sora vetődik fel. Mivel ekkor még csak operatív adatok álltak rendelkezésre a „Hannoveri”-ügy folyamán begyűjtött 3/e rendszabály (szobalehallgatás) és 3/a rendszabály (telefonlehallgatás),²² „K” ellenőrzés (azaz levél- és csomagellenőrzés) és társadalmi kapcsolat alkalmazása alapján, kérdéses volt, hogy milyen adatokkal, de főleg milyen indokkal induljon meg a nyomozás, milyen sorrendben történjenek a letartóztatások, szabadságkorlátozás vagy szabadlábon hagyás mellett. Ez fontos volt azért is, mert aggodalomra adott okot, hogy az ügyben amúgy érintett vezető beosztású politikusok is kompromittálódhatnak, de az operatív szervek utasítása szerint ezeket nem lehetett érinteni az eljárás során.

Egy biztos volt. Az ügyben szereplő két disszident, dr. Gláz Tibort és dr. Magyarai Károlyt a Purina cég két képviselőjét *„sem politikai, sem gazdasági, sem állambiztonsági szempontból nem kívánatos”* személyeknek kellett nyilvánítani, megszüntetve magyarországi tevékenységüket olyan formában, ami nem veszélyezteti a gazdasági érdekeket.

Mindezek miatt a BM Vizsgálati Osztály annak ellenére, hogy több hazai személyről voltak operatív adatai, még 1972. május 5-én kelt jelentésében elsősorban gazdasági okokra hivatkozva nem tartotta megalapozottnak, de leginkább célszerűnek nyílt nyomozás lefolytatását, a büntetőeljárás megindítását.²³ Ekkor elsősorban olyan személyekre vonatkozóan voltak (operatív!) terhelő adatok, akik különböző ajándékokat, pénzbeli juttatásokat kaptak a Purina céggel kötött szerződések alkalmával: többségében vállalatok és állami gazdaságok vezetői, hiszen a Kádár-korszakban a gazdasági vezető pozíció gyakran politikai posztokkal is együtt járt (pl. egyes nagyvállalatok képviselve voltak a Központi Bizottságban, a hatékonyabb, ún. élüzemek igazgatói általában személyes jogon) ami nagyban javította az adott üzem, gazdasági ágazat érdekérvényesítő képességét.²⁴

Így Miklós László, a Baromfiipari Országos Vállalat főosztályvezetője, Dobi Sándor, társutas kisközgazda politikus, az Elnöki Tanács elnöke, Dobi István fia, a Budapesti Húsipari Vállalat igazgatóhelyettese, Mohácsi Károly, a Szekszárdi Állami Gazdaság vezetője, az MSZMP Tolna Megyei Bizottságának tagja, Brunner Tibor, az Állami Gazdaságok Fejér Megyei Főosztályának a vezetője, MSZMP-tag, Kelemen György, a Monori Állami Gazdaság Igazgatója, Várady Barnabás, a Nádudvari Vörös Csillag Tsz szaktanácsadója vagy Korényi Mihály, a Soroksári Vörös Október Tsz szaktanácsadója.

Vagyis, az 1966-ban ellenőrzés alá vont, majd 1967-től operatív feldolgozás alá vett Gláz Tibor megfigyelése eleinte kémkedés gyanúja miatt indult meg, a későbbi nyomozás azonban különböző „népgazdaság elleni cselekmények”, így vesztegetés, devizaügyletet bonyolítása miatt folytatódott.

Azonban az operatív eljárás során beszerzett adatokon túl más bizonyíték nem lévén, még mindig kérdéses volt, – éppen a fentebb már említett problémák miatt –, hogy milyen indokkal kezdődjön nyílt nyomozás, vagyis hogyan tegyék az *„operatív értékekkel bíró adatokat jogi erejűvé”*.²⁵ Az ügyet értékelő jelentésből kiderül, hogy az operatív szervek igen nagy erőket mozgattak meg a megfigyelés során, amely mégsem bizonyult kellően hatékonynak: az ellenőrzést – az ekkor jellemző hatalmi gyanakvásnak „megfelelően” – valamennyi olyan mezőgazdasági üzem vezetőjére és szakemberére kiterjesztették, akikkel a Purina cég üzleti kapcsolatba került. Az operatív technikai munka (lehallgatás, megfigyelés) során nagy mennyiségű adatot rögzítettek, majd értékelték ki, melynek következtében mintegy 5000 oldal állt a rendelkezésre (csak a

már említett „Hannoveri” fedőnevű dosszié 9 kötet), köztük többségében beépített ügynökök által közölt, de sok esetben nem ellenőrzött szóbeli jelentések.²⁶

1972-ben azonban olyan „zavaró körülmények” merültek fel, amelyek végeredményben lehetőséget adtak a vizsgálat megkezdésére. Gláz Tibor öccse, dr. Gláz Ervin orvos nevében társasházi öröklakást építtetett a XII. kerületben, melyhez „kölcsönt” vett fel egy budapesti rokonától, de lényegében a ház költségeit illegális valutabevétállal finanszírozta. Ebben az ügyletben a másik két építtető jelentette fel egymást sikkasztás és üzérkedés gyanúja miatt, s a kihallgatások során merült fel Gláz neve is.²⁷

A másik incidens a tárgyalt ügyben már amúgy is megfigyelés alatt lévő Szilágyi Imre letartóztatása volt, akit más okból kifolyólag vett őrizetbe a Békés Megyei Rendőrfőkapitányság, de vallomásaiban részletesen beszámolt a Glázzal folytatott megbeszélésekről.²⁸ Szilágyi 1971-ben, mint a Kondorosi Sertényenyésztő és Hizlaló Közös Vállalat (SERKÖV) igazgatója hosszúlejáratú, takarmánytáp-szállítási szerződést kötött a Purina céggel, amely után 18 000 dollár jutalékra kapott ígéretet Gláztól. Ebből 510 dollár került kifizetésre, valamint egy, a KONSUMEX-en keresztül²⁹ 80 000 Ft értékben behozott gépkocsi, amit Szilágyi eladott itthon egy rokonának.³⁰ Mivel az igazgató letartóztatása idején Gláz nem volt Magyarországon, a hazai szervek teljes hírzárlatot rendeltek el, ami mégis kiszivárgott, így az operatív jelentések szerint Gláz el akarta halasztani 1972. augusztusi útját Magyarországra. Az ennek következtében történt harmadik „incidens” így nyilván az operatív szervek konspirációjaként zajlott abból a célból, hogy Gláz aggodalmát eloszlassák, és beutazását követően végre letartóztassák. Ekkor ugyanis az NSZK-ba utazó Györffy Villám Lajost, aki tolmácsként és gazdasági szakemberként dolgozott Gláz mellett, a hegyeshalmi határátkelőnél átkutatták, melynek során mezőgazdasági részadatokat tartalmazó jelentéseket „találtak” nála és leszállították a vonatról. Mivel a határőrök Györffy társát továbbengedték, az megérkezésekor azonnal tájékoztatta Glázt a történetekről. Az útlevélosztály és az operatív osztály ekkor szándékosan „elbogatellizálva” az ügyet, elengedte Györffyt, aki a jelentéseket is visszakapta, elterelve Gláz figyelmét a hazai állambiztonsági szervek gyanakvásáról. Gláz augusztus 2-án az eredeti terv szerint Magyarországra érkezett, ahol még aznap többedmagával le is tartóztatták, hiszen a fent említett három személy vallomása illetve nyilatkozata már elegendő indokot szolgáltatott arra.

A vizsgálat lefolytatása

Elsőként tartóztatták le a már nyilatkozatott tett, majd elengedett tolmácsot, Györffy Villám Lajost, Korényi Mihályt, aki az Állami Gazdaságok Központjának takarmányügyi előadójaként és barátként szorosabb szakmai kapcsolatot épített ki Glázzal, s így tanácsaiért havi 1700 forintot és 150 DM-et kapott, valamint Várady Barnabást, a Nádudvari Vörös Csillag Keverőüzem vezetőjét, aki szintén „szaktanácsadóként” és tolmácsként havi 50 dollárt, összesen 900 dollárt kapott.³¹ Amint később kiderült Várady szerepe elsősorban abban teljesedett ki, hogy az általuk megrendelt és leszállított Purina tápokat 3%-os árréssel tovább adták más termelőszövetkezeteknek, így lényegében a Nádudvari Vörös Csillag Tsz elosztó szervként működött, összességében 1,3 millió forint hasznot hozva a szövetkezetnek.³² Vagyis azokat vették elsőként őrizetbe, akiket Gláz szaktanácsadói vagy egyéb piackutatói munkakörben, illetve tolmácsként alkalmazott, az illetékes magyar hatóságok engedélye nélkül, kimerítve ezzel a jogosulatlan külkereskedelmi tevékenység büntetést.

Mivel mind közeli kapcsolatban álltak Glázzal, letartóztatásukat követően – elkerülve a lebukás veszélyét – gyorsan őrizetbe kellett venni az országban tartózkodó Gláz Tibort és itthoni jobbkezét, Rajos Gyulát, aki 1971 óta rendszeresen közvetített az „üzletkötések” során. Azonban mivel a szálak elsősorban Gláz és Rajos kezében futottak össze, s a többi

érintett sehoggy sem vagy csak közvetve, hallomásból értesülhetett egyéb ügyletekről és személyekről, a nyomozás kiterjesztését csak szakaszosan tudták végrehajtani. Az operatív adatokat beismerő vallomással próbált bizonyító erejűvé tenni a Vizsgáló Osztály, így következtetve további személyekre is, akiknél – s ez a nagy számban érintett „elvtársakra” is igaz volt – egyelőre még előzetes meghallgatás kellett tartani, felsőbb vezetői engedéllyel. Ilyen volt az elsők között meghallgatott Miklós László, BOV-osztályvezető és Mohácsi Károly, a Szekszárdi Állami Gazdaság vezetője, aki ellen – letartóztatását követően – a Tolna Megyei Rendőrkapitányság indította meg az eljárást, majd átadta a BM Vizsgáló Osztályának. A vizsgálat szerint Mohácsi 3400 DM jutalékra kapott ígéretet a Glázzal kötött szerződés fejében,³³ de terhére rótták továbbá azt is, hogy Csehszlovákiában különböző termelőszövetkezetektől, mint kukoricatermesztési szaktanácsadó, 12 000 cseh koronát kapott,³⁴ valamint Jugoszláviában tartott előadásaiért 2500 dinárt vett fel, amelyek értékében vámkezelés nélkül hozott be árut Magyarországra, ez utóbbi azonban a bírósági ítéletben már nem szerepel. Miklós László 1964 óta volt a BOV mezőgazdasági osztályának a vezetője, s ebbéli minőségében feladata volt a baromfityényséttel foglalkozó gazdaságok takarmánybeszerzésének ellenőrzése, de külföldi céggel ez ügyben nem tárgyalhatott. Miklós a nyomozás szerint közreműködött a Nádudvari Vörös Csillag Tsz-szel megkötött, öt évre szóló hosszúlejárátú szerződés előkészítésében, valamint segítette a Purina tápok országos terjesztését, amiért is 1970-től havonta 350 DM-et – összesen 9000 DM-t – kapott juttatásként Gláztól. Az így kapott valutából – amely az NSZK-ban nyitott külön számlára érkezett – többek között autót vásárolt, amit ajándékként vámkezeltetett.

A nádudvari téesz 1969-ben kezdett tárgyalásokat a Purina céggel, azonban az illetékes külkereskedelmi szervet, az AGRIMPEX Külkereskedelmi Vállalatot kihagyták: korábban ugyanis – felülvizsgálva az üzemek megrendeléseit – a külkereskedelmi cég megállapította, hogy a Purina árai túlzottak, azokat le kell szorítani.³⁵ Gláz és a tsz vezetője, Szabó István, a Termelőszövetkezetek Országos Tanácsa (TOT) elnöke azonban mindezt figyelmen kívül hagyva kötötte meg a szerződést.³⁶ A hazai jogszabályok szerint így érvénytelennek tekinthető szerződést felülvizsgálták, és hosszas tárgyalások után újat kötöttek, az AGRIMPEX közreműködésével. Szabó önkritikát gyakorolt (ezt a „kis botlást” állambiztonsági szervek és a felső vezetés az elnök „jóhiszeműségével és tájékozatlanságával” magyarázta), a szerződést újra kötötték egy, a magyar fél szempontjából kedvezőbb feltételekkel.³⁷

A Nádudvari Vörös Csillag Tsz-szel kötött hosszúlejárátú szerződés következtében megindult a szervezés – elsősorban a Purina megkeresése eredményeképp – hasonló konstrukciók létrejötte céljából. Gláz a hosszú lejárátú szerződéskötések elősegítése céljából 1971-ben 5 millió dollár hitelt ajánlott fel, és – immár a törvényesség látszatát fenntartva – a Purina cég megbízásából tárgyalásokba kezdett az MNB illetékeseivel és a Gabonaforgalmi Trösztrel, a hazai INTERCOOPERATION Rt. bevonásával, hogy a Purina takarmánytápok terjesztésére a bank hiteleket folyósítson. A szerződés végül nem jött létre, de a közvetítő szerepre felkért Barabás János, az INTERCOOPERATION Rt. Mezőgazdasági Főosztályának akkori vezetője – akinek még a tárgyalások ideje alatt Gláz havi 350 dollárt utalt egy nyugatnémet bankszámlára – végül 1500 dollárt kapott. ³⁸

A nyomozás – elsősorban a már fentebb említett gazdasági és külkereskedelmi összetettségből adódóan – nehézkesen és lassan haladt, ezért a Vizsgáló Osztály feszített intézkedési tervet adott az ügyre vonatkozóan: a legszűkebb határidők, csak a feltétlenül szükséges tanúk kihallgatása, az alosztályvezető közvetlen irányítása és ellenőrzése. Az egyes vizsgálóknak háromnaponta kellett jelentést tenniük az eredményekről, új bűncselekmény vagy gyanúsított felmerülése esetén azonnal tájékoztatni kellett az alosztályvezetőt és hetente közös megbeszélést tartottak a nyomozás menetére vonatkozóan.³⁹ 1972. szeptember–októberben az ügyben felmerült fontosabb személyekre vagy ténylegesen terheltté nyilvánított, de szabadlábbon

hagyottakra „határfigyelőztetés” elrendelését kérte a BM III/II-7. (KEOKH) Osztálya, melynek megszüntetését csak 1973. január közepén tartotta indokoltnak.⁴⁰

A nyomozás menetéről, az elért eredményekről a Vizsgálati Osztály vezetője, dr. Deák József r. ezredes hetente küldött jelentést a belügyminiszter-helyettesnek, Rácz Pál r. vezérőrnagynak, a III. (Állambiztonsági) Csoportfőnökség akkori vezetőjének.

Az 1972. augusztus 2-án letartóztatott Glázt már augusztus 10-én meglátogatta az amerikai konzul: a vizsgálat során havonta megejtett konzuli beszélőkre a BM KEO (Külföldiek Ellenőrző Osztály) épületében került sor, amelyek során Gláz rendszeresen főként élelmiszert tartalmazó csomagot, cigarettát, könyvet kapott, alkalmanként találkozhatott feleségével, és a fogdaszabályzatban biztosított kedvezményekben – levélírás, olvasás, fekvés – is részesült. ⁴¹ A teljes vizsgálati fogság és később a börtönbüntetés ideje alatt, a Purina cég továbbra is utalta Gláz fizetését, amit annak felesége kapott meg, de a cég fizette a felmerülő jogi és egyéb költségeket is (pl. felesége utaztatása a láthatásokra).⁴²

A vizsgálat elhúzódása miatt az őrizetbe vett személyek mellé fogdaügynököket ültettek, akiket az ügyészési eljárás ideje alatt is, egészen a tárgyalásig alkalmaztak. Az operatív szervek a cellákban is lehallgatóberendezéseket helyeztek el, ellenőrizve így az ügynökök munkáját is.⁴³

Szeptember és október folyamán tovább szélesedett a gyanúsítottak köre. A fentebb már említett jogosulatlan külkereskedelmi tevékenység mellett devizabűntett ügyében is folyt a nyomozás, melyhez a Magyar Nemzeti Bank Jogi Osztályának a segítségét kérték. Az MNB 38 oldalas jelentéséből az derül ki, hogy Gláz, mint devizakülföldi a hazai jogszabályok kijátszása mellett vett illetve épített és rendezett be lakást Budapesten – természetesen más tulajdonos feltüntetésével – amelyhez a forintértéket olyan személyektől szerezte be átváltással, illetve arany- és egyéb értéktárgyak felvásárlásával, akiknek valutára volt szüksége.⁴⁴ Mivel ilyen sok volt, meglehetősen széles lett a devizabűntett miatt eljárás alá vont személyek köre: volt, aki külföldi útjainak fedezésére vett valutát jóval a hivatalos árfolyam alatt, vagy a külföldön tartózkodó családtagjainak anyagi támogatására szánt összeget váltotta be Gláznál.⁴⁵

Gláz Tibor és társai ügyében összesen 25 személlyel foglalkozott a BM III/I. osztálya. A ügyben, a különböző bűncselekmények folytán az alábbi forintösszegek szerepeltek:

1. Vesztegetés: 1 740 040 Ft.
2. Jogosulatlan külkereskedelmi tevékenység: 149 300 Ft.
3. Deviza bűncselekmény: 869 350 Ft.⁴⁶

Azaz összesen 2 758 690 Ft , továbbá 4 személyautó, valamint két lakás.

Már az operatív szakaszban megkezdődött Dobi Sándor, a Budapesti Húsipari Vállalat egyik igazgatóhelyettesének megfigyelése.⁴⁷ A vizsgálat szerint Dobi 1969-ben, mint az Országos Sertéshizláló Vállalat (OSV) igazgatója a már 1968-tól folytatott eredményes kísérleteket követően – nagyobb mennyiségű takarmánykoncentrátum rendeléséről kötött szerződést a Purina céget képviselő Glázzal, aki egy magánbeszélgetés során további ajánlatot tett: az OSV által rendelt és vásárolt mennyiség tonnája után a Purina cég 20 cent jutalékot, összesen 3200 dollárt fizet, amelyet Dobi el is fogadott. 1970 őszén az OSV beolvadt az Állatforgalmi és Húsipari Trösztbe, ahol is Dobi – aki zavaros ügyei miatti politikai megfontolásból, de még apja nevére való tekintettel – már „csak” vezérigazgató-helyettes lett, és ebbéli minőségében az 1971. év első felében leadott 9 000–11 000 (más forrás szerint 16 000) tonna rendelés után kapott jutalékot Gláztól. Dobi 1971 végén átkerült a Budapesti Húsipari Vállalathoz, amely ugyan hivatalos kapcsolatban már nem volt a Purina céggel, de a személyes kapcsolat és az esetenkénti anyagi juttatás továbbra is megmaradt Gláz és Dobi között.⁴⁸ A Vizsgálati Osztály 1972. szeptember közepén javasolta Dobi terheltté nyilvánítását és eljárás lefolytatását

szabadlábban hagyása mellett.⁴⁹ A kihallgatására szeptember 25-én került sor a Gyorskocsi utcában, azonban a másnapi idézésre Dobi már nem jelent meg. A korábban már komoly magánéleti problémákkal (is) küzdő Dobi Sándor 1972. szeptember 27-én budai lakásában agyonlőtte magát, ügyében a nyomozást – büntethetőséget kizáró ok folytán – ugyan megszüntették,⁵⁰ de a következő évben tartott bírósági tárgyalásokon bűnösnek nyilvánították.⁵¹ Az iratokból és a Dobi-család közeli jó barátja, Ortutay Gyula visszaemlékezéséből is kiderül, hogy Dobi Sándor rendkívül viharos életet élt: *„Annyi parazsat gyűjtött a fejére, a vállalatának vezető munkatársai fellázadtak ellene: úgy érezték, most már nem védi apja nimbusza. Feljelentések sora ment ellene, részegeskedés, indulatos, lehetetlen viselkedése, nőügyei miatt.”*⁵² Viselkedése a párt számára is egyre inkább vállalhatatlan volt, ezért 1970 őszén nem más, mint Fehér Lajos próbált vele „beszélni”: *„...nyílt színen a titkára jelenlétében lehordotta, mint egy taknyos kölyköt. A végén majd hogy ki nem dobtá... elmondta, hogy méltatlan a nevére, és nem érdemli meg, hogy vezérigazgatója legyen egy országos vállalatnak, örüljön, hogy megmaradhat az új szervezetben harmadik helyettes vezérigazgatónak.”*⁵³ Vagyis 1972 végére már nem fűződhetett politikai érdek ahhoz, hogy Dobit kimentsék a vesztegetési botrányból.

A vizsgálat másik halálos áldozata Detre István, az Állami Gazdaságok Kereskedelmi Irodájának (ÁGKER Kft) főosztályvezetője volt, aki a nyomozás szerint szintén segítette a Purina takarmánytápok terjesztését – szorosabb barátságot kialakítva Glázzal – valamint azt, hogy a lucernalisztet szállító gazdaságok előnyös kapcsolatba kerüljenek a Purina céggel. A vizsgálat szerint ezért egy, az NSZK-ban nyitott számlára összesen 4000 DM-et utaltak a részére. Detre ellen az eljárás szabadlábban hagyása mellett zajlott, mert cselekményének súlya nem tette indokolttá az őrizetbe vételét. Az ÁGKER-től bekért vélemény szerint Detre jól végezte munkáját, többször kapott kitüntetést és pénzjutalmat. Első kihallgatására az ügyel kapcsolatban 1972. október 18-án került sor a Gyorskocsi utcában. Itt elmondta, hogy 1967-ben Gláz a Purina nevében ajánlatot tett arra vonatkozóan, hogy évi 10 ezer tonna lucernalisztet vásárolnának, ugyanakkor több hazai állami gazdaságnak adnának el tápanyag-koncentrátumot. Ez utóbbit az AGRIMPEX elutasította, míg 1972 elejéig a Purina összesen 10 ezer tonna lucernalisztet vásárolt, melyekben közvetve Detre is segítette a forgalom zökkenőmentes lebonyolítását, a határidők betartását. 1969-ben a Purina meghívása alapján Detre hivatalos tanulmányutat szervezett a szállító gazdaságok számára az NSZK-ba, melyre ő maga ugyan nem tudott elmenni, a lebonyolításért azonban Gláz 4000 DM-t utalt „honoráriumként” Detre bécsi ismerősének számlájára.⁵⁴

A vallomástételét követően, 1972. október 28-án *„öngyilkosságra utaló körülmények között”* a Budapest–Szentendre útvonalon közlekedő „HÉV elé került” és életét veszítette.⁵⁵ Az ezt megelőzően, október 18-án megtartott házkutatás során lefoglalt iratok és tárgyak visszaadásról határozatot hozott a Vizsgálati Osztály, azonban október 30-i határozatában arról is rendelkezett, hogy az összességében 45 000 Ft értékben lefoglalt különböző takarékbetétkönyveket zár alá veszi, az alábbi indoklással: *„A nyomozás során alapos gyanú merült fel arra, hogy Detre István gazdasági vesztegetés vétségét is elkövette. Erre figyelemmel mellékbüntetésként egyenérték megtérítésnek van helye.”*⁵⁶ A nyomozás megszüntetéséről szóló határozat szerint Detre cselekménye alkalmas volt „devizagazdálkodást sértő büntett”, valamint *„gazdasági vesztegetés vétsége”* megállapítására.⁵⁷ Így a végrehajtást kérő Magyar Állam és Detre István adós ellen vagyonekbezárás biztosítása címen fennálló 45 000 Ft és járulékai ügyében 1972. november 10-én járt el a Budapesti Bíróság Végrehajtó Irodája. Azonban a Bíróság – mellőzve az ügyészi indítványt – felülbírált a döntést, mert megállapítása szerint egyenérték megfizetése csak *„élő személy aktív tevékenységével teljesíthető”*.⁵⁸

Dobi által hátrahagyott búcsúlevélből és Detre feleségének vallomásából kiderül, hogy mindketten – beismerve hibájukat – a lelkiismeretükkel küzdöttek, az ügy nyilvánosságra hozatala után kerülve kollégáikat és barátaikat. A nyomozati anyagban olvashatunk arról,

hogy más is foglalkozott az öngyilkosság gondolatával, de végül „meglelte” a feloldozást abban, hogy mindenben segítette a nyomozást, és részletes beismerő vallomást tett.

A Vizsgáló Osztály vezetője 1972. október 30-án tett javaslatot az nyomozás befejezésére és terjesztette fel azt jóváhagyásra Rácz Pál belügyminiszter-helyettesnek, valamint Karasz Lajosnak, a III. főcsoportfőnök-helyettesének, összesen 28 személy – köztük az öngyilkosságot elkövetett Dobi Sándorral és Detre István – ügyében.⁵⁹ Vesztegetés, jogtalan külkereskedelmi tevékenység és devizabűntetés miatt – több esetben halmozottan – vádemelési javaslattal 20 személyt tartottak indokoltnak bíróság elé állítani, hat fő ellen pedig az eljárás megszüntetését kezdeményezték.⁶⁰ Az Osztály ezt követően 1972. november 22-én adta át a vizsgálat anyagát az Ügyészségnek vádemelésre, a terheltek előzetes letartóztatásának meghagyása mellett.

A nyomozásról készült összefoglaló jelentés szerint: *„Az ügy vizsgálatát – az operatív osztállyal szorosán együttműködve – részletes, valamennyi eljárás alá vont személyt felölelő vizsgálati terv alapján hajtottuk végre. Az egész eljárásra a jogpolitikai elvek maradéktalan betartása volt a jellemző [...] A vizsgálat befejezésekor is igyekeztünk megfelelően differenciálni. Az eljárás alá vont 29 személy⁶¹ közül csak 20 személy ügyét adtuk át vádemelési javaslattal a Legfőbb Ügyészségnek [...] A feldolgozó munka és a vizsgálat során jelentős tapasztalatokra tettünk szert, melyeket az ilyen és ehhez hasonló ügyekben hasznosítani tudunk.”⁶²*

A Pesti Központi Kerületi Bíróság dr. Hardicsay Tibor tanácsa 1973. március 5. és május 3. között tárgyalta Gláz Tibor és társai ügyét, ítélet június 5-én született. Az elsőfokú bíróság a 20 vádlottból Gláz Ervin kivételével mindenkit bűnösnek talált: főbüntetésként nyolc személy letöltendő börtönbüntetést kapott (3 év–10 hónap), kettőt próbaidőre felfüggesztettek, a többieket pedig pénzbüntetés megfizetésére ítélték, kivéve Detre Istvánt és Dobi Sándort. Minden elítélt és védője fellebbezett az ítélet ellen. Másodfokon a Fővárosi Bíróság 1973. november 29-én hozott jogerős ítéletet az ügyben, amely lényegében az elsőfokú bíróság által kiszabott büntetéseket hagyta jóvá.

Ami kimaradt a vizsgálatból

A Purina tápok az 1966-ban meginduló kísérleteket követően rekordgyorsasággal terjedtek el az állami gazdaságokban, mindemellett azonban az 1966/70-es tévirdőszak egyik fő iránya a takarmányfélék (gabonák) hazai előállításának fokozása lett. A takarmány-önellátás a hetvenes évek első éveiben meg is valósult. A gabonatermelés a termelési rendszerek megjelenése és további beruházások nyomán a hetvenes években gyors ütemben bővült.

1972-ben a hazai kutatási eredményeknek köszönhetően bekövetkezett az a gazdasági változás, amely már nem indokolta a Purina céggel meglévő szoros gazdasági kapcsolatot, így a függőség is lazulhatott. Ennek alapvető oka volt a mezőgazdasági üzemek igényeinek hazai kielégítése: megjelent a piacon a csirkék nevelésére a MABRO táp és koncentrátum, vagy az Univerz-1 elnevezésű marhatáp, de ebben az évben kerültek forgalomba a Phylaxia Oltóanyag és Tápszertermelő Vállalat termékei, melyek – a Gabona Tröszt vállalataival együtt – a Purina céghez hasonló minőségben és mennyiségben tudtak tápszereket és takarmánykiegészítőket biztosítani a hazai gazdaságok részére. A napilapok beszámolója szerint 1972-ben 110 termelőgazdasággal kötöttek szerződést közel 40 millió forintértékben.⁶³ 1973-tól pedig egyre több fajta, intenzív hizlalást elősegítő takarmány alkalmazásáról számolnak be a napilapok: a Székesfehérvári Gabona Vállalat EXPRESS hízó tápja, a Kaposvári Cukorgyár terméke, az UREBETIN, a Bajai Állami Gazdaság Adduktos koncentrátuma.⁶⁴ Befolyásolta a takarmányimportot az a tényező is, hogy 1972-ben jelentősen megemelkedett a fehérjetakarmányok világgpiaci ára, s ezzel az import koncentrátumoké is, ellenben az

ekkorra már a külföldi minőséghez hasonló hazai takarmányokhoz jelentős állami támogatással juthattak hozzá a mezőgazdasági üzemek. Ezért (többek között) a Purina cégtől az 1972. évihez képest 1973-ban már csak harmadannyi mennyiségű takarmánykészítményt rendeltek a hazai trösztök. (Ez utóbbit természetesen befolyásolta a Gláz ellen lefolytatott büntetőeljárás kimenetelét is.)

A „Hannoveri” fedőnevű ügyben keletkezett operatív bizonyítékok egyike egy 1969-es zürichi névtelen levél, melyben egy, a hazai állambiztonsági szervekhez közel álló személy hívta fel egyik barátjának figyelmét arra, hogy Bukarestben élő sógora ne kerüljön semmilyen kapcsolatba Glázzal. Ezt többek között azzal indokolta, – és jelen esetben ez, eltekintve a levél hitelességének a vizsgálatától és a forráskritikától, az ügy egészének egyik „emberi” magyarázataként tekinthető – hogy azok a személyek, akik kapcsolatba kerülnek Glázzal, *„ki vannak téve pszichológiai megdolgozásnak, olyan formában, hogy a nyugati és keleti országok gazdasági rendszereit összehasonlítják, olyan formában, hogy amellet a szocialista országok tényleges vívmányai eltörpülnek. Ez után már egyes, labilis embereknél a jutalék, más nagyon fontos személyek esetében a jutalék ajándék formájában történő elfogadása már csak egy lépés.”*⁶⁵

Természetesen a vizsgálat is igyekezett feltárni a bűncselekmény elkövetésének miertjét, melyet alapvetően a „fellazító politika” hatásának tudtak be. A „túlzott anyagiasság”, a „kispolgári csökevényként jelentkező önzés”, „az egyéni érdekeknek a társadalmi érdekek elé helyezése” mellett a „nyugatimádat” jelent meg fő érvként, bár be kellett ismerni, hogy a megvesztegetett személyek valamennyien a hazai gazdaság vezető beosztású egyénei, akik többen párttagok is,⁶⁶ míg a „devizabűntettek elkövetői” kis részben értelmiségiek, nagyobb részt viszont kisiparosok, nyugdíjasok, gebinesek voltak. Gláz a hazai országos gazdasági vállalatoknál, de adott esetben a Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztériumban meglévő személyes kapcsolatainak is köszönhetően – valamint a külföldi kereskedők és a hazai külkereskedelmi tevékenységet folytatható cégek rendezetlen jogállása és kapcsolata miatt – korlátlanul utazhatott és tárgyalhatott, szerződést köthetett állami gazdaságokkal, téeszekkel az illetékes külkereskedelmi szervek megkerülésével. A vele való tárgyalásoktól nem zárkóztak el, hiszen köztudott volt, hogy befolyásos gazdasági vezetők bizalmát élvezte.

A hivatalos, a belügyminiszter helyettesének elküldött 1972. október 30-i jelentésen túl a Vizsgálati Osztály vezetője egy tájékoztató jellegű jelentést is írt november 2-án, amelyet megküldött a III. Főcsoportfőnökség többi helyettesének, így Rajnai Sándor és Kucsera László r. vezérőrnagyoknak, valamint Harangozó Szilveszter r. ezredesnek is. Ebben történik említés arról a problémáról, amely már az operatív szakaszban, a nyílt nyomozás megkezdése előtt felmerült, a vizsgálat azonban nem tette az eljárás részévé. Ugyanis többen adtak terhelő vallomást – köztük búcsúlevelében Dobi Sándor is – vezető beosztású politikusokra, gazdasági szakemberekre vonatkozóan, akik Glázzal *„a szükséges üzleti tárgyalásokon túlmenő kapcsolatokat építettek ki”,* megajándékozva, vendégül látva egymást. A jelentés szerint *„az ajándékozott tárgyak értékükben nem nagyok, olykor a szokásos ajándékozás és a kölcsönös vendéglátás körébe tartozhatnak, mégis azt a látszatot keltették, hogy dr. Gláz Tibor »mindenkit« lekötelez magának.”* Így került a jelentésbe dr. Lénárt Lajos a Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium miniszterhelyettese,⁶⁷ később 1975 és 1985 között a Gabona Tröszt vezérigazgatója, Láng György, a Baromfiipari Országos Vállalat vezérigazgatója, dr. Banke Antal, az Állatforgalmi és Húsipari Tröszt vezérigazgatója,⁶⁸ Bajor Ferenc, az Iparszerű Sertésenyésztő és Hízaló Közös Vállalkozás igazgatója, Kelemen György, a Monori Állami Gazdaság igazgatója, valamint Máté János, az Országos Takarmányellenőrző Felügyelőség igazgatója. Többek között ez utóbbi esetben a belügyminiszter Dimény Imre Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Miniszter állásfoglalását kérte, mert a nyomozás szerint a Felügyelőség több esetben elmulasztotta a Purina takarmánytápok törvényszerűen előírt ellenőrzését.⁶⁹ A jelentés szerint velük kapcsolatban a Belügyminisztérium kezdeményezte az MSZMP KEB-nél és Dimény Imre Mezőgazdasági

és Élelmezésügyi Miniszternél a szükséges intézkedések megtételét, mire később Dimény közölte, hogy „nevezettek személyesen szóbeli figyelmeztetésben részesítette”.⁷⁰

Az itt felsorolt érintettek is indokolták azt a hírzárlatot, amelynek következtében csak 1973. február elején került nyilvánosságra az ügy, mind a hazai, mind pedig az amerikai sajtóban.⁷¹ Bár, mint ahogy említettem, az amerikai fél mind külügyminiszteri, mind kereskedelmi miniszteri, mind pedig konzuli szinten állandó tárgyalásban volt a hazai illetékes szervekkel, egyrészt Gláz amerikai állampolgársága, másrészt viszont az ügy kényessége miatt, amely veszélyeztethette az amerikai–magyar gazdasági kapcsolatokat.⁷²

Az állandó konzuli látogatások – valamint az élelmiszer-csomagok és cigaretták küldése – a jogerős bírósági ítéletet követően is folytatódtak, egészen Gláz szabadulásáig.

Glázt végül „jó magaviselete” és az intenzív tárgyalásoknak köszönhetően 1974 végén kiengedték a börtönből, és visszatért az Egyesült Államokba. A Purina cég szinte azonnal, 1975. január 10-én megszüntette a munkaviszonyát, 42 500 dolláros végkielégítéssel.

A Gláz és társai ügyéről készült, annak hátterét megvilágítani hivatott feljegyzés lezárása egyértelmű értékelést ad az egész vizsgálatról, melynek során bizonyítékként az operatív szakaszban beszerzett lehallgatások, ügynökjelentések és a vizsgálati szakaszban felvett beismerő vallomások és fogdahálózati jelentések szerepeltek: *„A feljegyzésben foglaltak tényeken alapulnak, mivel azonban a személyekre vonatkozóan nyomozást nem folytattunk, az az összefüggéseket nem tárhatja fel teljességében. Ennek ellenére alkalmas olyan következtetések levonására, amelyek nem csak a Mezőgazdasági- és Élelmezésügyi Minisztérium, hanem más tárcák területein és hasznosíthatóak hasonló jelenségek megelőzésére.”*⁷³

---

¹ A kormány döntése alapján 1962-ben összevonták a malomipari és a terményforgalmi ágazatot, és létrejött a Malomipari és Terményforgalmi Tröszt, azaz a Gabona Tröszt.

² Mohácsi, 1996.

³ Uo.

⁴ 1970-től lépett életbe a szabad takarmányforgalmazás rendje is: a gazdaságok belátásuk szerint adhatták, vehették a kukoricát, az árpát, a zabot, erősítve a megfelelő pénzügyi alappal rendelkező nagyobb gazdaságok önálló takarmánytáp-gyártási törekvéseit. 1/1970. sz. Mém rendelet a kötött takarmánygazdálkodás feloldásáról, 1970. január 13.

⁵ ÁBTL 3.1.9. O-15453/7. 28. Jelentés, 1970. szeptember 22.

⁶ Varga, 2014.

⁷ Bíró, 1970: 286–296.

⁸ Valuch, 2005: 135.

⁹ MNL OL M-KS-288. f. 21/1972/12. ö. e. A pártfegyelem és a pártfegyelmi munka főbb tapasztalatai a X. kongresszus óta eltelt időszakban. Idézi Varga, 2013. 514.

¹⁰ Varga 2013: 507.

¹¹ Péteri, 2004: 327. A Péteri György által elemzett, 1972 és 1973 között zajló ún. MEGÉV-ügy (Mezőgazdasági Gép- és Alkatrész-kereskedelmi Vállalat) szintén a korszak egyik korrupciós botránya volt, azonban – ahogy majd látjuk – a Purina-ügyével ellentétben a politikai vezetés nyilvánosan beavatkozott, sőt, az ügy elrendezésében komolyan összecsapott az a két hatalmi érdek, amely a konzervatív baloldalt illetve a reformkommunista csoportosulásokat képviselte. Ez a konfliktus vett október közepére olyan fordulatot, amelybe Biszku Béla Kádár Jánost is bevonta döntőbíróként, arra hivatkozva, hogy a reformkommunista vezetők, hatalmi pozícióikat kihasználva, a törvényes-legitim eljárás szabályait felrúgva – tehát botrányos módon – próbálták a MEGÉV ügyét a szőnyeg alá seperni. Ezt követően már Kádár a Politikai Bizottsághoz írott jelentésében hangoztatta, „a MEGÉV-ügy a pártmunkában és az állami munkában és az állami munkában mindennapos ügyek közül döntően azért emelkedett ki, és növekedett hatalmas tengeri kígyóvá, mert egyes vezető elvtársak nézeteltéréseiket nem a jól szabályozott, pártszerű úton, hanem funkciójukban rejlő hatalmi befolyásukat felhasználva, egyoldalúan akarták »rendezni.«” MNL OL M-KS-288. f. 5/623/1. ö. e. 7–8 p. Jelentés a Politikai

Bizottságnak a „MEGÉV-ügy”-ről, 1973. november 8. Idézi, Péteri, 2004: 328. Ahogy Péteri végül megfogalmazza, az ügy jelentősége abban rejlett, hogy a konstruált botrány segítségével a hazai konzervatív baloldal a reformkommunista vezetők „feláldozására”, elítélésére „kényszerült”, elősegítve ezzel 1973-as (újabb) átmeneti győzelmüket. Péteri, 2004: 318–336.

¹² Köszönöm Varga Tibornak, hogy felhívta figyelmemet az ügyre.

¹³ Az 1967. évi 8. tvr. alapján 1967. április 13-i hatállyal Mezőgazdasági és Élelmiszerügyi Minisztérium (MÉM).

¹⁴ *Dunántúli Napló*, XXIV. évf. 235. szám. Olcsóbb hús a drága tápból, 1967. október 5., *Dunántúli Napló*, XXV. évf. 47. sz. 9. Expressz hírlap, 1968. február 25. A jelentések szerint a Purina cég Magyarországon keresztül kívánt bejutni a környező szocialista országok piacára, és itt lerakatot létesítve ellátni az igényeket.

¹⁵ ÁBTL 3.1.5. O-15453/1. 13. Javaslat, 1967. március 3. Ezzel nagyjából egy időben, az addig összegyűjtött anyagok alapján merült fel Gláz beszerzésének gondolata, melyre a magyar katonai hírszerzés, az MNVK-2. Csoportfőnöksége kísérletet is tett, sikertelenül, a jelentés szerint helytelen operatív intézkedések miatt. ÁBTL 3.1.5. O-15453/182–183. Összefoglaló jelentés, 1968. december 28.

¹⁶ 1969-ben született határozat arról, hogy a „Hannoveri” előzetes személyi dossziét lezárják és helyette ugyanezzel a fedőnévvel tájékoztató-dossziét nyitnak, ami a „kapitalista” országokban élő, operatív szempontból fontos személyekre vonatkozó hálózati, sajtó és egyéb adatok összegyűjtésére szolgáló dosszié volt. ÁBTL 3.1.5. O-15453/1. 15. Határozat, 1969. szeptember 30. 1972. februárban – lezárva a tájékoztató-dossziét – határozat született Gláz ügynöki operatív feldolgozás alá vételéről és személyi-dossziét nyitottak, majd augusztus 2-a, vagyis a nyílt nyomozás megindulása után csoport-dossziévé minősítették az ügyet. ÁBTL 3.1.5. O-15453/1. 18. Határozat, 1972. november 24. Történt ez azt követően – majd ahogy később látni fogjuk – hogy a Vizsgálati Osztály, lezárva a nyomozást, az Ügyészségnek vádemelésre átadta az ügyet, a terheltek előzetes letartóztatásának meghagyása mellett.

¹⁷ ÁBTL 3.1.9. V-159602/13. 111. Feljegyzés dr. Gláz Tibor ügyében, 1972. augusztus 7.

¹⁸ ÁBTL 3.1.9. V-159602/13. 8. BM Vizsgálati Osztály jelentése, 1972. április 24.

¹⁹ Az operatív eljárás során igyekeztek továbbá minél több terhelő adatot gyűjteni arra vonatkozóan, hogy a mezőgazdasági üzemekben tapasztalt elhullások az alkalmazott Purina tápoknak köszönhetőek. Ezzel egy újabb vádat, a szándékos károkozást gondolták bizonyítani, azonban a vizsgálatok során kiderült, hogy az elhullások többségét az előírt technológiai utasítások be nem tartása, valamint a tápok, koncentrátumok szakszerűtlen tárolása idézte elő. ÁBTL 3.1.9. V-159602/15. 241. Értékelő jelentés dr. Gláz Tibor és társai ügyében, 1973. június 27.

²⁰ ÁBTL 3.1.9. V-159602/13.23. BM Vizsgálati Osztály jelentése, 1972. április 24.

²¹ ÁBTL 3.1.5. O-15453/9. 172–173. Jelentés, 1973. február 27.

²² Ezt Gláz Budapesten fenntartott lakásának készülékére vezették be, arra az időre, amíg Magyarországon tartózkodott.

²³ ÁBTL 3.1.9. V-159602/13. 79. BM Vizsgálati Osztály jelentése, 1972. május 5.

²⁴ Valuch, 2005: 135.

²⁵ ÁBTL 3.1.9. V-159602/15. 238. Értékelő jelentés dr. Gláz Tibor és társai ügyében, 1973. június 27.

²⁶ Uo. 241–242.

²⁷ Uo. 238–239.

²⁸ A Szilágyi elleni vizsgálatot 1972 szeptemberében zárta le a Békés Megyei Rendőrfőkapitányság Bűnügyi Vizsgálati Osztálya és egyesítették Gláz és társai ügyével.

²⁹ Akik külföldön dolgoztak vagy rokonuk élt kint, a Konsumex Külkereskedelmi Vállalaton keresztül dollárért, egy összegben befizetve igényelhettek autót. A tulajdonos soron kívül jutott kocsihoz, és nyugati, az átlag számára nem hozzáférhető típusra is szert tehetett. A nyugati ismerősöknek – jelen esetben „üzlettársnak” – a Konsumexnél kellett kifizetniük az árat, az itthoniak pedig a Merkurnál vették át a kocsit.

³⁰ ÁBTL 3.1.9. V-159602/13. 207. Feljegyzés, 1972. október 30.

³¹ ÁBTL 3.1.9. V-159602/13. 209. Feljegyzés, 1972. október 30. Várady beismerte továbbá, hogy 47 000 Ft értékben valutát vett Gláztól, amiért az „ajándékképpen” egy autót küldött neki.

³² ÁBTL 3.1.9. V-159602/15. 343. A Fővárosi Bíróság ítélete, 1973. november 29.

³³ A vizsgálat szerint Mohácsi is úgy kötött szerződést a Purinával dúsított tejpor és malac készíték szállítására, hogy kihagyták belőle az AGRIMPEX-et. ÁBTL 3.1.5. O-15453/9. 602. Feljegyzés dr. Gláz Tibor és társai ügy háttéréről, 1973. december 21.

³⁴ A vizsgálat befejezéséről szóló jelentés 5000 cseh koronát említ. ÁBTL 3.1.9. V-159602/13. 270.

³⁵ A Purina céggel kötött mindenféle szerződésben az AGRIMPEX volt hivatott eljárni, így 1970-ben felszólítást küldtek az állami gazdaságoknak és termelőszövetkezeteknek, hogy külföldi céggel közvetlenül ne tárgyaljanak. ÁBTL 3.1.5. O-15453/7. 19–20. Értékelő jelentés. 1970. szeptember 11.

³⁶ Szabó István 1952-től állt a Nádudvari Vörös Csillag Termelőszövetkezet élén, 1958-ban Kossuth-díjat kapott. 1967 és 1989 között volt a TOT elnöke. 1966-1975-ig az Elnöki tanács tagja, 1966-tól az MSZMP KB, 1985-től az a PB tagja volt.

³⁷ ÁBTL 3.1.5. O-15453/1. 244–245. Tájékoztató jelentés, 1969. december 19.

³⁸ ÁBTL 3.1.9. V-159602/15. 234. Értékelő jelentés dr. Gláz Tibor és társai ügyében, 1973. június 27.

³⁹ ÁBTL 3.1.9. V-159602/13. 153. Intézkedési terv, 1972. szeptember 20.

⁴⁰ ÁBTL 3.1.9. O-15453/9. 47–48. Határfigyelőztetés visszavonása, 1973. január 17.

⁴¹ A fogdahálózati jelentésekben rendszeresen felmerül Vánca Jenő, az Agárdi Állami Gazdaság igazgatójának a neve – 1972. augusztus 1-jétől mezőgazdasági és élelmezésügyi miniszterhelyettes, 1980. június 27. és 1989. május 10. között a Lázár- és a Grósz-kormány mezőgazdasági és élelmezésügyi minisztere –, mint aki Gláz és Rajos szerint felelős azért, hogy büntetőeljárás alá vonták őket Magyarországon. Elmondásuk szerint Vánca elsőként kötött szerződést a Purina céggel keverőüzem felállítására, azonban – személyes ellentétek miatt – 1971-ben átpártolt a Bábolnai Állami Gazdasággal is szerződéses kapcsolatban álló nyugatnémet Lohmann céghez. ÁBTL 3.1.5. O. 15453/9. 209–210. Jelentés, 1973. március 25., Uo. 429–430. Jelentés, 1973. június 12.

⁴² Tibor Gláz vs. Ralston Purina Company, 24 Mass. App. Ct. 38. <http://masscases.com/cases/app/24/24massappct386.html>. 1987.

⁴³ ÁBTL 3.1.5. O-15453/9. 211. Jelentés, 1973. március 25.

⁴⁴ A jelentések szerint Gláz a megvásárolt öröklakást – amely titkárának felesége nevében volt – az IBUSZ-on keresztül bérbé adta a Purina cégnek, amiért is havonta 3 400 Ft-t kapott. ÁBTL 3.1.9. O-15453/9. 71. Feljegyzés Gláz és társai bűnügyben, 1973. február 6. Többek között az ebben a lakásban elhelyezett lehallgatókon keresztül – mely 1971 áprilisától Gláz letartóztatásáig „zavartalanul működött” – derítették fel a hazai állambiztonsági szervek Gláz kapcsolatait.

⁴⁵ ÁBTL 3.1.9. V-159602/2. 177–2014. Az MNB Jogi Osztályának jelentése, 1972. október 27.

⁴⁶ ÁBTL 3.1.9. V-159602/13. 193. Jelentés dr. Gláz Tibor és társai ügyében, 1972. október 20.

⁴⁷ Dobi Sándor, aki 1948 óta volt tagja a kommunista pártnak, az Országos Sertéshizláló Vállalat igazgatójaként 1966-ban kapta meg a Szocialista Munka Érdemrend arany fokozatát. *Népszabadság*, 1966. április 3. 5. Kötüntetések hazánk felszabadulásának 21. évfordulójára.

⁴⁸ ÁBTL 3.1.9. V-159602/8. 109–110. Dobi Sándor kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. szeptember 25.

⁴⁹ ÁBTL 3.1.9. V-159602/13. 129–130. Jelentés Dobi Sándor ügyében, 1972. szeptember 14. A javaslatot a III. Főcsoportfőnökség I. helyettesének (egyben a III/II. csoportfőnöknek), Karasz Lajos r. vezérőrnagynak kellett jóváhagynia.

⁵⁰ ÁBTL 3.1.9. V-159602/8. 144. Határozat, 1972. október 24. A határozat későbbi dátuma azzal magyarázható, hogy Dobi halála után is folytattak házkutatásokat a hátrahagyott ingatlanjaiban.

⁵¹ Dobi Sándor öngyilkosságával kapcsolatban a levéltári iratokon kívül kevés információval rendelkezünk, a sajtó mélyen hallgatott róla, a pártiratokban eddigi kutatásaim alapján nem találtam még erre vonatkozó dokumentumot. Ortutay Gyula naplójában, 1972. november 7-i bejegyzéssel írt nagyon szűkszavúan erről: „*Hát tudom én az igazat Dobi Sándor öngyilkosságáról, aki Sándor József (Kádár titkárságának a vezetője, kedvelem) szerint mocskos magánügyei mellett azért lett öngyilkos, mert részes volt egy nagy sertés- etc. tápszerpanamában. Egy nyugati világcégtől tonnánként 20 dollárcent jutalékot kapott. S ebben vagy hasonló panamában buktak le vagy még húszan, köztük Mohácsi Károly, a »nehéz ember«, akit 1956-os politikai ágálásának következményei alól én mostam ki... Micsoda ország, milyen pazarlás, milyen emberi gyöngöseség, s a vezetőkben is az előrelátás hiánya.*” Ortutay, 2010: 322.

⁵² Uo. 182.

⁵³ Uo. 182.

⁵⁴ ÁBTL 3.1.9. V-159602/8. 175–176. Detre István kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. október 18.

⁵⁵ Detre István feleségét 1972. október 31-én hallgatták ki férjével kapcsolatban, ahol is elmondta, hogy korábban semmilyen öngyilkossági szándékra utaló jelet nem fedezett fel férjében. A Szentendre közelében halálos balesetet szenvedő Detre kocsját Óbudán találták meg, kesztyűtartóban a pénztárcájával és irataival. ÁBTL 3.1.9. V-159602/8. 198–199. Detre Istvánné kihallgatási jegyzőkönyve, 1972. október 31.

⁵⁶ ÁBTL 3.1.9. V-159602/8. 159–160. Határozat zár alá vétel elrendeléséről, 1972. október 30.

⁵⁷ ÁBTL 3.1.9. V-159602/8. 252. Határozat, 1972. november 3.

⁵⁸ ÁBTL 3.1.9. V-159602/15. 321. A Pesti Központi Kerületi Bíróság ítélete, 1973. június 5.

⁵⁹ ÁBTL 3.1.9. V-159602/13. 202., 203. Deák József felterjesztése, 1972. október 30.

⁶⁰ ÁBTL 3.1.9. V-159602/13. 221–237. Javaslat dr. Gláz Tibor és társai ügyében, 1972. október 30. Mind a jelentés, mind pedig a későbbi vádirat büntettként értékelte azt, hogy Gláz magyarországi útjai és a tárgyalások folyamán mind a hazai mezőgazdaságra, mind pedig az állattenyésztésre vonatkozó „fontos” információkra tett szert, melyek – az iratok szerint – szolgálati titkot képeztek. Azonban sem első fokon, sem pedig másodfokon nem tartotta ezt igazoltnak a bíróság.

- ⁶¹ Valószínűleg elírás lehetett, a nyomozati anyag szerint 28 személyt vontak eljárás alá.
- ⁶² ÁBTL 3.1.9. V-159602/15. 246–247. Értékelő jelentés dr. Gláz Tibor és társai ügyében, 1973. június 27.
- ⁶³ *Békés Megyei Népiújság*, 27. évf. 196. sz. A Phylaxia-gyártmányok és mezőgazdasági termékek forgalmazása, 1972. augusztus 20. A kormány 1971-ben döntött a vállalat fejlesztéséről, melynek egyik oka volt a megfelelő mennyiségű oltóanyag biztosítása járvány esetére, a másik pedig hogy megteremtsék a takarmánykiegészítő anyagok és az állati tápszerek korszerű termelésének a feltételeit.
- ⁶⁴ *Dunántúli Napló*, XXX. évf. 261. sz. 3. Indul a Dália program, 1973. október 2.
- ⁶⁵ ÁBTL 3.1.9. V-159602/13. 280–284. Német nyelvű levél fordítása, 1969. május 15.
- ⁶⁶ „Jelentős funkcióban lévő gazdasági vezetők dr. Gláz Tibort – mint a Ralston Purina cég befolyásos vezetőjét – kiemelkedő személynek is beillő vendéglátásban részesítették, aki viszont a Purina cég számlájára értékes ajándékokkal, külföldi meghívásokkal viszonozta az előzőekny, figyelmes vendéglátást. Ilyen körülmények között könnyen meg tudta nyerni magának mindazokat a személyeket, akikre céljai érdekében szüksége volt.” ÁBTL 3.1.9. V-159602/15. 229. Értékelő jelentés dr. Gláz Tibor és társai ügyében, 1973. június 27.
- ⁶⁷ Csak az operatív anyagokból derül ki, hogy Lénárth 1970. évi miniszterhelyettesi kinevezése előtt, 1967-től mint az Élelmezésügyi Minisztérium Felvásárlási Főosztályának a vezetője, 1967-től több esetben segített Gláznak az üzletkötésekben, amiért is Rekord gépkocsit és két vadászpuskát kapott ajándékba. Személyére ezéért TÜK, azaz Titkos ügykezelési dossziét nyitottak.
- ⁶⁸ Egy 1970-ben készült összefoglaló jelentés utalt arra, hogy 1967-től Gláz több szerződést kötött többek között a Láng György vezette Baromfiipari Országos Vállalattal, a Banke vezette Állatforgalmi és Húsipari Tröszttel, megkerülve az eljárni hivatott AGRIMPEX külkereskedelmi vállalatot. ÁBTL 3.1.5. O-15453/294. Összefoglaló jelentés, 1970. március 13.
- ⁶⁹ ÁBTL 3.1.9. V-159602/13. 271. Benkei András belügyminiszter levele Dimény Imrének, 1972. november 17.
- ⁷⁰ ÁBTL 3.1.5. O-15453/9. 615. Feljegyzés dr. Gláz Tibor és társai ügy háttéréről, 1973. december 21.
- ⁷¹ A Gláz és társai elleni vádemelésről elsőként a *Hétfői Hírek* számolt be, melyet a *New York Times* vett át 1973. február 8-án megjelent számában. Az ügyről – az eddigi források alapján – egyedülként a *Tolna Megyei Népiújság* számolt be 1973. március 6-án megjelent cikkében, „Devizaper tárgyalása kezdődött Budapesten” címmel. *Tolna Megyei Népiújság*, (XXIII. évf. 54. sz. 10.)
- ⁷² Egy 1973. májusi beszélgetés során a Budapesti Amerikai Nagykövetség alkonzulja, John Nolton továbbá arról tájékoztatta Glázt, hogy „pere nem a legjobb hatással lesz az egyébként jól fejlődő keleti-nyugati kapcsolatokra. A nyugati üzletemberek félnek attól, hogy a náluk megszokott és természetesnek tűnő üzleti módszerek alkalmazásával olyasmibe keveredhetnek, ami a szocialista országokban nem megengedett cselekmény.” ÁBTL 3.1.5. O-15453/9. 9. 350. Feljegyzés, 1973. május 17.
- ⁷³ ÁBTL 3.1.5. O-15453/9. 618. Feljegyzés dr. Gláz Tibor és társai ügy háttéréről, 1973. december 21.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

3.1.5.	O-dossziék	
	O-15453/1-9.	„Hannoveri” fn. ügy
3.1.9.	V-dossziék	
	V-159602/1-15.	Gláz Tibor és társai ügye

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

288. f.	MSZMP Központi Szervei	
	21. cs.	Párt- és Tömegszervezetek Osztálya (Pártpolitikai Osztály) (1957–1989)

Sajtó

Békés Megyei Népiújság, 1972

Békés Megyei Népiújság, 27. évf. 196. sz. augusztus 20.

Dunántúli Napló, 1967

Dunántúli Napló, XXIV. évf. 235. sz. október 5.

Dunántúli Napló, 1968

Dunántúli Napló, XXV. évf. 47. sz. február 25.

Dunántúli Napló, 1973

Dunántúli Napló, XXX. évf. 261. sz. október 2.

Népszabadság, 1966

Népszabadság, április 3.

Tolna Megyei Népiújság, 1973

Tolna Megyei Népiújság, XXIII. évf. 54. sz. március 6.

Internetes oktatási anyagok, cikkek

Mohácsi, 1996

Mohácsi Kálmán: A gabonaágazat versenyképességét befolyásoló tényezők. A „Versenyben a világgal”. A magyar gazdaság versenyképességének mikrogazdasági tényezői c. kutatási program Műhelytanulmány sorozata. 1996. http://edok.lib.uni-corvinus.hu/227/1/MT_6_Moh%C3%A1csi.pdf

Glaz, 1987

Tibor Glaz vs. Ralston Purina Company, 24 Mass. App. Ct. 38. <http://masscases.com/cases/app/24/24massappct386.html>.

Varga, 2014

Varga Zsuzsanna: *Modelltranszferek Keletről és Nyugatról: mezőgazdasági termelősövetkezetek Magyarországon (1949–1989)*. Akadémiai doktori értekezés. http://real-d.mtak.hu/743/1/dc_795_13_tezisek.pdf.

Hivatkozott irodalom

Bíró, 1970

Bíró József: A külkereskedelmi monopólium érvényesítése az új gazdasági mechanizmusban. *Közgazdasági Szemle*, 3. sz., március. 286–296.

Ortutay, 2010

Ortutay Gyula: *Napló III. (1967–1977)*. Budapest, Alexandra.

Péteri, 2004

Péteri György: Pirruszi győzelem. A MEGÉV-ügy és a politikai stílus változása a hosszú hatvanas években. In *„Hatvanas évek” Magyarországon*. Szerkesztette: Rainer M. János. Budapest, 1956-os Intézet, 318–336.

Valuch, 2005

Valuch Tibor: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Budapest, Osiris.

Varga, 2013

Varga Zsuzsanna: Bűnözők vagy bűnbakok? In *Bűnbak minden időben. Bűnbakok a Magyar és egyetemes történelemben*. Szerkesztette: Gyarmati György–Lengvári István–Pók Attila–Vonyó József. Pécs-Budapest, Kronosz Kiadó, 507–523.

Egy nyugatnémet kereskedelmi tanácsos a magyar állambiztonság szemével

Hans Joachim Vergau 1967-ben került Magyarországra, mint a Német Szövetségi Köztársaság Budapesti Kereskedelmi Kirendeltségének tanácsosa. Ebben a minőségében diplomáciai mentességet élvezett, ami személye, levelezése, otthona sérthetlenségét jelentette. Ettől függetlenül folyamatos állambiztonsági megfigyelés alatt tartották, leveleit felbontották, otthonát lehallgatták. Valamennyi kapcsolatát megpróbálták felderíteni azzal a céllal, hogy ezzel lebuktassák a nyugati „imperialista kémeket”, aki a Magyar Népköztársaság ellen áskálódik.

Hans Joachim Vergau a kereskedelmi kirendeltség kulturális tanácsosaként teljesített szolgálatot Magyarországon. Munkaköre hivatalosan nem létezett, mivel a két állam nem tartott fenn diplomáciai kapcsolatot, mely ennek előfeltétele lett volna. A korszakban, amikor Vergau Magyarországon tevékenykedett, a keleti blokk hivatalosan csak az NDK-t ismerte el, így a német kultúra egyedüli képviselőjének számított, míg a nyugatnémet törekvéseket egyszerűen propagandának degradálta. Az NSZK-val viszont folyamatosan fejlődő kereskedelmi kapcsolat állt fenn már az ötvenes évek óta,¹ melyek mellé a politikának is fel kellett zárkóznia, így nem hivatalosan a kereskedelmi kirendeltségeken keresztül mégis létezett valamilyen szintű kulturális párbeszéd Nyugat-Németország és Magyarország között.² Maguk a kereskedelmi kirendeltségek az 1963. november 10-én aláírt szerződés értelmében 1964 óta fennálltak, a magyar Frankfurtban, a nyugatnémet pedig Budapesten.³ A diplomáciai kapcsolatfelvétel előestéjén, a hetvenes évek elején már-már nagykövetségként funkcionáltak, de 1967 és 1970 között még teljesen más világ volt, olyannyira, hogy még egy közúti balesetet vagy egyéb problémát sem kezelhettek a kirendeltségek, még útlevelet sem adhattak ki.⁴

Ahhoz, hogy Vergau lényegi előrehaladást érjen el a hivatalosan nem létező kulturális kapcsolatok fejlesztése tekintetében a központi hatalomra nem számíthatott, így csak az jöhetett számításba, hogy olyan befolyással bíró embereket keresett meg, akikkel az illetékes szerveket megkerülendő lehetett kooperálni. Az állambiztonság természetesen ellenérdekelt volt, így mindent megtettek, hogy felkutassák azokat a személyeket, akik kapcsolatba kerültek Vergauval, és nyilvántartásba vették őket.

Felmerül a kérdés ezzel kapcsolatban, hogy kiket ismert, ismerhetett Vergau Magyarországon, továbbá hogy milyen céllal építette ki kiterjedt kapcsolati hálózatát. A továbbiakban arra is keresem a választ, hogy milyen következménnyel járt egy magyar állampolgárnak nyugati diplomatával ismerkedni, mutatkozni, illetve arra, hogy milyen következtetéseket vont le az állambiztonság Vergauról a kapcsolatait elemezve, és ezek mennyire állták meg a helyüket.

Vergau kapcsolatrendszere Magyarországon

Vergau folyamatosan ismerkedett magyarországi tartózkodása során, ami nem meglepő, hiszen mint ahogy fentebb említettem, ez volt munkájának egyetlen járható útja. Számára a legjobb az volt, ha olyan emberekkel létesített kapcsolatot, akik felelős pozíciókat töltöttek be a magyar bürokráciában, valamint újságírókkal, akik minden korban jólétesültségükről voltak híresek.

Azzal, hogy Vergau folyamatosan bővítette „hálózatát”, óhatatlanul is megkönnyítette a rá vadászó állambiztonság feladatát, amely már beutazása előtt elkezdett róla információkat gyűjteni,⁵ operatív dossziéját pedig rögtön az országba való beérkezése után megnyitották, mivel minden nyugati diplomatát potenciális hírszerzőnek tartottak.⁶ Vergau kapcsolatépítésével támadási felületet biztosított a híres magyar állambiztonságnak. A Vergau közelébe került személyek között tehát megjelentek olyan elemek, akik korábban pressziós vagy esetleg hazafias alapon az állambiztonsági hálózat részévé váltak, esetleg társadalmi kapcsolatként – olyan szocializmushoz hű személy, aki kérésre, vagy önként információkkal látta el az állambiztonságot⁷ – tartották számon. Ebben az esetben az állambiztonság igen kényelmes pozícióba került, mert az adott informátorok megfelelő parancsokkal való ellátásával könnyedén információkat tudott szerezni a diplomatáról. Vergau esetében már 1967 szeptemberében, azaz a magyarországi pozíciójának elfoglalásától számított negyedik hónapban rendelkezésre állt több ilyen személy is. Vergau ismeretségi körébe tartozott egy bizonyos „Vasvári” fedőnevű hálózati ügynök, akinek fedőnevét sajnos nem lehet feloldani.

Vergau két társadalmi kapcsolatként számon tartott emberrel ismerkedett meg, fedőnevük szerint P. Tiborral és K. Györggyel. A két személynek ugyanazt a feladatot adták, még pedig azt, hogy gyűjtsenek minél több értékelhető adatot Vergau gazdasági, politikai nézeteiről, családi életéről.⁸ A társadalmi kapcsolatok nevének konspirálását nem vették komolyan, így az operatív dosszié alapján kilétük két jelentés egymás mellé tételével könnyedén beazonosítható. 1967. november 16-án készült egy feljegyzés, melyben részletes listát találunk Vergau magyarországi kapcsolatairól, amiben felsorolásra kerültek a társadalmi kapcsolatok és hálózati ügynökök is teljes nevükön.⁹ Ha mellérakjuk az augusztus 26-án kelt szolgálati jegyet, melyben megtudjuk, hogy P. Tibor társadalmi kapcsolat megismerte Vergaut,¹⁰ akkor egyértelművé válik, hogy az illető társadalmi kapcsolat fedőnévnek nem igazán nevezhető álneve Pethő Tibort, a *Magyar Nemzet* munkatársát fedte. Újságíróként 1942-től dolgozott a lapnál. A második világháború alatt aktív résztvevője volt a német megszállás és nyilas hatalom elleni mozgalomnak, az 1944. november 9-én, Bajcsy-Zsilinszky Endre elnökletével megalakult Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottságának. A háború után a Nemzeti Parasztpártban találjuk, majd 1947–48 között az *Új Magyarország* hetilap külpolitikai rovatának vezető alakja, valamint a Hadügyminisztérium sajtófőnöke volt. A Rákosi-rendszerben 1950 és 1952 között a *Magyar Nemzet* külpolitikai rovatvezetője, majd a Kádár-érában 1960-tól a lap főmunkatársa, 1966-tól szerkesztő bizottsági tagja lett.¹¹ Pethő Tibor az ötvenes években betöltött bizalmi pozíciói alapján a rendszer kegyeltje volt, ennek ellenére hazája diplomáciájának fejlesztése érdekében bizalmas információkat árult el Vergaunak, egy másik magas pozícióban lévő, de társadalmi kapcsolatként nem aposztrofált újságíróval, Rényi Péterrel egyetemben, aki a *Népszabadság* főszerkesztő-helyettese volt.¹² A bizalmas információ a Forradalmi Munkás Paraszt Kormány 3235/1969 számú szigorúan titkos határozata tartalmának ismertetését jelentette.¹³ Ugyanezért a bűncselekménynek minősülő tettért, amiért a korszakban – Kerényi Mária szavait idézve – „vidáman lehet életfogytot kapni”,¹⁴ Kerényi Máriát, aki '56-os forradalmi tevékenysége miatt nem minősült a rendszer pártfogoltjának, nyolc év és hat hónap letöltendő szabadságvesztésre, teljes vagyonek kobzásra, valamint a közügyektől való hatéves eltiltásra ítélték.¹⁵ Tették ezt annak ellenére, hogy Vergau tőle már csak kiegészítő adatokat kapott, mert eredetileg már a korábban említett újságíróktól, Pethő Tibortól és Rényi Pétertől a nagy részét már megismerte.¹⁶

A szóban forgó dokumentum „A Magyar Népköztársaság és Német Szövetségi Köztársaság államközi kapcsolatairól” címet viselte, és szigorúan titkos jelzete miatt államtitoknak minősült. Annál is inkább, mivel 1969-ben a németkérdés még messze állt a megoldástól, és a határozat Magyarország NSZK-val szemben tanúsítandó viselkedését szabta meg. A magyar kormány az adott körülmények között a diplomáciai kapcsolatfelvételt nem tartotta időszerűnek. Ugyanakkor utasították az egyes szerveket, hogy ne zárkózzanak el a nyugatnémet szociáldemokraták balszárnyával való politikai

kapcsolatoktól, valamint vegyenek részt olyan eszmecserékben, melyek a kapcsolatfejlesztést vitték előre az NSZK irányában. A fokozatos kapcsolatépítés nem azt jelentette, hogy bármely olyan törekvést el szabadott volna fogadni, mely Nyugat-Berlint az NSZK részének tünteti fel, helyette arra kellett törekedni, hogy demonstrálják annak különálló voltát. Vergau munkájával kapcsolatban is tartalmazott rendelkezést, mely értelmében kulturális és tudományos egyezmény nem volt várható. Egyes intézmények és egyetemek közötti megállapodásokat tartottak elfogadhatónak a Magyar Népköztársaságnak hasznos tudományterületeken. Az NSZK-ban fokozni kívánták a magyar kulturális tevékenységet, és a viszonyosság elve alapján nem zárkóztak el attól, hogy ellenőrzött, hivatalos keretek között a Kulturális Kapcsolatok Intézete és a Külügyminisztérium irányítása mellett a nyugatnémet kultúra is helyet kapjon Magyarországon.¹⁷ Ennek a dokumentumnak a kiszivárogtatása párthű emberektől azt az érzetet keltette Vergauban, hogy a magyar kommunista elit egy szignifikáns része, titkolva Moszkvától és a keletnémetektől, azt szerette volna, ha a nyugatnémetek tisztában lennének a magyar elképzelésekkel.¹⁸ Ha tényleg létezett egy ilyen törekvés bizonyos körökben, ami sajnos nem bizonyítható és nem is cáfolható, akkor az akció sikeres volt. A két újságíró, egyikőjük mellest az állambiztonság társadalmi kapcsolataként szolgálva, kiszivárogtatta a határozatot, méghozzá úgy, hogy erről a „cég” nem szerzett tudomást. Elképzelhetetlennek tartom, hogy egy olyan szervezetben, mely az általa megfigyelt emberek minden lépését követni tudta, nem tűnt fel senkinek, hogy Kerényin kívül más is államtitkokat csepegtetett a nyugatnémeteknek. Úgy gondolom, hogy Kerényi Mária a németkérdés játszmájának egyik járulékos áldozata lett, amikor börtönbe zárták. Az ellene lefolytatott pert koncepciósnak nem lehet nevezni, mert azokat a bűncselekményeket, melyekért elítélték, valóban elkövette, de vele párhuzamosan mások is megtették ugyanezt büntetlenül. A különbséget abban látom, hogy míg a két újságíró „helyesen” viselkedett '56-ban, és a rendszerben megfelelően magas rangot viseltek, addig Kerényi ugyanezt nem mondhatta el magáról. A forrásokat számba véve arra a következtetésre jutunk, hogy Kerényi Mária elítélése nem volt más, mint egy jól szervezett „alibiper”, mely arra volt hivatott, hogy demonstrálja a varsói diktátum betartását a keleti tömbnek, különösképp az NDK-nak és a Szovjetunióknak.

A fentebb említett két dokumentum összevetésével a másik társadalmi kapcsolat kilétét is könnyen meg lehet határozni. A „K. György” fedőnév feloldása után Kertész Györgyöt, a Magyar Rádió munkatársát találjuk.¹⁹ Kertész György tevékenységét tekintve nem érdekes, viszont egy újabb olyan személy, aki olyan pozícióban tevékenykedett, ahonnan Vergau méltán várt információkat, ugyanakkor az állambiztonság egyik kapcsolata is volt. Vergau Magyarországon további két ügynökkel került kapcsolatba, akik jelentéseket gépeltek róla. Egyikük, „Hamburgi”, 4-5 alkalommal ebédelt együtt a diplomatával, és az ott elhangzottak alapján megbízói megrendelésére személyes jellegű információkat gyűjtött.²⁰ Ezeket a jelentéseket később arra használták, hogy profilt készítsenek Vergau családi hátteréről, politikai elképzeléséről. Magyar állampolgár esetében az ilyen információkat környezettanulmány segítségével, azaz az illető környezetének – szomszédok, rokonok, ismerősök – módszeres szondázásával érték el, de egy külföldi esetében ilyenre nem volt lehetőség. A másik ügynök, aki Vergau közelébe férközött, „Balaton” fedőnéven jelentett egy esetről, amikor Vergau ismeretség nélkül meglátogatta, hogy tolmácsolja „Balatonnak” nyugatnémet ismerőseinek üdvözlését. Erre a találkozásra 1968-ban került sor, amikor Vergau már egy éve Magyarországon töltötte szolgálati idejét, így volt ideje megismerni a helyi viszonyokat. Ismerte az állambiztonsági módszereket és azt is, hogy neki nem, de magyar ismerőseinek kellemetlen pillanatokat tudnak szerezni az állambiztonság emberei, ezért kijátszásuk érdekében például messzebb parkolt le, és érdeklődött vendéglátójától, hogy megfigyelik-e. Amire azt a választ kapta, hogy külső figyelés nincs, viszont a telefont valószínűleg lehallgatják.²¹ Vergau nem tudhatta, hogy a hálózat egyik tagjával társalgott, így hiábavaló volt az óvatosság, újabb jelentés készült, mely gazdagította az amúgy sem szegényes operatív dossziéját.

Attól függetlenül, hogy Vergau ismerőseinek népes csoportja jelentett valamilyen formában az állambiztonságnak, akadtak olyan személyek is, akik ilyen jellegű munkát nem végeztek. Ezek az emberek viszont saját életüket, megélhetésüket tették kockára azzal, hogy a diplomatával felvették a kapcsolatot. A nyugati állampolgárral való ismerkedés állambiztonsági nyomozást vont maga után, melynek mértéke függött attól, hogy az illető mennyit, hogyan találkozott az adott külföldivel. Ha egy magyar állampolgár az állambiztonság látóterébe került, akkor onnan nehezen szabadult. Nem feltétlenül jelentette azt, hogy retorziók is követik az incidenst, de az egészen biztos volt, hogy nyilvántartásba került, ugyanis ezektől a gyanúba keveredett, egyébként hétköznapi életüket élő magyar állampolgároktól lehetett a legtöbb információt összeszedni a felkészült diplomatáról. Még csak megfélemlítésre vagy beszervezésre sem volt szükség, mivel velük szemben elegendőnek bizonyultak az állambiztonság hagyományos eszközei – követés, fényképezés, lehallgatás –, melyek kivédésére ezek az emberek nem voltak úgy felkészítve, mint például egy nyugatnémet kereskedelmi tanácsos.

Először vegyük számba azokat az eseteket, amikor a Vergaut ismerő személyek ugyan említésre kerültek a vizsgálat során, és regisztráltak, mint újabb kapcsolat, de a „botlásnak” nem voltak következményei. Ilyen volt például Markovics László MTI-munkatárs, valamint Rényi Tibor *Népszava*-alkalmazott esete. További újságírók is ismerték Vergaut, mint például Dr. Matolcsi Károly, a *Magyar Nemzet* szerkesztő bizottságának tagja, valamint a Külügyminisztérium alkalmazásában álló Bíró Gert.²² 1968 közepén Vergau mintegy negyven újságíróval állt kapcsolatban, akik jelentős része nem részesült retorzióban.²³ Vergau 1969 elejétől ismerte a Külkereskedelmi Minisztérium protokollosztályának munkatársát, Dér Sándort.²⁴ Ezenkívül 1970 márciusában Vergau és főnöke, Hardo Brückner kapcsolatba kerültek Ungvári Tamással, aki a *Budapester Rundschau* német nyelvű magyarországi lap szerkesztője volt.²⁵ Vergau 1969. augusztus 28-án elutazott Debrecenbe, hogy a *Hajdú-Bihar Megyei Napló* főszerkesztőjével találkozzon, akitől arról érdeklődött, hogy milyen állapotban van az újság. Érdekelte, hogy mennyi dolgozójuk, valamint hány előfizetőjük van. Felajánlotta, hogy szükség szerint megküldi bármelyik nyugatnémet újságot ingyenesen, ha erre igényt tartanak. Debreceni látogatása során a Kossuth Lajos Tudományegyetem germanisztika tanszékének vezetőjével, Dr. Némedi Lajossal is felvette a kapcsolatot. Felajánlotta az egyetemnek, hogy korszerű, a modern tudományosságnak megfelelő nyugatnémet könyveket küldene az oktatás színvonalának javítása érdekében, úgy, ahogy tette ezt korábban a Szegedi Egyetem esetében is.²⁶ Ezzel a kapcsolatépítéssel Vergau a nyugatnémet kultúrát kívánta terjeszteni az országban, melyet diplomáciai mentességének kihasználásával kívánta behozni az országba. Ezt a tevékenységet az állambiztonság tiltott propagandatevékenységnek titulálta, így az amúgy is hírszerzőként számon tartott Vergaut újabb vádpontokkal illették. Ezekben az esetekben, mint láthattuk, a Vergauval kapcsolatba került személyekkel szemben nem fogantatosítottak eljárást. A nyugatnémetekkel történt kapcsolatfelvétel retorzió nélkül maradt, mivel valószínűsíthetően ez a kapcsolatba lépés egyoldalú volt, és az itt szereplő emberek visszautasították a közeledést és a felajánlott nyugatnémet propagandatermékeket.

Vergau ismeretségi körébe tartozott két olyan személy, akiket már korábban is szemmel tartott a magyar állambiztonság. Számukra a Vergauval való kapcsolatépítés egy újabb „szeg volt a koporsóban”, egy újabb ellenük szóló bizonyíték, melyet fényképesen dokumentáltak. Két ilyen személy került elő Vergauval kapcsolatban: Paál Ferenc újságíró, akit 1969. február 7-én tizenkét óra ötvenegy perckor a Gundel étteremben fényképeztek le Vergauval,²⁷ valamint a „Colos” fedőnévvel illetett Hajdu János, aki 1967. augusztus elsején találkozott a diplomatával,²⁸ mely találkozót a Gellért Terasznál sikerült lencsevégre kapnia a figyelőknek. A begyűjtött fényképek és figyelési jegyzőkönyvek újabb lépcsőfokok voltak Vergau kapcsolatainak feltárásához, melytől lelepleződését várták.

Vergau ismerősei közül csupán két ember került vele szorosabb kapcsolatba. Az egyikük Kerényi Mária volt, de kapcsolatuk Kerényire vonatkozó súlyos következményei miatt ezt külön vizsgáljuk. A másik személy Dr. Paulinyi Zoltán, a Magyar Rádió felelős szerkesztője volt. Paulinyi Zoltán „Párkányi” fedőnéven futott az állambiztonság berkein belül, mint kémkedés gyanúja miatt feldolgozás alatt tartott célpont. A róla készült jelentésekkel hat operatív dossziét sikerült megtölteni, ami több, mint amennyit Vergauról (mindössze kettő) vezettek.²⁹ Vergau operatív dossziéjában Paulinyi mindössze egyszer szerepel egy figyelési pótjelentésben, amiből csak annyi derül ki, hogy 1969. február 10-én találkoztak.³⁰ Paulinyi Zoltán hatos számú dossziéjában viszont azt látjuk, hogy két éven keresztül igen jó viszonyt ápoltak. Az operatív dossziében mintegy negyven oldalt szenteltek a Paulinyi és Vergau között forgalmazott és lehallgatott telefonbeszélgetésekről készült jelentéseknek. Ezek egy része Vergau otthoni, másik része pedig munkahelyi telefonjának lehallgatásából származtak. Első alkalommal 1967. szeptember 7-én rögzítették beszélgetésüket, ekkor Paulinyi Zoltán kéréssel fordult a diplomatához. Három német vendég érkezett Magyarországra, akik képviselő hiányában és a hatóságok passzivitása miatt nem tudtak kapcsolatba lépni a helyi egyetemekkel, ebben kérte Vergau közbenjárását. Megállapodtak abban, hogy a részleteket másnap a Gundel Étteremben beszélik meg ebéd közben.³¹ Ezek után folyamatos kapcsolatban álltak egymással; Vergau február 21-én meghívta Paulinyit 23-ára a saját lakására vacsorázni.³² Pár hónappal később Paulinyi megismételte Serleg utcai vendégeskedését.³³ Ráadásul Paulinyi és Vergau az 1968-as év szilveszterét együtt töltötték, karácsonykor pedig meg is ajándékozták egymást.³⁴ Vergau a legritkább esetekben hívott meg vendéget otthonába, leginkább éttermekben, cukrászdákban és egyéb vendéglátóipari egységekben találkozott kapcsolataival. Más ismerőseivel nem töltött együtt ünnepeket sem, így több mint valószínű, hogy a két férfi barátságban állt egymással. 1969 márciusában közösen tekintették meg Jancsó Miklós egyik filmjét, amit Paulinyi szinkrontolmácsolt Vergaunak, mivel magyar nyelvű volt, és nem volt hozzá felirat.³⁵ Vergau Paulinyival is találkozott éttermekben, cukrászdákban, az állambiztonság által lefűlelt telefonbeszélgetésekben tíz ilyen időpont szerepelt. A találkozókra többek között a Szófia, a Gundel és a Vörösmarty vendéglátóhelyeken került sor.³⁶ Vergau sok esetben tett szívességeket Paulinyi Zoltánnak, mint ahogy tette megismerkedésükkor 1967 szeptemberében. Paulinyi kéréseire Vergau közbenjár 1968. március 27-én Fenyves György,³⁷ április 18-án pedig Paulinyi Oszkár (Paulinyi Zoltán édesapja) történészprofesszor vízumügyében.³⁸ Paulinyi 1968 októberében is Vergau segítségét kérte saját brémai vízumával kapcsolatban,³⁹ de ekkor Vergau nem járt sikerrel, mert a vízumkérelmet elutasították, később október 29-én Paulinyi ismételt kérésére Vergau újra megpróbált segíteni barátján.⁴⁰ Paulinyi vélhetően állambiztonsági közbenjárás miatt nem kaphatott engedélyt a kiutazásra. A két férfi kapcsolata egyrésztől barátság volt, mely igen fontos lehetett Vergau számára egy olyan országban, ahol informátorok hada vette körül, és nem utolsósorban mivel nem ismerte a magyar nyelvet, csak korlátozott számú emberrel tudott kapcsolatot tartani. Másrésztől viszont jól látszik, hogy kapcsolatuk másik pillére a kölcsönös segítségnyújtás igénye, az egymásra utaltság volt; természetesen a magas beosztású Vergau több segítséget tudott nyújtani, mint barátja. Paulinyi Zoltán Vergau 1970. augusztusi távozását követően, három évvel a magyar–nyugatnémet diplomáciai kapcsolatfelvétel után, 1973. december 30-án Bulgárián keresztül disszidált a Német Szövetségi Köztársaságba.⁴¹

Vergau a Magyarországon töltött három év során jóval több ismerősre tett szert, mint amennyit az állambiztonság felderített, távozása után egy évvel még mindig találtak olyan addig ismeretlen embereket, akik kapcsolatban álltak vele. Ilyen körülmények között került állambiztonsági nyilvántartásba Boldog Balázs műfordító, Petrovics Sándorné (született: Kalmár Zsuzsa) fotóriporter, Stritch Péterné (született: Mészáros Katalin) egyetemi tanársegéd, Tánczos Ildikó egyetemi tanársegéd és Tánczos Péter mérnök.⁴²

Vergau nemcsak magánemberekkel, hanem a magyar állammal is kapcsolatot épített akkor, amikor javasolta, hogy küldjenek magyar újságírókat a Német Szövetségi

Köztársaságba vendégségbe. Erre vonatkozóan hivatalosan járt el, amikor felkereste a MÚOSZ (Magyar Újságírók Országos Szövetsége) nemzetközi osztályát, és felajánlotta, hogy évente tíz-tizenkét magyar újságírót vendégül látnának Bonnban.⁴³ Ez a meghívás minden valószínűség szerint propagandacélokat szolgált, de teljes mértékben szabályos kereteken belül zajlott, az illetékes magyar szerv engedélyével és bevonásával. Biztosak lehetünk abban, hogy az ajánlat mögött volt hátsó szándék, de ez már egy másik kérdés. Valószínűleg a cél az lehetett, hogy a kilátogató munkatársak világot lássanak Nyugaton, és adott esetben a kint tapasztaltakat hazaérkezésük után megírják, ugyanakkor van ennek egy kétségtelen szakmai oka is, hiszen ezáltal is folytatódhatott a két állam közti kulturális javak cseréje, amiért Vergau egyáltalán itt volt.

Vergau széles kapcsolati hálót épített ki Magyarországon, melyből felkészültsége ellenére sem tudta kiszűrni a besúgókat. Ismerősei jó része állambiztonsági megfigyelés alá került, egyesek csak nyilvántartásba kerültek, másokról részletes dossziék készültek, és potenciális ellenséggé váltak. Kapcsolatait és a velük folytatott közös tevékenységeket végignézve egyértelműen leszögezhető, hogy nem történt bűncselekmény. Ismerősei segítségre vágytak valakitől, aki nem az állam, mely minden mozdulatban, minden szóban hazaárulást, kémkedést, disszidálást keresett. Az állambiztonság itt is, mint sok más helyen, jelentősen túlműködött, rengeteg felesleges nyomozással megterhelve a rendszert, s ott keresett ellenséget, ahol nem volt. Máskor viszont, olyan esetekben, amikor fontos anyagok szivárogtak rendszerközelemből emberektől egy ellenséges kereskedelmi tanácsosnak, még csak egy vizsgálati dossziét sem nyitottak az „állam érdekének” védelmében.

Egy különleges kapcsolat: Kerényi Mária

A Kádár-rendszer állambiztonságának lényegét a legjobban Kis János a *Beszélő* című szamizdat kiadványban fogalmazta meg: „A hatalom néha megmutatja vasöklét, de látva, hogy senki sem rakoncátlankodik, sietve zsebre teszi.”⁴⁴ Kerényi Mária és Hans Joachim Vergau kapcsolatát azért érdemes külön elemezni, mivel ismeretségük folyamánként az a bizonyos „vasököl” teljes erejével lesújtott a páros magyar tagjára, valamint azért, mert, ahogy fentebb megállapításra került, Kerényi letartóztatása és elítélése egyfajta a lojalitás demonstrálása volt a Varsói Szerződés államai felé. Az ítélet jogossága nem vonható kétségbe, de felmerül a kérdés, hogy miért is volt „bűnös” Kerényi és Vergau kapcsolata az állambiztonság számára.

Kerényi Mária egyetemet végzett hajadon, gyermektelen újságíró volt letartóztatása időpontjában. Az ELTE Bölcsészettudományi karán végezte felsőoktatási tanulmányait 1948 és 1952 között. Az 1956-os forradalom napjaiban a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen (ma: Corvinus Egyetem) részt vett a Forradalmi Bizottság munkájában,⁴⁵ majd a kádári „rendcsinálás” után, 1956 decemberében sztrájkra felhívó röplapokat terjesztett, illetve felhívást intézett a világ ifjúságához, hogy nyújtsanak segítséget a magyar diákoknak. Ennek következtében 1957. március 11-én úgynevezett preventív őrizetbe helyezték, kihallgatták, amely során megbánást tanúsított, ezért a beszerzése mellett döntöttek.⁴⁶ Beszervezését pressziós alapon, azaz terhelő bizonyítékok révén kényszerrel hajtották végre. Kezdetben az elvárásoknak megfelelően viselkedett, titkos házkutatást biztosított, kulcsmásolatot készített, illetve illegálisan szerzett be anyagokat megbízóinak. Ez idő alatt több operatív tiszte, valamint több „K” – konspirált – lakást is megismert.⁴⁷ Az ügynöki teendőit 1961–62 körül kezdte el elhanyagolni, 1968-ra lényegében be is fejezte pályafutását.⁴⁸ A konspirációs szabályokra fittyet hányva, elmesélte édesapjának, Kerényi Ottónak az állambiztonságnak tett szolgálatait, ami ékes bizonyítéka annak, hogy teljesen hátat fordított az állambiztonságnak.⁴⁹

Kerényi Mária 1965-től a Kulturális Kapcsolatok Intézete alkalmazásában állt, ahol anyanyelvi szintű német nyelvtudását kamatoztatva az úgynevezett NSZK-referatúrán, a

kulturális kapcsolatok területén dolgozott.⁵⁰ Ugyanebben az évben, november 22-én ismerte meg az NSZK kereskedelmi kirendeltségének munkatársát, Dr. Robert Laubot. Erről az ismeretségről még beszámolt kapcsolattartójának,⁵¹ arról viszont már nem, hogy Dr. Laub felajánlotta neki, hogy anyagi helyzetére való tekintettel az NSZK fizetett informátora legyen.⁵² Laub utóda lett Hans Joachim Vergau, akiről kiderült az 1967. augusztus 9-én és október 26-án rögzített telefonbeszélgetésekből, hogy tudott Kerényi Máriáról, de személyesen nem ismerte, és nem is tervezte megismerni. Vergau a magyar viszonyokat ismerve azzal érvelt, hogy nem szeretné nehéz helyzetbe hozni Kerényi Máriát.⁵³

Kerényi Mária és Hans Joachim Vergau 1968. december 11-én Gertrud Roth nyugatnémet állampolgár magyarországi doktorrá avatásán találkoztak először, ahol a KKI egy másik munkatársa, Kerényi kollégája, Lajti Iván is megjelent, aki szt-tisztként jelentést is készített az eseményről és kolléganőjéről.⁵⁴ Vergau félrehívta Kerényit, így Lajti és más sem tudta kihallgatni, hogy Vergau megismételte előde ajánlatát Kerényinek, aki azt visszautasította.⁵⁵ Annak a kérésnek viszont eleget tett, hogy segítséget nyújtson Vergau feleségének abban, hogy órákat hallgathasson az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán, amit addig a Külügyminisztérium protokollosztálya késleltetett.⁵⁶ Lajti úgy ítélte meg, hogy Kerényi nagyon ideges lett a beszélgetéstől,⁵⁷ ami nem is csoda, hiszen egy nyugati diplomatával beszélgetett négy szemközt, úgy, hogy közben jelen volt egy közvetlen munkatársa, aki ezt jelenthette, és mint láttuk, jelentette is, ráadásul az érintett témák sem voltak neutrálisak, hanem már önmagukban is hazaárulásnak minősültek. Az avatás tiszteletére 1969. január 3-án koktélparti került megrendezésre, ahova a KKI engedélyével Kerényi és Lajti is meghívást kapott, Vergau pedig pozíciójából adódóan megjelent.⁵⁸ Kerényi ekkor mintegy negyven percen keresztül beszélgetett a kereskedelmi tanácsossal,⁵⁹ melyről azonban készségesen beszámolt munkatársának, Lajti Ivánnak. Vergau azt szerette volna, ha felesége vendégelőadóként szerepelhetett volna Magyarországon, valamint szóba került egy könyvküldemény, mely az NSZK-ból érkezett az országba.⁶⁰

Január folyamán Vergau az említett témák miatt többször felkereste munkahelyén Kerényi Máriát a protokolláris szabályokat betartva, így ekkor kapcsolatuk még nem volt törvénysértő. Kizárólag szakmai ügyek kapcsán találkoztak, betartva a KKI kötött szabályzatát.⁶¹ A hivatalos csatornák azonban bonyolulttá tették a kapcsolattartást, minden alkalmat előre egyeztetni kellett a KKI felelős szerveivel, előfordult, hogy Vergaunak hat hetet is várnia kellett egy-egy találkozóra. Ilyen módon lehetetlenné vált a zökkenőmentes munkakapcsolat, melyet mindkét fél érzékelt, ezért Kerényi kezdeményezésére a protokollt megkerülve kezdtek el találkozni cukrászdákban, vendéglőkben.⁶² Kapcsolatuk ennél a pontnál bűnössé vált az állambiztonság szemében, hiszen kikerült a központi irányítás alól.

Kerényi és Vergau 1969. február 12-én találkoztak először a KKI Dorottya utcai épületén kívüli helyszínen, melyről az állambiztonság telefonlehallgatással szerzett tudomást.⁶³ Következő találkozásukról már előre tudtak, így február 21-én figyelők követték minden lépésüket, és fényképes dokumentációt is készítettek róluk, miközben a Vörösmarty cukrászdában folytattak élénk beszélgetést németül Kerényi ebédszünetében.⁶⁴ Kerényi Mária ekkor még nem keltette fel az állambiztonság érdeklődését, kizárólag a diplomatára koncentráltak, aki ekkor már majdnem egy éve teljesített szolgálatot Magyarországon. Természetesen, mint minden vele találkozó személyt, Kerényit is rögzítették a jelentésben, de ez még nem minősült bűncselekménynek, mert akár KKI-engedéllyel is rendelkezhetett, így még nem indult ellene nyomozás. Kerényi Mária azonban nem hogy engedélyt nem kért, még csak nem is jelentette feletteseinek a találkozókat, mellyel súlyosan megsértette a KKI szabályzatát, mely tiltotta a nyugati állampolgárokkal, különösen diplomatákkal való ellenőrizetlen kapcsolattartást még akkor is, ha ez a magyar állam érdekét szolgálhatta. A titkosnak hitt törvénysértő találkozók gyanúba keverték Kerényi Máriát, és az összegyűjtött információk alapján az állambiztonság 1969. április 23-án megkezdte operatív ellenőrzését,⁶⁵ és hamarosan

kiemelt fontosságú célpont lett. Megfigyelésétől, valamint esetleges tetten érésétől azt várták, hogy az bizonyítékként szolgálhat a bűnössége mellett, valamint Vergau ellehetetlenítését is elősegíti.

Kerényi Mária és Hans Joachim Vergau megismerkedésük (1968. december 11.) és Kerényi letartóztatása (1970. július 14.) között 22–24 alkalommal találkoztak a hivatalos csatornák megkerülésével.⁶⁶ Beszélgetéseik általában a magyar–nyugatnémet viszony alakulásáról szóltak, melyek aktuális fejleményeit, valamint az ehhez kötődő eseményeket rendszeresen megvitatták.⁶⁷ Gyakorlatilag a munkájukat, a két állam közti kulturális kapcsolatok fejlesztését végezték ebédszünetükben is, csak nem a hagyományos megengedett módon. Ahhoz, hogy Vergau belemélyeskedjen a magyar szervek működésébe, Kerényi Mária bemutatta munkahelye, a KKI feladatait, felépítését, beszámolt az intézet más hatóságokkal való kapcsolatairól, valamint szakmai felkészültségük szempontjából jellemezte annak vezetőit (Bognár József elnök, Rosta Endre ügyvezető, Horváth József, Antal László). Kerényi jól ismerte a magyar viszonyokat, így amikor az NSZK ösztöndíjakat, pályázatokat írt ki, valamint magyar szakembereket kívánt meghívni Bonnba, ő segített olyan embereket találni, akik el is fogadták a felkínált lehetőséget.⁶⁸ Letartóztatás után ezt szerette volna saját maga védelmében felhozni, jelezve a jó szándékot, de ezt az információt elárulta cellatársának, aki fogdaügynökként jelentette azt.⁶⁹ A Gertrud Roth doktori avatására rendezett koktélparti után, 1969 elején a Deutsche Forschungsinshafftól érkező mintegy háromezer-ötszáz nyugatnémet márka értékű könyvcsomag célba juttatásában segített Kerényi Vergaunak. A csomagot a szegedi József Attila Tudományegyetem német tanszékének szánták, de a kereskedelmi kirendeltség égisze alatt behozva propaganda anyagként kezelték volna, mely során elkerülhetetlen lett volna a szigorú cenzúra. Ahhoz, hogy a csomag minden darabja eljusson a címzetthez Vergau személyesen vitte be a KKI épületébe, ahol átcsomagolták, immáron a Kulturális Kapcsolatok Intézetének küldeményeként szabadon, ellenőrzés nélkül mozoghatott az országban.⁷⁰

Kerényi Mária tisztában volt azzal, hogy kooperációja Vergaival veszélyes számára,⁷¹ ezért a következő találkozót igyekeztek mindig az adott randevú alatt fixálni, de ha ez nem sikerült, akkor Kerényi a telefonba Elizabeth Schwarz álnéven mutatkozott be. Erre a biztonsági lépésre azért volt szükség, mert a telefonközpont egyik munkatársa Kerényi egyik régi barátnője, Reith Emma volt, aki könnyen felismerhette a hangját. Úgy vélték, hogy a veszélyt ezzel a nem túl erős trükkel elkerülték, így továbbra is találkoztak többek között a Vörösmarty cukrászdában, az Astoria és a Belvárosi kávéházban.⁷² Találkozóikat tehát valamilyen szinten „konspirálták”, telefonhívásokat csak utcai fülkéből indítottak.⁷³ Az alkalmazott biztonsági technikák azonban csődöt mondtak az állambiztonsággal szemben vívott játszmában. Annyit értek, hogy egészen 1970. április 6-áig nem tudták bizonyítani, csak sejtették, hogy Schwarz kisasszony Kerényi Mária. A szóban forgó áprilisi találkozót sikerült „3/e rendszabállyal” (szobalehallgató berendezés) rögzíteni,⁷⁴ mivel annak idejét és helyszínét sikerült korábban kideríteni. Az Astoriában Kerényi és Vergau érkezése előtt elhelyezésre került a lehallgatókészülék, a felvétel szempontjából nem megfelelő asztalokat pedig tíz BM-es kolléga foglalta el, így Vergauék már csak a bepóloskázott helyre ülhettek. Kerényi Mária beszámolt új munkahelyéről, a Magyar Rádióról, valamint a KKI-ból megmaradt kapcsolatairól tájékoztatta Vergaut.⁷⁵ Vergau és Kerényi között kiváló munkakapcsolat alakult ki, melyek során rengeteg információ cserélt gazdát. Kapcsolattartásuk első számú célja a színvonalasabb munkavégzés volt, de ez nem változtatott azon a tényen, hogy a magyar állam alkalmazottja nem engedélyezett, már-már baráti csevejt folytatott egy kereskedelmi tanácsossal, aki az NSZK-t reprezentálta, azt az államot, amellyel nem létezett diplomáciai kapcsolat, és az Egyesült Államok után a második legfontosabb ellenségnek számított akkoriban. Az is jól látszik, hogy hiába titkolták, már az elejétől majdnem minden információ az állambiztonság kezében volt, és csak az volt a kérdés, hogy mikor lesz elég anyaguk Kerényi letartóztatásához. Vergau után nyomoztak, de valószínűleg ők is tudták, hogy exterritorialitást élvezett, így a magyar hatóságok nem árthattak neki.

Nyugat-Berlinben 1968. május 10. és 18. között megrendezésre került egy magyar kulturális hét, mely a „Budapest Belvárosa bemutatkozik” címet viselte, ahol Magyarországot Dr. Rosta Endre, a Kulturális Kapcsolatok Intézetének ügyvezetője és Csehek Ferencné, az V. kerületi tanács VB-elnöke vezette delegáció képviselte.⁷⁶ A viszonyosság elve alapján, jelezve a nyugatnémeteknek a jó szándékot, Budapesten is meg kellett rendezni egy „Berlin-hetet”. Berlin helyzete a németkérdés egyik neuralgikus pontja volt, így a szócsata ennek az eseménynek kapcsán sem maradhatott el. A nyugatnémetek nem láttak semmi kivetnivalót abban, ha „Berlin-hétnek” nevezik, de a magyar félnek ez nem felelt meg, mivel a keleti blokkban Berlin kizárólag a Német Demokratikus Köztársaság fővárosát, Kelet-Berlint jelenthette, semmi szín alatt nem lehetett köze egy olyan eseményhez, melyet Nyugat-Németország szervezett. Ráadásul ebben is a „nyugatnémet militarizmust” vélték felfedezni mely a két német állam és a főváros egyesítésére irányult. A vita azzal a kompromisszummal végződött, hogy a hetet Nyugat-Berlin egyik városnegyedéről, Charlottenburgról nevezték el.⁷⁷ Kerényi Mária 1969 tavaszától a szóban forgó kulturális hetet szervezte, mely azonban nem élvezett osztatlan támogatást a KKI vezetőségében. Folyamatosan akadályokat gördítettek elé, mivel a szövetséges NDK-nak nem igazán tetszett, hogy Magyarország közeledik az NSZK-hoz, de ahogy fentebb említettem, nem volt választási lehetőség, így ezt a békát le kellett nyelniük. Kerényi Mária ismerve az intézeten belüli viszonyokat, a héttel kapcsolatos problémákat Vergauval osztotta meg, aki segítségére is sietett minden alkalommal.⁷⁸ Kerényi jól látta, hogy a kapcsolatok fellendítése érdekében szükség volt a hét megszervezésére és problémamentes lebonyolítására, de a KKI-nak elsősorban a Magyar Népköztársaság álláspontját kellett képviselnie. Kerényi Mária itt egy idegen állam, az NSZK képviselőjétől kért és kapott segítséget a hazáját reprezentáló intézet kijátszására.

A Charlottenburg-hét megrendezése már az első perctől problémás volt a KKI és a magyar állam számára, így mindent megtettek, hogy megtorpedózzák az eseményt. Az első lehetőség akkor adódott, amikor az eredeti elképzelések szerint egy nyugatnémet balettelőadás érkezett volna Magyarországra, melyet az Operában kívántak előadni, ezt azonban nem akarták engedélyezni, azzal az ürüggyel, hogy az Opera nem az V. kerületben található.⁷⁹ A valóságban nem akarták, hogy Nyugat-Németország egy ekkora méretű bemutatót rendezhessen Budapest egyik legimpozánsabb épületében, mert annak nemzetközi üzenete szöges ellentétben állt volna a tömbpolitikával, melyet Magyarország messzemenőig követett. Kerényi, mint a KKI belső munkatársa, tudta, hogy egy kisebb kamaraegyüttes fogadása, más helyszínen, már elfogadható volt főnökei számára is. Az információt megosztotta Vergauval, aki elintézte, hogy a nyugatnémet program idomuljon a magyar elvárásokhoz.

A következő problémát a hetet reklámozó brosrák magyar szempontból elfogadhatatlan felirata jelentette: „Mindamellet, hogy Berlin ma természetes hátszágától el van választva, mégis állandóan növekszik a színházak és kiállítások látogatóinak száma.”⁸⁰ Az idézet több szempontból is aggályos volt. Először is Berlinről mint egységes városról beszélt, ami azt az üzenetet hordozta, hogy Kelet-Berlin és Nyugat-Berlin, szimbolikusan pedig a két Németország belátható időn belül egyesülni fog. Ez az üzenet a brosrán nem jelenhetett meg, mert arra lehetett következtetni, hogy nyugatnémet vezetéssel fog bekövetkezni a vizionált egyesülés, ami viszont egyenértékű volt az NDK létjogosultságának kétségbevonásával. Mivel 1969-ben nem volt rendezett a két német állam viszonya és folyamatosan vetélkedtek egymással a német nép egyedüli képviseletéért, valószínű, hogy a nyugatnémet cél eredetileg ezekkel a „hibákkal” az volt, hogy lehetőség szerint a szimbolikus palettán szétzúzza az NDK-t, ráadásul „hazai pályán”. Kerényi Mária ezt is „jelentette” Vergaunak, aki elintézte, hogy Bonnban pár napon belül újranyomtassák a brosrákat a problémákat kiküszöbölve, megmentve ezzel az eseményt.⁸¹ A Charlottenburg-hét lezajlott, a dokumentációs kiállítást november 11-én az V. kerületi tanács székházában nyitották meg. A KISZÖV (Kisipari Szövetkezetek Országos Szövetsége) Régi Posta utcai épületében a nyugat-berlini porcelán-manufaktúra termékeit, a Csók Galériában pedig nyugatnémet festők, grafikusok, szobrászok

alkotásait lehetett megtekinteni. Este pedig fellépett a balettelőadást váltó kamaraegyüttes.⁸² November 12-én a Kulturális Kapcsolatok Intézetében grafikai tárlat, valamint irodalmi est került megrendezésre.⁸³

Kerényi Mária eddig tárgyalt tevékenységével folyamatosan megsértette a hatályos törvényeket, de ezek fajsúlya jóval kisebb, mint amit 1969 augusztusában követett el. A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány szigorúan titkos jelzésű 3235/1969 számú határozatát elkérte Sebeszta Miklós főosztályvezetőtől hivatalos használatra, majd a dokumentum tartalmát megosztotta Vergauval.⁸⁴ Ez döntően befolyásolta büntetésének mértékét. Láthattuk, hogy például Pethő Tibor ugyanezért a bűncselekményért semmilyen retorzióban nem részesült, pedig ezt akár hazaárulásnak is lehetett volna minősíteni, ami viszont életfogytiglani szabadságvesztést jelentett, ami szintén alátámasztja fentebbi következtetésemet, hogy Kerényi Mária kapta az „alibi” büntetést a keleti blokk szempontjából roppant kínos szivárogtatásért.

Kerényi Máriát 1970. július 14-én tartóztatták le, 1970. december 10-én a Budapesti Fővárosi Bíróság *„államtitok tekintetében és rendszeresen elkövetett kémkedésért”* nyolc év és hat hónap, szigorított börtönben letöltendő szabadságvesztésre, valamint teljes vagyonekzobzásra és a közügyektől való hatéves eltiltásra ítélte.⁸⁵ A magyar-nyugatnémet diplomáciai kapcsolatfelvétel előestéjén Brandt kancellár érdekes kéréssel lepte meg a magyar kormányt, amikor levelében azt kérte, hogy az NSZK javára elkövetett kémkedés és Hans Joachim Vergau kereskedelmi tanácsossal fenntartott illegális kapcsolata miatt letartóztatott Kerényi Máriát engedjék szabadon.⁸⁶ Meglepetés azonban nem igazán érthette a magyar állambiztonságot, amely már 1971. október 19-e óta tudta, hogy Hans Joachim Vergau a Kelet-európai Társaság évi közgyűlésén a megjelent magyaroktól érdeklődött Kerényi Mária szabadulásának esélyeiről. Az sem lehetett váratlan, hogy ezek után az NSZK a bilaterális tárgyalások során felvetette ugyanezt a kérdést, mivel ezt a következtetést már Vergau érdeklődéséből levonták állambiztonsági berkekben.⁸⁷ A levelet, mely Kerényi Máriának a szabadságot jelentette 1973-ban, ugyan formailag Willy Brandt írta alá, de nem ő fogalmazta, és még csak az ötlet sem tőle származott, hanem Kerényi „plátói partnerétől”,⁸⁸ Hans Joachim Vergautól. Vergau kegyetlenségnek tartotta azt, hogy Kerényi letöltendő szabadságvesztést kapott, és 1970 után mindent megtett azért, hogy kiszabaduljon. Willy Brandt személyes levelét, melyet Wischnewskin keresztül kapott meg a magyar kormány, tehát nem a kancellár, hanem Vergau és Paul Frank államtitkár fogalmazták, Brandt pedig aláírásával nyomatékosította.⁸⁹

Kerényi Mária és Hans Joachim Vergau közös munkája elősegítette a magyar-nyugatnémet kulturális kapcsolatok fejlődését, melyet azonban csak törvénysértésekkel tudtak elérni. Vergau karrierje ezzel felfelé kezdett ívelni, hiszen rést ütött a pajzson, ami elválasztotta a két politikai tömböt a hatvanas években, így hazájában hálával adóztak neki. Kerényi Mária cselekedetét nem köszönte meg a magyar állam, kikényszerített szabadulását követően az állambiztonság „utánanyúlt”, azaz ahol tudták, megkeserítették az életét.⁹⁰ Budapesten nem kapott sem lakást, sem munkahelyet, ezért Pécsen próbált műfordításból megélni, végül öngyilkosságot követett el.⁹¹

Kitekintés

Hans Joachim Vergau feladata Magyarországon a kulturális kapcsolatok fejlesztése volt, ehhez azonban elengedhetetlen volt, hogy olyan embereket ismerjen meg, akiknek kötődésük volt a kultúrához, és nem utolsósorban tudtak németül, mivel Vergau nem beszélte a magyar nyelvet.

Vergau javarészt újságírókkal épített ki kapcsolatokat, de megismert számos MTI-, valamint külügyi alkalmazottakat is.⁹² Kapcsolatrendszerét egyértelműen hírszerzés céljából építette ki, mint minden korabeli diplomáciai képviselői tag. Célzottan olyan

embereket keresett meg, akik a politika alakításában kevésbé vettek részt, de jól informáltak voltak. Vergau számára már az is hírértékkel bírt, ha olyan emberekkel tudott napi ügyekről társalogni, akiknek járt az MTI ún. „piros csíkos” Bizalmas Tájékoztatója. Ezekben az értesítőben olyan információk szerepeltek, melyeket nem kívántak a széles publikum elé tárni, csak az ún. belső körnek járt.⁹³ Vergau tehát többletinformációk megszerzése érdekében épített ki széles körű kapcsolatrendszert maga körül, de tulajdonképpen ez volt a munkája, a kulturális ügyek előrelendítése, mely, mint láthattuk, komoly ellenállásba ütközött.

Vergaut a magyar állambiztonság a hírszerzés bűncselekménynek minősített válfajával, „sötét hírszerzéssel” vádolta. Erre a következtetésre abból jutottak, hogy rengeteg ismerősre tett szert Magyarországon, de ettől még nem lesz valaki tiltott hírszerző, kém. A „sötét hírszerzés” akkor valósul meg, ha a kérdéses ügynök álnéven, titulását el nem mondva mutatkozik be kapcsolatainak, és csikar ki belőlük információkat.⁹⁴ Vergau kapcsolatait tehát azért kezdték el felgöngyölíteni, mert ettől azt várták, hogy a fel nem készült magyar kapcsolatokon keresztül megfelelő mennyiségű információ áramolhat be, mely Vergau vesztét és a vádak beigazolódását okozza. Ugyanakkor cél volt, hogy a kapcsolatok közül kiemeljék azokat az egyéneket, akik hazaárulást vagy egyéb büntetendő cselekményeket követtek el. Mindazonáltal egyértelműen látszik a forrásokból, hogy Vergau bűncselekményt nem követett el, hiszen minden vele kapcsolatba lépő személy tökéletesen tisztában volt azzal, hogy az NSZK kereskedelmi kirendeltségének tanácsosával folytat beszélgetést. Arról már nem tehetett a diplomata, hogy ennek ellenére olyan információkat árultak el neki, amiket a központi vezetés nem szeretett volna kitergetni. Vergau hírszerzési vádja mellett hozták fel azt, hogy kapcsolataival éttermekben találkozott, amiket módszeresen elszámoltatott a kirendeltségen. Egészen biztosak lehetünk abban, hogy nem az NSZK gazdasági stabilitásáért aggódtak, hanem a saját elszámoltatási módszerüket vélték felfedezni ebben. Ez azonban még nem jelentette azt, hogy Vergau hírszerző, mivel ezekre az elszámolásokra az állambiztonság különböző akciókban ráakadt, így azok titkossága és a Bundesnachrichtendiensthez⁹⁵ kötése meglehetősen aggályos.⁹⁶ A pénzek elszámoltatása csak annyit jelentett, hogy ezek a találkozók jelentősen hozzájárultak a munkavégzéséhez, ezért azokat nem a saját költségén kellett lebonyolítania. Azt se feledjük el, hogy Vergau nem tudott magyarul, így semmilyen módon nem tudta magát álcázni, tehát az illegális hírszerzés vádja nem állta meg a helyét.

Vergaut a „sötét hírszerzés” mellett propagandaterjesztéssel is megvádolták. Ez a vád érdekes dolog, mivel munkájából adódóan a feladata volt, hogy a nyugatnémet kultúrát terjessze Magyarországon. Mivel ilyen megállapodás nem létezett a két állam között, ezt a tevékenységet nem is szabályozták. Innentől kezdve bármiről lehetett azt állítani, hogy propagandatevékenység, így ebben a kérdésben a korabeli fogalmi keretek használatával lehetetlen megállapítani, hogy megvalósult-e bűncselekmény, mai fogalmi keretekkel pedig nincs értelme vizsgálni.

A Vergauval való kapcsolat sok esetben retorzió nélkül maradt, leginkább akkor, ha ő ment oda és ajánlott fel valamit, amit másik fél kategorikusan elutasított. Ha már szívességet tett valakinek, mint például Paulinyi Zoltánnak, hiába nem származott a diplomatának haszna belőle, az illetőnek következményekkel kellett számolnia. Ha pedig mint már korábban szómon tartott ellenséges elemről volt szó, akkor újabb ellene szóló papírok kerültek a vizsgálati vagy operációs dossziékba. Kerényi Mária története messzemenően a legsúlyosabb ezek közül, hiszen folyamatosan kapcsolatban állt Vergauval, akinek szívességeket tett, és kijátszotta a magyar bürokráciát, bár ezt jó szándékkal tette. Feltételezhetően ezt még elnézték volna neki, hiszen Paulinyit hat operatív dossziényi terhelő anyag begyűjtése után sem tartóztatták le (Kerényinek mindössze egy volt), hanem hagyták disszidálni, nyilván azért, mert egy újabb németellenes „kémsztori” rosszul nézett volna ki a diplomáciai kapcsolatfelvétel fogadásainak fehér abroszán. 1970-ben, amikor Kerényit kellett elítélni, még teljesen más külpolitikai felállás volt. Adva volt egy nyugatnémet-ellenes politikai légkör a Varsói

Szerződés országaiban és egy roppant kellemetlen szivárogtatási botrány, amiért háborgott a keleti blokk, mivel Magyarország ezzel szint vallott Bonn előtt, ami a német-német alkunak nem kedvezett. Fel kellett mutatni egy „áldozati bárányt”, amitől Moszkva és az NDK megbékél. Kerényi Mária kiváló alany volt, mert kifejezetten „fekete bárány” volt a rendszer szemében, aki ráadásul ’56-os múlttal követett el hazaárulásnak minősülő bűncselekményeket, amit az adott körülmények között neki nem, de elvű kádereknek megbocsátottak. Kerényi Mária „alibipere” megfelelő áldozat volt a keleti blokk lecsendesítésére. A magyar-nyugatnémet diplomáciai kapcsolatfelvételnél már nem kellett az egykori bűnbak, így a magyar kormány teketóriázás nélkül tehetett eleget a Willy Brandt – pontosabban Hans Joachim Vergau – kérésének, hogy engedjék szabadon Kerényi Máriát.

Összességében tehát elmondható, hogy Vergau hírszerzés céljából építette ki magyarországi kapcsolatait, amit viszont az állambiztonság, bizonyíthatóan tévesen, illegális hírszerzésnek nyilvánított. Vergau az állambiztonsági ellenintézkedések dacára értékes információkkal gazdagította hazáját, ahol egyfajta titkos, ugyanakkor legális kapcsolatként tekintettek rá és munkájára.⁹⁷ Ismerősei a kapcsolattartás révén mindenképpen hátrányos megkülönböztetést vívtak ki maguknak, esetenként igen kemény szankciókkal megfűszerezve. Vergau 1970-ben elhagyta Magyarországot, mint sikeres diplomata, aki előre vitte a magyar-nyugatnémet és a német-német rendezést, kapcsolatrendszerét még távozása után is kutatták és a benne lévőket folyamatos, hol kisebb, hol nagyobb atrocitások érték.

---

¹ MNL OL XIX-J-1-j NSZK (1945–1964) 26. tétel (1. d.). A magyar-nyugatnémet kapcsolatok.

² ÁBTL 3.1.5. O-14031/1. Jelentés, 1969. szeptember 8.

³ M. Szebeni, 2009: 1.

⁴ ÁBTL 3.1.5. O-14031/1. Jelentés, 1969. október 24.

⁵ ÁBTL 3.1.5. O-14031/1. Feljegyzés, 1967. április 13.

⁶ ÁBTL 3.1.5. O-14031/1-2.

⁷ Gergely, 1980: 183.

⁸ ÁBTL 3.1.5. O-14031/1. Operatív terv, 1967. szeptember 9.

⁹ ÁBTL 3.1.5. O-14031/1. Feljegyzés, 1967. november 16.

¹⁰ ÁBTL 3.1.5. O-14031/1. Szolgálati jegy, 1967. augusztus 26.

¹¹ Hermann, 1981: 543.

¹² Uo. 577.

¹³ Nagy, 2016: 125.

¹⁴ ÁBTL 3.1.5. O-14067. Összefoglaló jelentés, 1970. június 2.

¹⁵ ÁBTL 4.1. A-3213.

¹⁶ ÁBTL 3.1.9. V-158235. Jegyzőkönyv terhelt kihallgatásról, 1970. július 14.; Nagy, 2016: 126.

¹⁷ MNL OL XIX-A-33-b. 3235/1969. 195. d. A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt kormány 3235/1969 határozata a Magyar Népköztársaság és a Német Szövetségi Köztársaság államközi kapcsolatairól.

¹⁸ Nagy, 2016: 126.

¹⁹ ÁBTL 3.1.5. O-14031/1. Feljegyzés, 1967. november 16.

²⁰ ÁBTL 3.1.5. O-14031/1. Jelentés, 1968. december 5.

²¹ ÁBTL 3.1.5. O-14031/1. Jelentés, 1968. november 19.

²² ÁBTL 3.1.5. O-14031/1. Feljegyzés, 1967. november 16.

²³ ÁBTL 3.1.5. O-14031/1. Operatív terv, 1968. július 12.

²⁴ ÁBTL 3.1.5. O-14031/1. Szolgálati jegy, 1969. február 6.

²⁵ ÁBTL 3.1.5. O-14031/2. BM III/III-3-a alosztály a BM III/I-9 osztály vezetőjének, 1970. március 27.

²⁶ ÁBTL 3.1.5. O-14031/1. Jelentés, 1969. szeptember 8.

²⁷ ÁBTL 3.1.5. O-14031/2. Figyelés, 1969. február 7.

²⁸ ÁBTL 3.1.5. O-14031/2. Figyelés, 1967. augusztus 1.

²⁹ ÁBTL 3.1.5. O-15492/1-6.

³⁰ ÁBTL 3.1.5. O-14031/2. Figyelés, 1969. február 20. pótló jelentés.

³¹ ÁBTL 3.1.5. O-15492/6. Jelentés, 1967. szeptember 8.

³² ÁBTL 3.1.5. O-15492/6. Jelentés, 1968. február 22.

³³ ÁBTL 3.1.5. O-15492/6. Jelentés, 1968. július 6.

-
- ³⁴ ÁBTL 3.1.5. O-15492/6. Jelentés, 1968. december 27.
- ³⁵ ÁBTL 3.1.5. O-15492/6. Jelentés, 1969. március 7.; uo. Jelentés, 1969. március 10.
- ³⁶ ÁBTL 3.1.5. O-15492/6.
- ³⁷ ÁBTL 3.1.5. O-15492/6. Jelentés, 1968. március 28.
- ³⁸ ÁBTL 3.1.5. O-15492/6. Jelentés, 1968. április 19.
- ³⁹ ÁBTL 3.1.5. O-15492/6. Jelentés, 1968. október 2.
- ⁴⁰ ÁBTL 3.1.5. O-15492/6. Jelentés, 1968. október 29.
- ⁴¹ ÁBTL 3.1.5. O-15492/6. BM III/II csoportfőnökség levele Márkus Sándor rendőr ezredesnek, 1974. július 8.
- ⁴² ÁBTL 3.1.5. O-14031/2. Határozat, 1971. március 21.
- ⁴³ ÁBTL 3.1.5. O-14031/1. BM III/III-4-a alosztály levele a BM III/II-3 osztály vezetőjének, 1967. december 5.
- ⁴⁴ Kis, 1981.
- ⁴⁵ ÁBTL 3.1.5. O-14067. Jelentés, 1969. március 10.
- ⁴⁶ ÁBTL 3.1.5. O-14067. Összefoglaló jelentés, 1970. december 30.
- ⁴⁷ ÁBTL 3.1.5. O-14067. Összefoglaló jelentés, 1969. október 30.
- ⁴⁸ ÁBTL 3.1.5. O-14067. Összefoglaló jelentés, 1970. február 9.
- ⁴⁹ ÁBTL 3.1.5. O-14067. Összefoglaló jelentés, 1969. október 30.
- ⁵⁰ ÁBTL 4.1. A-3213.
- ⁵¹ ÁBTL 3.1.5. O-14067. Összefoglaló jelentés, 1969. október 30.
- ⁵² ÁBTL 3.1.9. V-158235/3. 29. Jelentés, 1970. augusztus 4. délután.
- ⁵³ ÁBTL 3.1.5. O-14067. Jelentés, 1969. április 23.
- ⁵⁴ ÁBTL 3.1.5. O-14067. Jelentés, 1969. március 10.
- ⁵⁵ ÁBTL 3.1.9. V-158235/3. 29. Jelentés, 1970. augusztus 4. délután.
- ⁵⁶ ÁBTL 3.1.9. V-158235/1. Jegyzőkönyv Kerényi Mária terhelt kihallgatásáról, 1970. július 28.
- ⁵⁷ ÁBTL 3.1.5. O-14067. Jelentés, 1969. április 23.
- ⁵⁸ ÁBTL 4.1. A-3213.
- ⁵⁹ ÁBTL 3.1.5. O-14031/1. Jelentés, 1969. január 28.
- ⁶⁰ ÁBTL 4.1. A-3213.
- ⁶¹ Uo.
- ⁶² Nagy, 2016: 119.
- ⁶³ ÁBTL 3.1.5. O-14067. Jelentés, 1969. április 23.
- ⁶⁴ ÁBTL 3.1.5. O-14031/2. Figyelés, 1969. február 21.
- ⁶⁵ ÁBTL 3.1.5. O-14067. Jelentés, 1969. április 23.
- ⁶⁶ ÁBTL 4.1. A-3213.
- ⁶⁷ ÁBTL 3.1.5. O-14067. Kerényi Mária önvallomása, 1970. július 20–24.
- ⁶⁸ ÁBTL 4.1. A-3213.
- ⁶⁹ ÁBTL 3.1.9. V-158235/3. 2. Jelentés, 1970. július 15.
- ⁷⁰ ÁBTL 3.1.9. V-167017. Összefoglaló értékelő jelentés, 1971. május 12.
- ⁷¹ ÁBTL 3.1.5. O-14067. Összefoglaló jelentés, 1970. június 2.
- ⁷² ÁBTL 3.1.5. O-14067. Kerényi Mária önvallomása, 1970. július 20–24.
- ⁷³ ÁBTL 4.1. A-3213.
- ⁷⁴ ÁBTL 3.1.5. O-14067. Összefoglaló jelentés, 1970. június 2.
- ⁷⁵ ÁBTL 3.1.5. O-14067. Jelentés, 1970. április 16.
- ⁷⁶ MKÉ, 1969: 48.
- ⁷⁷ Nagy, 2016: 120.
- ⁷⁸ ÁBTL 4.1. A-3213.
- ⁷⁹ Uo.
- ⁸⁰ Uo.
- ⁸¹ Uo.
- ⁸² *Népszabadság*, 1969a: 4.
- ⁸³ *Népszabadság*, 1969b: 8.
- ⁸⁴ ÁBTL. 4.1. A-3213.
- ⁸⁵ Uo.
- ⁸⁶ Békés, 2009: 326–327.
- ⁸⁷ ÁBTL 3.1.5. O-16195/1. Jelentés, 1971. október 19.
- ⁸⁸ Kerényi Mária ezekkel a szavakkal jellemezte Vergaut a fogdában. ÁBTL. 3.1.9. V-158235/3. 2. Jelentés, 1970. július 15.
- ⁸⁹ Nagy, 2016: 126–128.
- ⁹⁰ Bálint, 2015: 100.
- ⁹¹ Nagy, 2016: 127.

---

⁹² ÁBTL 3.1.5. O-14031/1. Feljegyzés, 1967. november 16.

⁹³ Polgár, 2008: 101–102.

⁹⁴ Gergely, 1980: 169–170.

⁹⁵ Az NSZK hírszerző szerve München központtal, röviden BND. Gergely, 1980: 29.

⁹⁶ ÁBTL 3.1.5. O-14031/1. Kivonat, 1968. december 30.

⁹⁷ Blasius–Eibl–Zimmermann, 2000: 1151.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

3.1.5.	Operatív dossziék
	O-14031/1-2. Hans Joachim Vergau „Sima”
	O-14067 Kerényi Mária „Kelemen Anna”
	O-15492/1-6. Dr. Paulinyi Zoltán „Párkányi”
	O-16195/1. Dr. Peter Scholz „Soltész”
3.1.9.	Vizsgálati dossziék
	V-158235/1. Kerényi Mária
	V-158235/3. Kerényi Mária
	V-167017 Kerényi Mária
4.1.	Állambiztonsági munkához készült háttéranyagok
	A-3213 Kerényi Mária ügye, „Vergau”

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

XIX-J	Külügyminisztérium
	1-j NSZK (1945–1964)
XIX-A	Központi (nem miniszteriális) kormányzati szervek
	33-b Kulturális Kapcsolatok Intézete TÜK iratok (NSZK)

Hivatkozott irodalom

Bálint, 2015

Bálint László: *Évtizedeim a titkosszolgálatnál: Egy magyar kémelhárító emlékiratai*. Budapest, Kárpátia Stúdió.

-
- Békés, 2009
Békés Csaba: Magyarország, a szovjet blokk, a német kérdés és az európai biztonság 1967–1975. In *1956-os Intézet Évkönyve 2009. Kádárizmus, mélyfúrások*. Budapest, 1956-os Intézet.
- Blasius–Eibl–Zimmermann, 2000
Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1969.
Szerkesztette: Rainer Achim Blasius, Franz Eibl, Hubert Zimmermann.
Oldenbourg.
- Gergely, 1980
Állambiztonsági értelmező kéziszótár. Összeállította: Gergely Attila. Budapest, BM Könyvkiadó.
- Hermann, 1981
Ki kicsoda? Életrajzi lexikon magyar és külföldi személyiségekről, kortársainkról. Szerkesztette: Hermann Péter. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- M. Szabó, 2009
M. Szabó Géza: *Vigyázó szemetek Moszkvára vessétek... avagy Kádár és a német kancellárok*. Grotius.
- MKÉ, 1969
Magyar külpolitikai évkönyv 1968. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- Nagy, 2016
Interjú Hans Joachim Vergauval. 2015. december 3. In *Hírszerző vagy diplomata? Hans Joachim Vergau nyugatnémet kereskedelmi tanácsos Magyarországon 1967–1970*. ELTE BTK Történelem mesterszak.
- Polgár, 2008
Polgár Dénes: *Egy POLGÁR a nagyvilágban*. Atlantic Press Kiadó.
- Szönyi, 2005
Szönyi Tamás: *Nyilván tartottak. Titkos szolgák a magyar rock körül 1960–1990*. Budapest, Magyar Narancs – Tihany rév.

Sajtó

- Kis, 1981
Kis János: Lapunk elé. *Beszélő*, 1. évf. 1. sz., október.
- Népszabadság*, 1969a
Népszabadság, XXVII. évf. 262. sz., november 11.
- Népszabadság*, 1969b
Népszabadság, XXVII. évf. 263. sz., november 12.

A megkerült elemzés

Kovrig Béla: A nemzeti kommunizmus és Magyarország. Budapest, Gondolat Kiadó – Barankovics István Alapítvány, 2016.

Az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc hatvanadik évfordulója számos monográfiával, tanulmánykötettel, tudományos publikációval gazdagította a hazai történettudományt. Az évek óta folyó kutatások, kisebb-nagyobb konferenciák eredményeként napvilágot látott kiadványok sorában egy váratlan könyv is megjelent. A váratlanság oka többértű, egyrészt a mű ismeretlensége, másrészt mondanivalójának gazdagsága, illetve mélysége. Az egykori szociológus, szociálpolitikus Kovrig Béla *A nemzeti kommunizmus és Magyarország* címmel megjelent kötete akár az évforduló egyik meglepetésének is tekinthető. Ez a sajátos sorsú tudományos vállalkozás közel hat évtizeddel megszületése után foglalhatja el helyét a historiográfiában és válhat a tudományos diskurzus részévé.

Az 1956-os forradalom története az egyik legtöbbet elemzett hazai eseménysor. A hidegháború korszakának egyik meghatározó konfliktusaként hatása a nemzetközi kapcsolatokban, az eszmetörténetben és nem utolsósorban Magyarország külföldi imázsának évtizedekig tartó pozitív alakulásában is kimutatható. Ebből következően a magyar október eseményeinek elemzése már egykorúan elkezdődött. A politikusok, propagandisták és publicisták megnyilatkozásain túl a forradalom által felszínre hozott politikai kérdések, jelenségek a társadalomtudományokat is megtermékenyítették. Kovrig Béla alapos adatgyűjtésen nyugvó munkájának egyik érdeme, hogy visszatükrözi, milyen mértékben hatott közvetlenül a magyar '56 az amerikai, illetve a nemzetközi tudományosságra a szovjetológiától a szociológián át a politológiáig. Napjainkban, amikor a forradalommal kapcsolatos történeti irodalom szinte áttekinthetetlenül gazdag,¹ a megjelent munka pont az értelmezési keretek, hagyományok kialakulásának megértéséhez vihet közelebb.

A rendszerváltás óta itthon is szabadon folyó historiográfiai kutatásoknak köszönhetően részleteiben ismert, hogy az 1956-ról szóló diskurzust kezdetben egyrészt a baloldali, reformmarxista megközelítések uralták, másrészt a totalitárius paradigma határozta meg. Emlékezetét azonban idehaza (a hivatalos párttörténet és a tabusítás ellenében) a legkülönbözőbb társadalmi csoportok őrizték gesztusokban, szimbolikus kifejezési formákban, versekben. Most nemcsak egy újabb korai elemzés válik elérhetővé, hanem a mainstream történeti irodalomban kevésbé ismert hagyomány képviselőjének munkája kerülhet elénk. Ráadásul a kereszténydemokrata beállítottságú Kovrig Béla eddig kéziratban lappangó elemzésének publikálásával egy tudós életműve is teljessé válik.

A könyv megjelenését lehetővé tevő Barankovics István Alapítvány tevékenységének köszönhetően a szerző másik alapvető műve, a *Magyar társadalomtörténet*² 2011-ben jelent meg. Ebben a korábbi írásában nem pusztán az 1945 előtti kormányzatok szociálpolitikai törekvéseit összegezte, de a Horthy-korszak általános értékelése kapcsán is alapvető téziseket fogalmazott meg. *A nemzeti kommunizmus és Magyarország* című munka egy szélesebb perspektívában, de lényegében az 1945 és 1956 közötti politikai folyamatokat elemzi. Ez tehát a szerző szemszögéből szó szoros értelmében vett jelenkortörténet, ám a felmerülő kérdésekre választ elsősorban nem egy ideológus, politikus (bár Kovrig Béla többé-kevésbé ezekbe a szerepekbe is belekóstolt), hanem egy globális áttekintéssel rendelkező társadalomtudós adja.

Ezen a ponton nem hagyható figyelmen kívül, hogy a mostani kiadás rávilágít a szerző sorsára, a magyar kereszténydemokrata hagyomány alakulására. A sorok között ott van Kovrig Béla egyéni tragédiája, személyes életpályájának alakulása is. A tudós politikus

életútjának rejtett részleteit az ÁBTL aktái dokumentálják.³ A politikai rendőrség által történt behálózása, menekülése, az emigrációban történő megzsarolására tett kísérletek, itthon élő édesanyjának megzsarolása drámai háttérként jelenhet meg a mű olvasásakor. A munka fennmaradt változatára tekinthetünk úgy, mint egy emigráns tudós kitartásának gyümölcse, ám az értekezésből érződik az értékes kutatási program megvalósítása érdekében végzett sikertelen kilincselés is.

A megjelent kötet egy eszmetörténeti jellegű munka és egy empirikus kutatási jelentés ötvözete. Az elemzés gazdag szociológiai, politológiai, történeti irodalom felhasználásával született meg. Az alapos klasszikus műveltséggel rendelkező szerző állításait a modern társadalomtudomány nyelvén fogalmazta meg. A kutatás félezer tételes irodalomjegyzéke mutatja, hogy a szerző mindennek utánanézett, ami elérhető volt számára a munkahelyén, a Marquette Egyetemen, illetve az emigrációban. Ahogy jegyzetei mutatják, a *Pravdatól a Népszabadságon* át az amerikai folyóiratokig nyomon követte a napi sajtót. Ezen felül Marxtól és Lenintől éppúgy idézett, mint a kortárs szociológusoktól vagy éppen Szekfű Gyulától. Az elemzéshez az egykorú rádióadások, röplapok, újságok mellett felhasznált verseket, kiértékelt ezerháromszáz terjedelmes kérdőívet, fókuszcsoporthoz interjúkat készített. Tulajdonképpen egy intézményi méretű kutatási projekt egyik gyümölcse ez a munka. Fennmaradt és most publikált formájában nem egy végleges nagymonográfia, de több mint kutatási jelentés. Az elemzésben felvázolt problémák napjainkban is releváns kérdések. (Amint azt a mű legkorábbi fogadtatása is mutatja, a hatvanadik évfordulón a menekültek vagy éppen az antiszemitizmus kérdése vált kifejezetten érdekessé a szélesebb közvélemény számára.⁴) Így az értekezés gazdagsága miatt a munka átfogó elemzésére nem vállalkozom, inkább néhány érdekes szempontot, tézist, jellegzetességet emelek ki az értekezésekből.

A korai partikuláris forradalomtörténetekhez képest Kovrig Béla horizontja meglepően tágas. Írásában fontos szerepet kap a két meghatározó modern (huszadik századi) paradigma: a nacionalizmus (a nemzeti eszme) és a szocializmus (értve alatta számtalan alakváltozatát) kölcsönhatásainak vizsgálata. Ebben a keretrendszerben mutathatja ki a német nemzetiszocialista és a szovjet bolsevik logika közös gyökereit, továbbá egymásra gyakorolt hatásait. Sőt a nacionalizmust mint eszmei behatolási csatornát is vizsgálja a különböző rendszerekben. Gondolatmenetének ezek a rétegei a totalitárius megközelítésekhez közelítik elemzését, ám adatgazdagsága miatt a munka rétegei vizsgálhatók.⁵

Kovrig Béla szigorú és pontos fogalomhasználata teszi lehetővé, hogy érvényesen beszéljen az antiszemitizmus problémájáról, illetve a magát kereszténynek címkéző politikáról. Az emigrációban született munka a Magyarországon még évtizedekig tabuként kezelt kérdést is vizsgálat tárgyává tehetette. Elemzése az emigráns kereszténydemokrata hagyomány értékes része. Barankovics István tanulmányaival⁶ együtt része annak a folyamatnak, amely során a magyar szellemi élet legjobbjai a holokauszt tragédiájának magyar fejezeteivel (a folyamattal, a felelősökkel) is szembenéztek. Tették ezt már a hatvanas években a nyugati tudományosság és közélet számára is befogadható nyelven, a diktatórikus propaganda által megterhelt fogalmakat felszabadítva. Bár Kovrig Béla egyes tézisei nyilván vitathatók, megállapításai az évtizedes kutatások fényében is megállják a helyüket. Ma is inspiráló lehet, ahogy a hosszú távú folyamatokat elemezve foglalkozik a tömegek nacionalizmusával és az általa „negatív szocializmusnak” nevezett jelenséggel. S miközben a nemzetiszocialista befolyás előtti magyar előzményekre figyelmeztet, leszögezi, hogy „sokak antiszemitizmusa nem volt más, mint pseudo-kapitalizmusellenesség”.⁷

Az árnyaltság és kritikai attitűd minden eszmerendszerrel szemben érvényesül. A szerzőhöz közel álló keresztényszocializmus (illetve az ezzel a névvel fellépő, visszaélő mozgalmak) is szigorú bírálatban részesülnek. Tömör megállapítása szerint Magyarországon a keresztényszocializmus a húszas években közép-európai

klerikalizmussá lett, „melynek hívei azok voltak, akiknek nem volt indíttatásuk gondolkodni, a maguk fejével közéleti döntéseket hozni, és a maguk útját járni, hanem áthárították döntéseik meghozatalát egy vagy több olyan papra, akiket általános szaktekintélynek vélték”.⁸ Egy másik helyen az 1919–1921 közti kereszténydemokrata rezsim bukásáról ír, amelyet az „ellenforradalmi és maradi, pszeudo-konzervatív erők” söpörtek el. A második világháború utáni átmenetet, az 1945–1947 közötti időszakot szociális demokráciának minősíti, ami kutatási eredményei szerint 1956-ban is a legfontosabb igazodási pont a formálódó politikai elképzelésekben.

Ugyanakkor Kovrig Béla elemzése során elegánsan elméleti és empirikus módon is cáfolja a Horthy-fasizmus tételét. Gondolatmenetében visszatérnek azok az elemek, amelyek a hazai dogmatikus elbeszélések cáfolatát célozzák. Az 1956-os forradalmat minősítő konkrét rágalmat olykor elegáns és triviális, ugyanakkor jól adatolt válasszal utasítja vissza, például amikor az 1945 előtti katonai elit sorsáról értekezik. (Érdekes, ahogy egyes pontokon helyet kapnak személyes emlékei is. A szerző kortanúként is megszólal az 1945 előtti tisztikar politikai beállítottsága, Horthy-ellenessége, fasiszta, avagy nemzetiszocialista nézetei kapcsán.)⁹

Az elemzés központi fogalma a címben is szereplő „nemzeti kommunizmus” összetétel. A nacionalista eszmék és a kommunista rendszerek kapcsolata eddigre (amint arra a tanulmány megírását ösztönző egyik konferencia megszervezése utal) bevett kutatási témának számított. Másrészt a magyar forradalom és szabadságharc elemi erővel vetette fel az ezzel kapcsolatos kérdéseket. Kovrig Béla válaszai alapos fogalomtörténeti fejtegetésen alapulnak. Vizsgálata részletesen foglalkozik Nagy Imre vagy Gomułka gondolataival. Jellemző, hogy az ellenforradalmi minősítés dekonstrukciójakor nem a *Fehér Könyvek*, hanem a *Pravda* anyagaiból indul ki. A kezünkben lévő könyv tehát egyben egy (egyetemi) marxizmustörténet, illetve szovjetológiai jegyzet is. Gondolatmenete elméleti és empirikus vizsgálódás az elérhető nacionalizmuselméletek bevonásával, sőt azok továbbgondolásával. A szerző, a kritikai elme szabadsága több helyen is megmutatkozik, például egy olyan szociológiai fogalom bevonásakor, mint az akkulturáció, ami lehetőséget ad arra is, hogy a kommunista törekvéseket összevesse a katolikus egyház működésével.¹⁰

A többdimenziós vizsgálat végső kérdése az 1956-os eseményekre összpontosul. Minek is nevezhető az eseménysor? Kovrig Béla, mint polgári tudós, nem riad vissza attól, hogy kérdőíves vizsgálat eredményeként a forradalom baloldali tartalmait vizsgálja. Ehhez érték kategóriákat állít fel, és olyan összetett fogalmak tartalmait elemzi, mint a demokrácia, a nép vagy éppen a szabadság. Talán nem kell részletezni, hogy egy ilyen érték szociológiai vizsgálat legalább annyira modern, akárcsak az IBM gépek használata vagy a fókusz csoportos vizsgálatok. A munka megírására pedig évekkel a hazai szociológia újraintézményesülése előtt került sor.

Az értekezés három hipotézise az 1956-os eseménysorral (amelyre az angolszász terminológia szerint használja a felkelés kifejezést is) kapcsolatban a következő: 1) társadalmi rekonstrukcióra irányuló mozgalom volt, 2) a patriotizmus által meghatározott hazafias felszabadító mozgalom volt, 3) a nacionalizmus által meghatározott nemzeti felszabadító mozgalom volt. Kovrig Béla összegző megállapításai nem állnak messze attól, ahogy napjaink mértékadó munkái látják: 1956 értelmezhető antitotalitárius lázadásként, a demokratikus értékek helyreállítására vagy egy új öngazgató szocializmus megteremtésére tett kísérletként, továbbá nemzeti szabadságküzdelemként is.¹¹

Válaszainak részletei talán csak a szűkebb szakmai közönség számára érdekesek, rész megállapításai azonban közérthetőek és inspirálóak, legyen szó morális kérdésekről, a hazához való viszonyról vagy 1956 arcainak vizsgálatáról. Kovrig Béla például érzékletes tablót rajzol a „népi hazafiságot” képviselő Nagy Imréről vagy az „államközpontú hazafiság” megtestesítőjéről, Maléter Pálról. Vizsgálata ugyanakkor

kiterjed az átélhető, megragadható jelképek, szimbólumok kialakulására: a Kossuth-címerre vagy a függetlenségi hagyomány egyéb elemeire.

Kovrig Béla munkája a tudományos elméletek, az empirikus kutatás és a személyes tapasztalatok izgalmas ötvözete. Így könyvének számtalan további olvasata lehetséges. A munka, véleményem szerint, ma is inspiráló: kérdések sorát veti fel, szempontokat ad társadalmi és politikai folyamatok elemzéséhez. A kiadvány egyszerre forgatható mint történeti elemzés és mint látókörünket bővítő forrásmunka. A most „hazatérő” munka, beépülve a jelenkor-történeti irodalomba, további vizsgálódások kiindulópontja lehet.

Végül megemlíthető, hogy a váratlanul feltalált mű megjelenésére nem kellett sokat várni. A Milwaukeeban meglelt kézirat „hazahozatalának” folyamatában – a Barankovics István Alapítvány közreműködésének köszönhetően – a szándékot tettek követték. A keménykötéses munka megjelentetése a Gondolat Kiadót dicséri. Az igényes külső ez esetben pontosan szerkesztett oldalakat, egy gondos forrásközlést takar. A fordítók a tudományos szöveget sikerrel ültették át a mai magyar nyelvre. Az olvasó eligazodását segítő bevezető tanulmányt Petrás Éva, a téma kutatója, az ÁBTL munkatársa jegyzi, akinek vonatkozó publikációi a *Betekintő* hasábjain is olvashatók.¹² A bőséges jegyzetanyag igazi kincsesbánya a téma részletei iránt érdeklődők számára. Kisebb nehézséget csak az eredeti, illetve a szerkesztői, fordítói jegyzetek elkülönítése okoz. A kötet függelékében közölt kérdőíves feldolgozás dokumentumai a könyv szerves részét képezik, egyúttal tudománytörténeti jelentőségűek. A bő háromszáz oldalas kötet elsődleges tanulmányozása után kutatóként csak reménykedhetünk, hogy Kovrig Béla hagyatékának további része is hamarosan közkinccsé válik.

---

¹ Egy évtizedeken át zajló gyűjtőmunka eredményét ld. az 1956-os Intézet honlapján: http://www.rev.hu/ords/f?p=600:2:.....P2_PAGE_URI:bibliografia/tartalom_56 (utolsó letöltés: 2017. január 25.).

² Kovrig, 2011.

³ Tabajdi, 2008.

⁴ Kolozsi, 2016

⁵ Kovrig, 2016: 79.

⁶ Barankovics, 2001.

⁷ Kovrig, 2016: 76.

⁸ Uo. 163.

⁹ Uo. 132.

¹⁰ Uo. 34.

¹¹ Rainer, 2016: 172.

¹² Petrás, 2014; 2016.

Hivatkozott irodalom

Barankovics, 2001

Barankovics István: Az antiszemitaizmus okairól. In *Híven önmagunkhoz. Barankovics István összegyűjtött írásai a kereszténydemokráciáról*. Szerkesztette: Kovács K. Zoltán – Gyorgyevics Miklós. Budapest, Barankovics Akadémia Alapítvány.

Kovrig, 2011

Kovrig Béla: *Magyar társadalompolitika: 1920–1945*. Budapest, Gondolat.

Rainer, 2016

Rainer M. János: *Az 1956-os magyar forradalom*. Budapest, Osiris.

Tabajdi, 2008

Tabajdi Gábor: Egy értelmiségi megtörése: A Kovrig-dosszié. In Tabajdi Gábor – Ungváry Krisztián: *Az elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon, 1956–1990*. Budapest, Corvina – 1956-os Intézet. 193–203.

Internetes oktatási anyagok, cikkek

Kolozsi, 2016

Kolozsi Ádám: Hatvan év után kiderült, hogy hány antiszemita volt az '56-os magyarok között. *Index*, december 4. http://index.hu/tudomany/2016/12/04/1956_antiszemitizmus_kutatas/ (utolsó letöltés: 2017. január 25.)

Petrás, 2014

Petrás Éva: „Álarcok mögött”. Nagy Töhötöm élete. *Betekintő*, 4. sz. http://www.betekinto.hu/2014_4_petras (utolsó letöltés: 2017. január 25.)

Petrás, 2016

Petrás Éva: Konfliktusra determinálva. Mindszenty József és Nagy Töhötöm kapcsolata. *Betekintő*, 2. sz. http://www.betekinto.hu/2016_2_petras (utolsó letöltés: 2017. január 25.)

Nagyesszé a forradalomról

Rainer M. János: *Az 1956-os magyar forradalom*. Osiris, Bp. 2016. 187. I.

Az ezredforduló táján lehetett arról olvasni, hogy az idős, feltehetően szakmai és emberi pályáivének vége felé közeledő Kosáry Domokos nagyesszét szeretne írni a magyarság történelméről. Alighanem mestere, Szekfű Gyula példája nyomán *Harminchárom nemzedék* lett volna a mű címe. A kötet végül nem jelent meg, nem tudni, hogy meddig jutott az előmunkálatok közben az idős professzor, vannak-e esetleg lappangó kéziratok, részletesen kimunkált fejezetek. A vállalkozás gondolata nem csupán az egy szerző által írott országtörténeti szintézisek hagyományát elevenítette volna fel, hanem a magyar szellem történetének másik fontos vonulatát is. Nevezetesen az igényes, türelmes műgonddal megformált, a művelt nagyközönséget megszólítani akaró esszé hagyományát, amelyet oly sokan műveltek e hazában Horváth Jánostól kezdve Cs. Szabó Lászlón át Bibó Istvánig.

Nem tudni, Rainer M. Jánost mi mozgatta, motiválta, amikor az 1956-os magyar forradalomról, pontosabban mindarról, ami ehhez a fogalomhoz tartozik, elő- és utótörténetével, eszméivel, szereplőivel, jelképeivel és emlékezetével egyetemben, megírta ezt a munkát. Hangsúlyozottan nem szintézis született, hanem ahogyan a könyv alcímében és az előszóban is olvasható: bevezetés, sőt mi több, „nagyon rövid bevezetés”. Mint a szerző maga megjegyzi, bevezetést „egész tudományágakról” vagy „nagy történeti folyamatokról” szokás írni. Ám műve mégsem afféle történeti propedeutika lett, hanem egy hosszú, több mint három évtizedet átfogó, nem is csupán szigorúan szaktudományos gondolkodási folyamat nem vég-, hanem minden bizonnyal fontos állomása.

Néhány évvel ezelőtt egy reggeli rádióműsorban Rainer M. János arról elmélkedett, hogy van-e kanonizált története 56-nak, s ha nem, miért nem, vagy kell-e, hogy egyáltalán legyen. A történetírás pluralitása, a posztmodern nyelvi fordulat – némiképp múltóban lévő hatása – után merésznek tűnhet zsinórmértékként szolgáló történeti összefoglaló megszületésében reménykedni. Persze ez csak látszólagos ellentmondás, valójában mindenkinek él a szívében és az elméjében egy nagy történet a magyar nép zivataros századairól. S ahhoz sem szükségeltetik túl nagy bátorság, hogy mind a szakma berkeiben, mind az 1956-os forradalom vagy tágabban az 1945 utáni magyar történelem után érdeklődők körében sokan úgy gondolták, ha mégiscsak lesz egyszer valamilyen nagy összegzés, az Rainer M. János keze nyomán születik meg.

Persze vannak fontos és jó összefoglalók 1956-ról, e kötet bibliográfiai fejezetében Rainer maga is hivatkozik Szakolczai Attila, Ripp Zoltán, Kahler Frigyes és M. Kiss Sándor munkáira. Aggodalomra tehát nincs ok, s maga Rainer M. János is leírja, ahogyan máskor is megfogalmazta már szóban, hogy amit fontosnak tartott és gondolt a forradalommal kapcsolatban, annak hangot adott Nagy Imréről szóló életrajzának második kötetében. Akkor miért fontos, mitől lehet érdekes ez a kötet? Véleményem szerint írójának helyzete, életútjának állomásai teszik sajátossá és egyedivé. Ugyanis Rainer M. János alaposága, nyelvi felkészültsége, szorgalma, hűvös eleganciája, mohó kíváncsisága ellenére vagy ezzel együtt sohasem tud, s valószínűleg nem is akar, kizárólagosan szaktörténészként viszonyulni 56-hoz. Ezt egyáltalán nem érzem problémának, sőt inkább előnynek, olyan színnek, amely különleges árnyalattal gazdagítja egy fontos történetírói életmű palettáját.

Miért tettem e szokatlan, s talán kritikusként tűnő kijelentést? Azért, mert Rainer maga is részese és formálója volt a forradalom emlékezetének már az 1980-as években, amikor még mindez tilalmas és büntetendő cselekedetnek számított. A szamizdat sajtóban publikálta a kivégzettek nevét, jelen volt a Rákoskeresztúri köztemetőben az áldozatok

exhumálásakor, egykori börtönviselt 56-osokkal együtt alapított intézetet. Ahogyan közel két évtizeddel ezelőtt Hegedüs B. András megfogalmazta e sorok írójának: „*Meghallgatta történeteinket, megrostálta őket és beépítette a maga tudásába.*” Magyarán szólva ez a különleges, sokszor nagyon tudatosan, mértéktartóan álcázott érzelmi viszony az, ami Rainer M. János tanulmányainak és könyveinek különleges többletet ad. Számára a forradalom nem csupán egy projekt tárgya, elemezhető és megértendő történeti probléma, hanem a kivégzettek törött fejfája, megfakult zászlók selyme, idős férfiak és asszonyok derűje és szomorúsága is.

A jelen kötet gazdag, jól válogatott képanyagával, hűvös, rendkívül letisztult stílusával, világos szerkezetével párbeszédre és továbbgondolásra sarkallja és készíti az olvasót. A kutatók számára nem új ismeretekkel, adatokkal, összefüggésekkel, meglátásokkal szolgál, hanem egyrészt a hiányok felmérésével (például nem készült még a forradalom nemzetközi sajtóvisszhangjáról szóló összefoglaló, s nem állunk jól a fegyveres felkelők részletes egyéni életútjainak szakszerű feldolgozása terén sem), másrészt kérdések előtérbe helyezésével (mitől magyar ez a forradalom, s mitől nemzetközi; miért voltak fontosak az emigráció történetírói és emlékezeti erőfeszítései, s miért nem köszöntük ezt meg) ösztönöz a további munkára.

Ezen túl feltétlenül érdemes kézbe venni és olvasni ezt a munkát pályájuk elején járó fiataloknak, egyetemi hallgatóknak, doktoranduszoknak is. Legkevesbé sincs benne semmilyen professzoros allűr, inkább nagyon erős kíváncsiság, az új iránti kritikai nyitottság, a gondos mérlegelés tanulható, leshető el belőle. Aki ezeket a jellemvonásokat nem sajátítja el, sohasem lesz jó történész. Látszólag nem mérhető, vagy csupán nagyon nehezen, a történetíró teljesítménye; mondhatnánk az a jó történész, akit a szakma jó történésznek tart, de azért nem ennyire egyszerű. Hiszen a bölcsészettudomány, így a történetírás is megismerés reményével kecsegtet, s képes maradandó tudást létrehozni. Ebből a szempontból is tanulságosok Rainer M. János hivatkozásai: Litván Györgyre, Borbándi Gyulára, Péter Lászlóra, Fehér Ferencre hivatkozik, a magyar és külföldi kollégák sokasága mellett. Gyakran huszonöt-harminc éve vagy még régebben keletkezett szövegeket fedez fel, és elő, bizonyítván, hogy a történeti tudás nem feltétlenül évül el egy-egy divathullám jelentkezésével.

Végezetül még egy fontos szempontra szeretném felhívni a könyv – reményeim szerint szép számú – olvasóinak figyelmét. Főként az utolsó három fejezetben (Elfojtott emlékezet, 1956 és 1989, A történelmi esemény) tesz figyelemre méltó kísérletet arra Rainer M. János, hogy beillesse és értelmezze 56-ot a nemzeti történelemben, pontosabban felrajzolja valamiféle alternatív nemzeteszme iránti igényét. Ezt megint lényegesnek, a szoroson vett szaktörténeti érdeklődésen túlmutató problémának tartom. Nem véletlen, hogy a nagyszépe mint forma, a stílus kidolgozottsága, a hivatkozott szerzők sora mind-mind arra mutat, hogy Rainerben munkál a felismerés: szükséges egy korszerű baloldali nemzeteszme megteremtése, mert e nélkül nincsen valódi demokratikus közösség. Ez persze ilyen élesen, hivalkodóan, mint ahogyan most megfogalmaztam, nincsen jelen a szövegben, de azért erősen érezhető, hogy mindez fontos a szerző számára, keresi és igyekszik kijelölni azokat a pontokat (októbrizmus, a népi mozgalom centruma, az 1945 és 1947 közötti demokratikus pártok, az 1956-os munkástanácsok és forradalmi bizottságok), amelyek egy ilyen nemzeteszme tartópillérjeit alkothatják. Hogy mindebből születik e valamilyen nagyobb, részletesen kikerekített összefoglalás, azt még nem tudhatjuk, de ez a munka minden bizonnyal fontos bevezetés lesz hozzá.

A jogállam szellemi konstrukciója

Több mint negyedszázad telt el a pártállamból a jogállamba való átmenet óta. Ez az időtáv már lassan megalapozza a kellő történelmi távlatot ahhoz, hogy jogtörténetként is tekintsünk a rendszerváltozásra.¹ Egyidejűleg azonban továbbra is az alkotmányjog tárgykörébe tartozik ennek az időszaknak a feldolgozása. A rendszerváltozás mind időben, mind pedig az egyes területeket tekintve is több síkon zajlott. A jogállam megteremtése hosszabb folyamat volt, ugyanakkor van egy konkrét időpont – nevezetesen a köztársaság kikiáltása 1989. október 23-án –, amikortól a közjogi rendszerváltozást datáljuk. Hasonlóan, az intézményrendszer átalakítása, az alapjogok kodifikációja, a gazdaság, a társadalom, a politikai berendezkedés reformja egymással párhuzamosan zajló folyamatok voltak, ám időben és térben is mutatnak eltolódást az egyes területeken bekövetkezett változások.²

Mint ahogyan a történelmi fordulópontokkal kapcsolatban általában elmondható, az 1989-es rendszerváltozás is számos dilemmát vet fel: mikortól meddig számítjuk, mit értünk alatta, milyen tudományos szempontok és módszerek szerint dolgozzuk fel stb. Sőt, visszamenve az időben, még az is kérdés, hogy miként tekintsünk az államszocializmus évtizedeire, arra az időszakra, amelyet a rendszerváltozás lezárt. A korszakolás nehézségei itt is hatványozottan vetődtek fel, mert a második világháborút követő időszak nem tekinthető közjogi értelemben egységesnek.³ Elég utalni a koalíciós évek és az egypártrendszer kialakulásának összefüggéseire. Márpedig nem megkerülhető a kérdés vizsgálata, ugyanis a jogállamiság megteremtésének közjogtörténelmi és politikatörténelmi előzményének az ismerete nagyon fontos a rendszerváltozás mikéntjének megértéséhez.

A rendszerváltás nagyobb történelmi folyamatba illeszkedik

A Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum (RETÖRKI) főigazgatója, Bíró Zoltán az intézet honlapján küldetesként fogalmazta meg, hogy „az okokat feltáró, a miértekre választ kereső tudományos kutatómunka kell”, ugyanis a „rendszerváltás sem önmagában értelmezhető és értékelhető események sora, hanem a nagyobb történelmi folyamatba illeszkedik”, így „eredményes kutatás ez esetben is csak az előzmények és a következmények számításba vételével együtt képzelhető el”. Tehát a rendszerváltás kutatása „nem korlátozódhat egy-két »rendszerváltó« év eseményeinek vizsgálatára”.⁴

Mindezek miatt tartom nagy jelentőségűnek, hogy a RETÖRKI szakmai támogatásával 2016-ban megjelent *A rendszerváltozás államszervezeti kompromisszumai* című tanulmánykötet, amely meglátásom szerint a fenti küldetés beteljesítéséhez nagymértékben hozzájárul.⁵ A kötet szerzői – és szerkesztői is egyben – Kukorelli István és Tóth Károly alkotmányjogászok, egyetemi tanárok, a RETÖRKI külsős munkatársai. A tematikus kötet hét tanulmányt foglal magába, minden írás államszervezeti kérdésekre fókuszál, mégpedig a magyarországi rendszerváltozás jellegzetessége, a kompromisszumok oldaláról közelítve. A cím tehát már előrevetíti, hogy a szerzők a rendszerváltozás folyamatát tágabb történetpolitikai és közjogtörténelmi kontextusba helyezve mutatják be, és sejteti, hogy felvázolják mindazokat a kérdéseket, dilemmákat, terveket, amelyek az államszervezet 1989–90-es átalakulását kísérték.

Az „utolsó rendi” Országgyűlés

A kötetben az első három tanulmány az 1985–1990 között működő Országgyűlés⁶ témaköréhez kapcsolódik. Kukorelli István „Adalékok az alkotmányos rendszerváltozásban közreműködő, 1985/90-es Országgyűlés történetéhez” című írásában – történelmi szójátékkal – „utolsó rendi” Országgyűlésnek nevezi el ezt a törvényhozási ciklust. Tóth Károly „Az Országgyűlés problémái” címmel írt tanulmányt, majd külön fejezetben „A kétkamarás parlament problémájá”-t járta körül.

Kukorelli tanulmánya egyfelől precíz tényanyaggal szolgál ezen parlamenti ciklus működéséről. Közli például a képviselők névsorát, a választókerület és a foglalkozás/beosztás megjelölésével együtt. Érdeme az írásnak, hogy időben a tágabb korszakra is kitekint. Hasznos táblázatokot közöl az 1971 és 1985 közötti jelölőgyűlésekről, az országgyűlések korstruktúráiról, az 1949. június 8. és 1985. június 28. közötti ciklusok képviselői létszámáról, ezen belül lebontva az igazolt és az új képviselők arányára, a képviselők foglalkozás szerinti adataira, valamint MSZMP tagságára, továbbá az egyes ciklusok ülésnapok, elfogadott törvények, beszámolók, interpellációk adataira. Másfelől pedig a szerző bemutatja a parlamenti cikluson belüli korszakhatárokat, a ciklus ellentmondásosságát, többes funkcióját. Kukorelli István rámutat arra, hogy a ciklus első évei még a „zártállami” Országgyűlés működésére emlékeztettek, a második felében azonban az Országgyűlés „közreműködött a pártállam lebontásában és a jogállam felépítésében”. Kukorelli a fordulópontot a jogalkotásról szóló 1987. évi XI. törvény elfogadásához köti, ám megfogalmazásában óvatos, a „talán” szóval jelzi, hogy a változás időpontjaként akár több vélemény is elfogadható lenne. Kettős értelemben is „alkotmányozó hatalomnak” nevezi a ciklust: egyrészt megalkotta a Nemzeti Kerekasztal (NEKA) előtti „prealkotmány módosító törvényeket (1987. évi X. törvény, 1989. évi I. törvény, 1989. évi VIII. törvény), másrészt jóváhagyta kisebb nagyobb módosításokkal a NEKA megállapodásain nyugvó törvényszövegeket (mindenekelőtt az 1989. évi XXXI. törvényt)”. Az Országgyűlés tevékenységét egyébként három részben vizsgálja a szerző: a „zártállami” korszak (1985–87), az egypártrendszer utolsó éve (1988) és a többpártrendszer első évei (1989–90).

Kukorelli felveti a következő kérdéseket: *„Miért vált alkalmassá, miért fogadták el alkotmányozó hatalomként éppen ezt az Országgyűlést? Miért nem oszlatta fel önmagát korábban vagy kergették szét a változó időben?”* Felhívja arra a figyelmet, hogy a parlament az önfeloszlatás kimondását követően az 1990. év első negyedévében, még a választások előtt, 27 törvényt alkotott meg. Ezek közül „alkotmányjogilag” kiemeli a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV. törvényt, amely szerinte a ciklus ellentmondásosságát nagyon jól érzékelteti: *„...egy fontos szabadságjogról szóló törvényt ugyanaz a parlament alkotta meg, amely korábban elfogadta az Állami Egyházügyi Hivatal elnökének, Miklós Imrének a beszámolóját”.*⁷

Tóth Károly mintegy hatvan oldalban vázolja fel „Az Országgyűlés problémái”-t, amit én úgy foglalnék össze, hogy miért is nem működött valódi törvényhozóként a parlament. A szerző kiemeli, hogy a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) *„kivételes, megkülönböztetett helyzetben volt”,* ami az Alkotmány (1949. évi XX. törvény) 1972-es módosítása során expressis verbis bekerült a szövegbe: *„A munkásosztály marxista-leninista pártja a társadalom vezető ereje.”* (3. §) Szerinte az Országgyűlés nemcsak azért nem volt törvényhozó hatalom, *„mert a marxista ideológia tagadta a hatalmi ágak elválasztásának elvét – a hatalom egységének teóriáját vallva –, hanem azért sem, mert nem viselkedhetett valódi, önálló döntéseket hozó legfelsőbb állami hatalmi szervként, hanem ténylegesen az egyetlen párt akaratának közvetlen érvényesítését szolgálta”.* Tóth a Népköztársaság Elnöki Tanácsának (NET) a létét és szerepét szintén a törvényhozás akadályaként minősítette. A NET jogállása *„igazi abszurdum”* volt a maga *„kettős funkciójával”.* Egyrészt gyakorolta a *„klasszikus államfői jogokat”,* másrészt helyettesítette az Országgyűlést. Ez utóbbi volt a közjogi abszurditás oka, ugyanis kollektív államfőre volt példa másutt is, pl. Svájcban. E helyettesítő jogkör azonban a szovjet rendszerben kialakult Prezídiumban gyökerezett, és Tóth hangsúlyozza, hogy ez *„a magyar közjogi hagyományoktól teljesen idegen, torz konstrukció meg is tette a*

romboló hatását”, mert a NET „gyakorlatilag átvette az Országgyűlés törvényhozó funkcióit”. Ezt azzal illusztrálja, hogy 1981-ben három, 1982-ben pedig összesen kettő törvényt fogadott el az Országgyűlés, ez a kettő pedig a zárszámadási és a költségvetési törvény volt.

Tóth az 1987-es *Fordulat és reform* című tanulmány megjelenését, a Bihari Mihály által közzétett „*Reform és demokrácia*” című dolgozatot, valamint a *Független Jogászfórum* 1988. november 27-én kiadott, a választójogi rendszerrel kapcsolatos állásfoglalását emeli ki.⁸ Ezek a dokumentumok mind rámutattak a törvényhozói hatalom diszfunkcionalitására, és változásokat sürgettek, illetve eredményeztek. Tóth Károly körüljárja még a *visszahívás* intézményét, az *alkotmányozó nemzetgyűlési* funkciót, az *Új Márciusi Front* javaslatát, az *Ellenzéki Kerekasztal (EKA)* és a *NEKA* üléseit, és mindezt nemzetközi és történelmi kitekintéssel gazdagítja.⁹

Tóth Károly szintén terjedelmes, több mint negyvenoldalas írásban elemzi a *kétkamarás parlament* problematikáját. Feleleveníti a történelmi előzményeket, nemzetközi példákat sorakoztat fel, ismerteti a kétkamarás rendszerek típusait, és természetesen kitér azokra a vitákra, amelyek ekörül forogtak a rendszerváltozás során. Szerinte érdemes lenne „nyugodt körülmények között” megvizsgálni azt, hogy „melyik lehetne hazánkban” a „megfelelő modell”, és feltenni azt a kérdést (a mintáktól függetlenül), hogy „járna-e és milyen előnyökkel egy kétkamarás szerkezet bevezetése Magyarországon”.¹⁰

Tóth mindkét dolgozatában nagy érték az összehasonlító módszer alkalmazása és a történelmi szempontok megjelenítése, ami által széles kontextusba helyezhető a rendszerváltozás folyamata.

„Miért és hogyan kötött meg az MDF és SZDSZ közötti megállapodás?”

Kukorelli István külön fejezetben ír az első szabad választásokat követő helyzetben, a *két legnagyobb párt között kötött paktumról*. A kérdést a mai napig sok félreértés és bizonytalanság övezi, ezért is tartom jelentősnek, hogy ebben a tanulmánykötetben egy egész dolgozat szól erről. A kötet további fejezetei a *kétharmados törvények* (Tóth Károly), az *államfői tisztség* (Tóth Károly), valamint az *Alkotmánybíróság* (Kukorelli István) témáját dolgozzák fel. Mind olyan területek, amelyek a rendszerváltozáskor és az azt követő időszakban váltak jelentőssé, a mai napig vannak kihatásai az államszervezeti folyamatokra, és egyben állandó témát adnak az alkotmányjogi diskurzusoknak.

A paktumot 1990. április 29-én kötötték meg. Kukorelli leírja, hogy a megállapodás közvetlen oka az volt, hogy „a választásokon legtöbb mandátumot szerző párt, az MDF kormányzásra felkért elnöke, Antall József, az MDF, az FGKP és a KDNP parlamenti frakcióra támaszkodva 59,58%-os kormánytöbbséggel alakíthatta meg kormányát”. Ez a többség a „kormányzáshoz elég volt”, de az „alkotmánymódosításhoz és az alkotmányerejű törvényekhez” kevés. Kukorelli ezt a helyzetet találóan „*alkotmányjogi kalodának*” nevezi, és szerinte ez kényszerítően hatott a paktum megkötésére. Ennek hiányában a kormányozhatóság került volna veszélybe.

Az öt pontból és négy mellékletből álló megállapodás szövegszerűen tartalmazta az alkotmánymódosító törvényjavaslatot, benne a köztársasági elnök parlament általi választási rendjét, a konstruktív bizalmatlansági indítvány intézményét, a kétharmados többséggel elfogadandó törvények listáját, nyilatkozatot arról, hogy az MDF lemond az államfői tisztségről Göncz Árpád javára, valamint a médiumokkal kapcsolatos kérdéseket. Kukorelli bemutatja, hogy a megállapodás alapján „*miképpen született meg a rendszerváltó típusú alkotmányrevízió*”, amely „*lényegében három szabályozási tárgykört érintett*”: a kormány alkotmányos státusát (kancellárdemokrácia), a köztársasági elnök választását és a kétharmados törvények körét. Kukorelli az írásában áttekinti, hogy a paktum említett pontjai miként alakultak tovább az Alaptörvény hatálybalépésével.

Az alkotmányerejű törvények esete a Tripartitummal

Tóth Károly a rendszerváltozás folyamatában megteremtett, rövid ideig élt jogforrási kategória, az ún. alkotmányerejű törvény vizsgálatát végzi el „A »kétharmados« törvények” című tanulmányában. E törvényfajta elemzését tematikailag epizódyszerűen ki lehet ragadni a történésekből, és Tóth alkotmányjogi (jogforrástani) és jogtörténeti kontextusba ágyazottan ezt megteszi, amikor bemutatja e kategóriának a törvények körében elfoglalt helyét, történelmi előzményét és utóéletét.

Tóth feleleveníti, hogy az alkotmányerejű törvények kategóriáját az – 1949. évi XX. törvényt, azaz az Alkotmányt módosító – „1989. évi XXXI. törvény iktatta be jogunkba”. Idézi a módosítás indokolását: *„Alkotmányunk jelenleg csak az Alkotmány megváltoztatásához ír elő minősített többséggel hozott döntést. A Javaslat ezt két körben kívánja bővíteni. Bevezeti egyrészt az Alkotmány »tehermentesítése« céljából az »alkotmányerejű törvény« fogalmát, hiszen nem lehet minden államjogi szempontból fontos kérdést az Alkotmányban szabályozni. Ezek a törvények – amelyek részben a legfontosabb állami szervekre vonatkoznak, részben pedig az alapvető jogokat vonják szabályozási körükbe – az Alkotmánnyal együtt alkotják a magyar közjog jogszabályanyagának legfelső szintjét. Indokolt tehát, hogy elfogadásuk az Alkotmányhoz hasonlóan minősített többséggel történjen.”*

Az előző pontban ismertetett, MDF és SZDSZ közötti megállapodás viszont „az alkotmányerejű törvények által a kormányzás elé állított »permanens alkotmányozást«” akarták enyhíteni azzal, hogy „az összes képviselő kétharmadának szavazata helyett a megállapodás alkotmányba iktatása után már elegendő lesz a »kétharmados többség«, tehát a határozatképes számban jelen levő képviselők kétharmadának támogatása is”. Tóth szerint „nem lehet vitás”, hogy „ez a kormányzati munkát segítő megállapodás” volt.

Tóth áttekintő táblázatot közöl az alkotmányerejű és a kétharmados törvényekről, majd pedig külön függelékben egy olyan kimutatást tesz közzé, amelyben már a sarkalatos törvények is szerepelnek. Nem mulasztja el, hogy az Alaptörvény által bevezetett sarkalatos (kétharmados) törvények jogtörténeti előzményeit is bemutassa korabeli dokumentumokkal, szemléltetésképpen idéz a Tripartitumból, amelyben megjelentek a nemesek „fő- és kiváltságos” jogai. Kifejti, hogy a *Törvénytudományi Műszótár*¹¹ a lex fundamentalis magyar megfelelőjeként a „»talp- vagy sarktörvény, sarkalatos törvény, alapos törvény kifejezéseket«” ajánlja, és ugyanez a szótár a „lex fundamentalis két típusát is megkülönbözteti, és pedig »fősark törvény vagy sarkalatos főtörvény« és »alrendű sarktörvény vagy sarkalatos törvény«”. Szerinte az „előbbieket nyilvánvalóan (a mai fogalmaink szerint) alkotmányi szintre, utóbbiak kétharmados szintre utalnak”.

A szerző számszerűsítve a következőket állapítja meg: *„A sarkalatos törvények a korábbi »kétharmados« törvények helyébe léptek, az elfogadásukhoz szükséges szavazati arányok is pontosan megegyeznek, legfeljebb annyi az eltérés, hogy az MDF-SZDSZ paktum 20 olyan törvényt sorolt föl, amelyet »kétharmadosnak minősített«, de bizonyos pontosítások miatt ez több volt, és valóban az ezt alkotmányba iktató 1990. évi XL. törvény 28 helyen tesz említést ilyen törvényekről; az Alaptörvényben viszont 56-szor szerepel a sarkalatos törvény kifejezés.”*¹²

A békés átmenetet segítő egyszemélyi államfő

Tóth Károly mintegy százhusz oldalas dolgozatában az államfői (köztársasági elnöki) tisztség rendszerváltáskori dilemmáit járja körül. Ezen belül a tisztség megválasztásának időpontja, módja, az ideiglenes államfő, a későbbi köztársasági elnöki pozíció, az ezzel

kapcsolatos tárgyalások és tervezetek bemutatására vállalkozik a szerző. Hangsúlyozza, hogy a „*rendszerátviteli tárgyalások résztvevői feltűnően sokat foglalkoztak az »átmenet« időszakával, azaz azzal a kérdéssel, hogyan történjen az államfői funkciók ellátása mindaddig, amíg meg nem történik az államfői tisztség betöltésével kapcsolatos »végleges« (alkotmányi) szabályok megállapítása/megalkotása és annak megfelelően az államfő megválasztása*”. Fontosnak tartja a „politikai átmenet” fogalmának a tisztázását. A tanulmányban a tárgyalásokon elhangzottakból számos idézetet közöl, és még a királyság újrabevetésének felmerült lehetősége is szóba kerül. Táblázatba foglalta a különböző javaslatokat, tervezeteket, ami rendkívül gazdag információval szolgál az olvasók számára. Az írása végén a szerző – következetesen – a történelmi kontextusba ágyazottan vonja le az államfői tisztséggel kapcsolatos vitákból a következtetést: „*A köztársasági elnöki tisztség nem vitásan új formaként merült föl az addig államfői funkciókat betöltő NET után; bevezetése hosszú, olykor sok szakmai »üresjáratot« is tartalmazó polémiát magában rejtve. Igaz, a Magyarország államformájáról szóló 1946. évi I. törvény cikk már részletesen rendelkezett róla (sőt, ténylegesen szinte csak erről szólt), meg is választották ennek alapján a köztársasági elnököt (1946. február 1-től Tildy Zoltán töltötte be ezt a posztot 1948. augusztus 2-ig, utána Szakasits Árpád 1949. augusztus 23-ig), ám ez az »átmeneti« viszonylag rövid időszak volt ahhoz, hogy ez a forma mélyebb gyökeret verjen közjogunkban, ráadásul az utána eltelt közel fél évszázad elegendő volt ahhoz, hogy e tisztséggel kapcsolatos »tapasztalatok« is jórészt elhalványuljanak. Ez is magyarázata lehet annak, hogy miért kísérte olyan megkülönböztetett érdeklődés az »egyszemélyi államfő« posztjának kialakítását, valamint annak is, miért nyilvánult meg olyan feltűnő ragaszkodás az 1946. évi I. törvény cikk szelleméhez és betűihez...”¹³*

„Volna végre Alkotmány Őr szék”

Kukorelli István a kötet utolsó tanulmányában a magyar Alkotmánybíróság előzményeit, létrejöttét és jellemzőit mutatja be. Írásából kitűnik, hogy a rendszerátvitelkor az Alkotmánybíróságról szóló törvény volt a „*legszerényebben meghúzódó*” javaslat, „*nem váltott ki emóciókat, széles vitát nem provokált*”. Az „*általános vitában senki nem kért szót, a részletes vita pedig lényegében csak az Alkotmánybíróság székhelyéről szólt*”, ami végül Esztergom lett. A szerző megállapítja, hogy a „*minden más hatalmi ágától elkülönített szervezeti modell az európai alkotmánybíráskodás útját követte*”, és kiemelte az actio popularis jogkörét, a bárki által kezdeményezhető utólagos normakontrollt. Kukorelli szerint a törvény¹⁴ preambuluma – az Alkotmány ideiglenességét „*sugalló*” megfogalmazásához képest – „*rendkívül határozott volt*”: „*az Országgyűlés a jogállam kiépítése, az alkotmányos rend és az alkotmányban biztosított alapjogok védelme, a hatalmi ágak elválasztása és kölcsönös egyensúlyának megteremtése*” céljából állította fel „*az alkotmányvédelem legfőbb szerveként az Alkotmánybíróságot*”. Kukorelli szerint a konstrukció jelentőségét az is adta, hogy az „*Alkotmány a hatalommegosztás elvét kibontva a szuverén bírójává tette az Alkotmánybíróságot, azaz megadta a törvények megsemmisítési jogát is, ezt a közjogi státust csak az alkotmányozó hatalom változtathatta meg*”.

A szerző ebben a tanulmányban is fontosnak tartja az intézmény történelmi előzményeinek a feltárását és megismertetését. Így megtudhatjuk, hogy kifejezetten alkotmánybíráskodásra nem merült fel igény a „*történelmi magyar közjogban*”, mert ez a parlamenti szuverenitás gondolatának dominanciája mellett háttérbe szorult. A Választási Bíróság és a Közigazgatási Bíróság intézménye viszont – már a reformkortól – közjogtörténelmi előfutárnak tekinthető, mert egyes elemeit illetően az alkotmánybíráskodáshoz hasonlítható. Kukorelli felelevenítette, hogy Kossuth Lajos 1951. április 25-én kelt alkotmánytervezetében, melyben az amerikai és francia hatások keveredtek, újdonságként merült fel egy „*alkotmány őr szék*” felállításának a terve, amely a „*törvények kihirdetése előtt azokat alkotmányos szempontból átnézi, s kijelenti, hogy alkotmányosak-e vagy nem*”. Az 1949-es alkotmány megszüntette a korábbi

közjogi intézményeket, és amint a szerző rámutat, a „*hatalom egységének elvével és a totális népszuverenitás klauzulával nem férhetett össze az alkotmánybíráskodás gondolata*”. Az 1972-es alkotmánymódosításkor viszont már felmerült egy parlamenti bizottság felállítása az alkotmányosság ellenőrzésére, és alkotmányvédelmi szabályok is bekerültek az alkotmányszövegbe. Az 1984. évi IV. törvény létrehozta az Alkotmányjogi Tanácsot, amely Kukorelli szerint – annak ellenére, hogy parlamenti bizottságként jött létre – „*elmozdulás volt az alkotmánybíráskodás irányába*”. Ezt a törvényt az Abtv. helyezte hatályon kívül.

A tanulmány végén a „*múltidézés tanulságait összefoglalva*” Kukorelli megállapítja, hogy „*a rendszerváltozás egy rendkívül absztrakt, többfunkciós, széles hatáskörű Alkotmánybírárságot eredményezett*”. Szerinte az „*alapító atyák szándéka egyértelműen az volt, hogy a jogállami fordulatban egy erős és hatékony Alkotmánybírárságra van szükség*”.¹⁵

A jogállam szellemi konstrukció

Úgy gondolom, hogy a bemutatott tanulmánykötet bőven szolgáltató témát a rendszerváltozás történetének kutatásához. Én magam is, aki a tárgyalt időszakban voltam joghallgató az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán, ma pedig a rendszerváltozás az egyik kutatási területem, számos inspirációt kaptam további vizsgálódásokhoz. Az Alaptörvény a történeti alkotmány értelmezését megkerülhetetlenné teszi, ennél fogva különösen szükség van az olyan komplex jogtudományi megközelítésekre, amelyek a történeti tények és folyamatok aktualizálható aspektusait a jelen alkotmányos helyzetre adekvát módon tudják közvetíteni.

Befejezésül az előszót jegyző Trócsányi László szavait idézem: „*Kukorelli István és Tóth Károly olyan vitákra, olyan dilemmákra emlékeztetnek minket e kötet lapjain, amelyeken bizonyos értelemben túllépett a történelem. Itt azonban óvatosságnak kell lennünk. Az építők által elvetett téglák nem építik a házat. A jogállam azonban szellemi konstrukció, amelynél más a helyzet. A vitákban vagy a politikában alul maradó nemes gondolat, eszme is velünk élhet, tovább hat, és talán egyszer beépül valamilyen formában a jövőnkbe.*”¹⁶

---

¹ A kötet előszavában Trócsányi László egyetemi tanár, igazságügyi miniszter is rámutatott arra, hogy a vita most már „*nem a napi politika, hanem lassan inkább a jogtörténeti tudományok keretein belül*” zajlik. Lásd Trócsányi, 2016: 10.

² Lásd Köbel, 2013.

³ Lásd Köbel, 2005: 11–13.

⁴ Bíró, 2016.

⁵ Kukorelli–Tóth (szerk.), 2016.

⁶ Az Országgyűlés 1985. június 28-án tartotta alakuló ülését, és 1989. december 21-én – 1990. március 16-ai hatállyal – kimondta feloszlását. Lásd Kukorelli, 2016a: 15.

⁷ Uo. 15–43.

⁸ Tóth, 2016a: 64–69.

⁹ Uo. 59–120.

¹⁰ Tóth, 2016b: 121–163.

¹¹ Schedel, 1847.

¹² Tóth, 2016c: 187–258.

¹³ Tóth, 2016d: 259–388.

¹⁴ Az alkotmánybírárságról szóló 1989. évi XXXII. törvény (Abtv.).

¹⁵ Kukorelli, 2016c: 389–407.

¹⁶ Trócsányi, 2016: 12.

Hivatkozott irodalom

Köbel, 2005

Köbel Szilvia: „*Oszd meg és uralkodj!*” *A pártállam és az egyházak*. Budapest, Rejtjel Kiadó.

Kukorelli–Tóth (szerk.), 2016

A rendszerváltás államszervezeti kompromisszumai. Szerkesztette: Kukorelli István – Tóth Károly.

Kukorelli, 2016a

Kukorelli István: Adalékok az alkotmányos rendszerváltásban közreműködő, 1985/90-es Országgyűlés történetéhez. In Kukorelli–Tóth (szerk.), 2016. 15–56.

Kukorelli, 2016b

Kukorelli István: Az MDF és az SZDSZ megállapodása utáni alkotmánymódosítás és következményei. In Kukorelli–Tóth (szerk.), 2016: 165–185.

Kukorelli, 2016c

Kukorelli István: A magyar Alkotmánybíróság előzményei, létrejötte és jellemző. In Kukorelli–Tóth (szerk.), 2016: 389–407.

Tóth, 2016a

Tóth Károly: Az Országgyűlés problémái (alkotmányozó nemzetgyűlés). In Kukorelli–Tóth (szerk.), 2016: 59–120.

Tóth, 2016b

Tóth Károly: A kétkamarás parlament problémája. In Kukorelli–Tóth (szerk.), 2016: 121–163.

Tóth, 2016c

Tóth Károly: A „kétharmados” törvények. In Kukorelli–Tóth (szerk.), 2016: 187–258.

Tóth, 2016d

Tóth Károly: Az államfői (köztársasági elnöki) tisztség. In Kukorelli–Tóth (szerk.), 2016: 259–388.

Trócsányi, 2016

Trócsányi László: Előszó. In Kukorelli–Tóth (szerk.), 2016. 9–13.

Internetes oktatási anyagok, cikkek

Bíró, 2016

Bíró Zoltán főigazgató köszöntője. Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum honlapja. <http://www.retorki.hu/rovat/koszonto> (utolsó letöltés: 2017. január 31.).

Köbel, 2013

Köbel Szilvia: Szólásszabadság – szólás utáni szabadság. Véleményszabadság a nyolcvanas évek végén, Magyarországon, I–II. rész. *Betekintő*, 1–2. sz. http://www.betekinto.hu/2013_1_kobel,
http://www.betekinto.hu/2013_2_kobel (utolsó letöltés: 2017. február 1.).

Schedel (szerk.), 1847

Dr. Schedel Ferenc (szerk.): *Törvénytudományi műszótár*. Magyar Tudós Társaság, Pest, 1847. <http://mek.oszk.hu/05200/05267/05267.pdf> (utolsó letöltés: 2017. február 2.).